

Geografisk Orientering

Tema: Danmark til Ejderen - hvorfor?

Geografweekend 2011 i Sydslesvig

Tidsskrift for Geografforbundet
Juni 2011 · 41. årgang · Nr. 3

Indhold

Redaktionens forord: Danmark til Ejderen – hvorfor?..... 115

Månedens link..... 115

Leder: Regionalgeografernes arbejde 117

* "Danmark til Ejderen!" 118

Af Inge Adriansen

* Det slesvigske spørgsmål - fra krigerisk adskillelse til fredelig (delvis) genforening 122

Af Inge Adriansen

* Dannevirke. En vold og en drøm 132

Af Helle Askgård

* Slesvigs erhvervsgeografi – i et historisk perspektiv 140

Af Lars N. Henningsen

* Slesvig by 148

Af Lars N. Henningsen

* Ejderkanalen – Europas største kanal anlæg – hvorfor og hvordan? 154

Af Lars N. Henningsen

Digital læring styrker forståelsen af geografi – med eksempler fra Geografifaget.dk..... 162

Af Iben M. H. Højsgaard

Forsøg med fælles naturfagsprøve – erfaringer fra første omgang 166

Af Christina Frausing Binau

Ældste elever fjerner dårlige vaner 170

Af Anders Flaskager

Fra Fagudvalget: PISA & papir..... 174

GO-skolekonkurrence for landets folkeskoleelever..... 176

Anmeldelser 182

Temaartikler er markeret med *

Forside: Den gamle ejderkanal i efterårsdragt.

Bagside: Danmark til Ejderen. Frederik 7.s monogram pryder broportalerne ved den gamle ejderkanal. Se artiklen side 154. Begge fotos: Ivan Jacobsen.

Medlemskontingent for 2010-2011:
Almindeligt medlemskab: 300 kr.
Familie (par): 400 kr.
Studerende: 150 kr.
Institutioner, skoler: 450 kr.

Henvendelse om medlemskab/abonnement mv.:
Geografiforlaget,
Anker Heegaards Gade 2, 3. tv., 1572 København V
e-mail: go@geografiforlaget.dk
Hjemmeside: www.geografiforbundet.dk

Redaktion
Ansvarshavende redaktør og annoncetegning:
Maja Enghave, 3025 2013
Gamlevædevej 42, 3760 Gudhjem
e-mail: mek@geografiforbundet.dk

Henning Strand, 3324 0737
Mette Starch Truelsen, 4921 6021
Leif Tang Lassen, 2675 0097
Helle Askgård, 3583 6967
Sonja Salminen, 8613 1417

Anmelderredaktør:
Hans M. Christensen,
Overbyvej 1, 6000 Kolding
7553 9162 / 2148 0386
e-mail: overbyvej1@stofanet.dk

Deadline er den 1. i ulige måneder.
GO udkommer midt i årets lige måneder.

Geografiforbundets Styrelse
Formand: Erik Sjerslev Rasmussen,
Sortbærvej 53, 8600 Silkeborg, 8684 5058
e-mail: esr@geografiforbundet.dk

Næstformand: Ditte Marie Pagaard, 2462 9099

Kasserer: Per Watt Boolsen,
Lindegårdsvej 13 C,
3520 Farum, 4495 4157
Giro (kontingent): 3178048

Kursusudvalg:
Formand: Frede Sørensen, 9884 3496
e-mail: fs@geografiforbundet.dk
Lise Rosenberg, 4364 1319 / 2239 7777
Peter Aaen, 9834 1434
Nikolaj Charles Bunniss, 5353 9335

Fagudvalg:
Formand: Henning Lehmann, 3871 2640
e-mail: hl@geografiforbundet.dk
Ditte Marie Pagaard, 2462 9099
Jeanne Grage, 2390 1966

Forlagsbestyrelse:
Formand: Per Nordby Jensen, 6478 1998
e-mail: pnj@geografiforbundet.dk
Erik Sjerslev Rasmussen, 8684 5058
Annette Knudsen, 8685 4566
Pernille Jørgensen, 5416 6210
Henriette Lanter-Mortensen, 4426 2261
Jørn Asmussen, 6484 2408
Bo Hildebrandt, 5943 9143

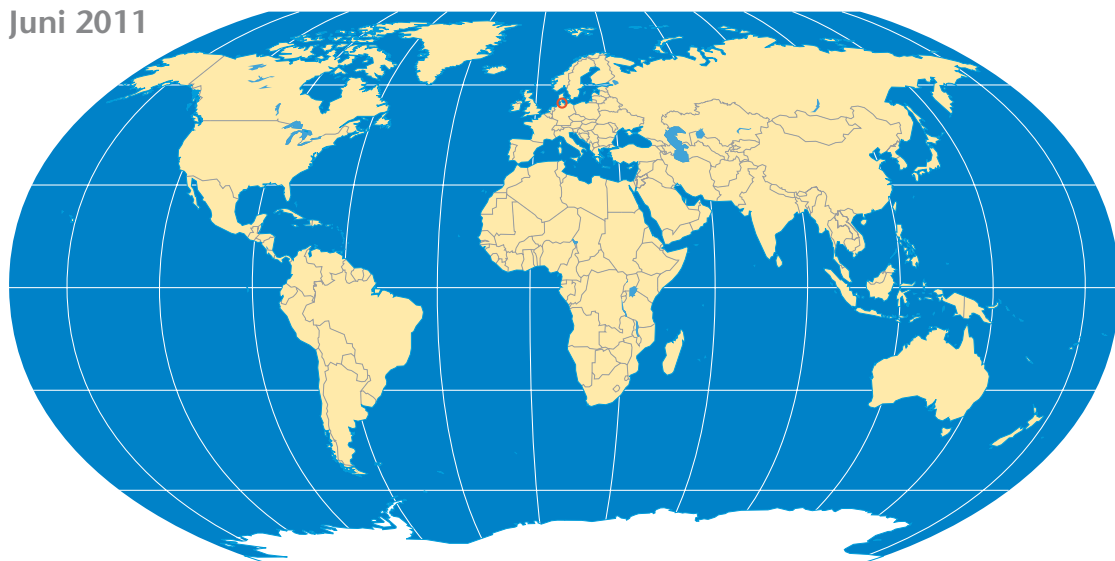
Regional kontaktperson:
Lise Rosenberg, 4364 1319 / 2239 7777
e-mail: lr@geografiforbundet.dk

Annoncepriser:
1/1 side: 2.000 kr.
1/2 side: 1.000 kr.
Andre formater: 500 kr.
Se endvidere annoncereklame på hjemmesiden

© Geografisk Orientering (GO)
Ikke-kommerciel udnyttelse tilladt med kildeangivelse

Kode til registrering på forbundets hjemmeside:
1971GO2008.

Layout og omrydning:
Ivan Jacobsen, Engmosen 2, 6470 Sydals, 2022 8637
Tryk: BB Offset. Oplag: 3300
ISSN 0105-4848

Redaktionens forord:

Danmark til Ejderen – hvorfor?

På dette års geografweekend drager vi til Sydslesvig for at besøge det gamle danske land. De fleste kender nok til udtrykket: "Danmark til Ejderen", som stammer fra Ejderpolitikken i 1842. Men hvad er det med den Ejder, som er så vigtigt? Og hvorfor var det lige der, at danskerne ønskede landegrænsen skulle trækkes?

Nummeret her tager jer med på en spændende rejse tilbage i den danske geografi og historie, som giver svar på, hvorfor vores grænse ligger, hvor den gør i dag. Den politiske geografi bag den bølgende grænse mellem Danmark og Tyskland siden middelalderen giver ikke kun indsigt i det udenrigspolitiske spil, men også indsigt i den spirende nationalstatsdannelse, som var en del af spillet.

Slesvig har gennem tiden været et centralt område i den internationale handel med hærvej, kanaler og købstæder. En artikel beskriver Slesvigs Erhvervsgeografi i historisk perspektiv. Nummeret lægger desuden op til vores besøg i området med tre artikler om Dannevirke, Slesvig by og Ejderkanalen.

Det slesvigske spørgsmål kan være svært at få hold på. Følgende historie fortælles om den britiske dronning Victoria, der gerne ville forstå problemet, og spurgte sin premierminister Palmerston, hvordan det hang sammen. Han svarede: Der er kun tre mennesker, der forstår det slesvig-holstenske problem. Den første er hertugen af Augustenborg, men han er død, den anden er en tysk professor, men han er blevet sindssyg af det, og den tredje er mig – og jeg har glemt det.

Rigtig GO' fornøjelse!

Helle Askgaard og Mette Starch Truelsen

PS. Vedr. stednavnenes ortografi. Vi har undladt at harmonisere de enkelte forfatters skrivemåde. Nogle skriver stednavnene på dansk, andre på tysk, og nogle navne har flere stavemåder på samme sprog. Fx skriver arkæologer altid Dannevirke om den gamle vold, da den var danernes værn mod syd, mens dansk retskrivningsordbog skriver Dannevirke.

Månedens link:

Tilmeld dig Geografforbundets facebookgruppe på <http://www.facebook.com/#!/group.php?gid=106961112657308>

Udnyttelsesret til billeder i GO:

Ved indsendelse af fotos til GO-redaktionen giver afsender Geografisk Orientering ret til ikke-kommerciel udnyttelse i det trykte blad samt den tilhørende netversion. Honorering sker efter aftale.

Xplore Natur/teknik

Væk den naturfaglige nysgerrighed

1. KLASSE

4. KLASSE

Xplore Natur/teknik introducerer faglige begreber ved at tage udgangspunkt i elevernes hverdag og gør natur/teknik spændende og motiverende.

Systemet er praksisorienteret og inkluderer undersøgelser, opgaver og eksperimenter. Systemet består af elevbøger, e-bøger, elevhæfter og lærerhåndbøger, der tilsammen indeholder et

væld af ekstra aktiviteter og digitale ressourcer. *Xplore Natur/teknik* er opbygget med progression til *Xplore* til overbygningen og giver derved mulighed for konsistens og sammenhæng i naturfagsundervisningen fra 1.-9. klasse.

Læs mere, se kommende titler, og bestil på www.geografforlaget.dk

Xplore Natur/teknik 1 og 4 Elevbog udkommer til skolestart sommer 2011.
De første e-bøger udkommer ultimo 2011.

Regionalgeografernes arbejde

Der har fredag den 29. april og lørdag den 30. april været afholdt "regionalt topmøde" med udgangspunkt fra Silkeborg Vandrehjem.

På aftenens møde blev Lise Rosenberg valgt til at repræsentere regionalerne i Geografforbundets styrelse. Tillykke med genvalget og tak for dit store og engagerede arbejde.

Flokken, der mødtes var ikke stor. 10 personer var der til aftenens møde. Heraf 4 fra gymnasieverdenen og 6 fra folkeskolen.

Vi har her et forum, hvor der sker et fortræffeligt samarbejde mellem folkeskole og gymnasium. Undervisningsforløb blev drøftet. Ideer udvekslet.

Arbejdsvilkårene i de to skoleformer blev drøftet og forklaret.

Blandt andet fik vi folkeskolelærere forklaret de til tider underlige forkortelser for de forskellige linjer, der undervises i på gymnasiet.

Mønsterbrydere

I det hele taget er sprogbrugen i gymnasieverdenen i denne forbindelse indforstået i en sådan grad, at det i flere tilfælde virker hæmmende for elever fra et ikke akademisk miljø.

Dermed bliver det svært at bryde med den sociale arv. En tankevækkende og skræmmende tanke.

Årets ekskursion

Titlen på årets ekskursion var "Ekskursion til Midtjyske landskaber øst og vest for hovedstanslinjen". Ekskursionsleder var Lars Kjærsgaard, gymnasielærer fra Århus med tidligere virke på Ikast Gymnasium og nu aktiv på Århus Statsgymnasium.

Årets ekskursion lørdag blev suppleret med yderligere to deltagere.

Turen tog sit udgangspunkt i Funder ådal. Herfra kørtes gennem morænelandskab af vekslende karakter til hovedstanslinjen, over hedesletter til Isenbjerg Bakkeø, hvor der blev holdt frokost.

Videre langs kanten af Bording bakkeø til Bording. Klosterlund Museum og Bølling Sø blev besøgt og indgående forklaret af en indsigtfuld medarbejder og daglig leder af museet, som fortalte om tørveproduktion og genetablering af Bølling sø.

Hvorfor denne ekskursionsbeskrivelse i en leder?

Vi har brug for dig som regional

Det er den enkle forklaring på ovenstående beskrivelse og spørgsmål.

På turen deltog flere, som har deltaget i Geografforbundets rejser og derigennem hørt om regionalernes aktivitet.

Det er Geografforbundets håb, at flere vil deltage i de glimrende aktiviteter, som regionalerne rundt om i landet arrangerer.

Det er ligeledes vort håb, at aktive medlemmer vil melde sig som regionaler og endda måske få interesse for arbejdet, som udføres i Geografforbundet og melde sig som aktiv geograf i en eller anden udstrækning.

Personlig glæde og til gavn for faget geografi

Regionalernes arbejde er alsidigt inden for faget geografi, og der vil være mulighed for stor personlig glæde. Desuden vil faget blive styrket gennem en øget aktivitet.

Arbejdet består i

At finde et "lokalt" emne inden for naturgeografien eller kulturgeografien.

Evt. i samarbejde med en fagperson inden for området at udarbejde et program.

Lave et overslag over økonomien

Lave en annonce til Geografisk Orientering gerne med fotos – vær opmærksom på tidsfrister.

Evt. kontakte Lise Rosenberg for rådgivning.

Budskabet er således: Deltag aktivt i arbejdet.

Erik Sjerslev Rasmussen
Formand Geografforbundet

Figur 1. "Ejderen, det romerske riges grænse" stod der på en stentavle ved den sydlige port i fæstningen Rendsborg.

Det er bemærkelsesværdigt, at den danske konge og kredse omkring ham ønskede at markere grænsen mellem hertugdømmerne, for kongen var jo landsherre i begge hertugdømmer. Men, som det altid er tilfældet ved mindesmærker, var der en aktuel dagsorden. Kongen ville understrege, at Slesvig var gammelt dansk len, selvom den gottorpske hertug forsøgte at hævde sin suverænitæt.

Stentavlen blev nedtaget i 1806, da det tysk-romerske rige blev opløst, og den findes i dag på Tøjhusmuseet. Ejderstenen fastslår en statsretslig kendsgerning svarende helt til Orla Lehmanns argumentation, og han citerer også indskriften.

"Danmark til Ejderen!"

Af Inge Adriansen

En fremtrædende tysk avis, foreslog i 1841, at Danmark skulle indgå i Det tyske Forbund. Der var på dette tidspunkt stærke ønsker om at omskabe forbundet til en tysk centralmagt, men hertil krævedes større militær slagkraft. Derfor opstod ideen med at få den danske stat – med dens betydelige orlogsflåde – med i denne sammenslutning. Danmark skulle være forbundets admiralstat.

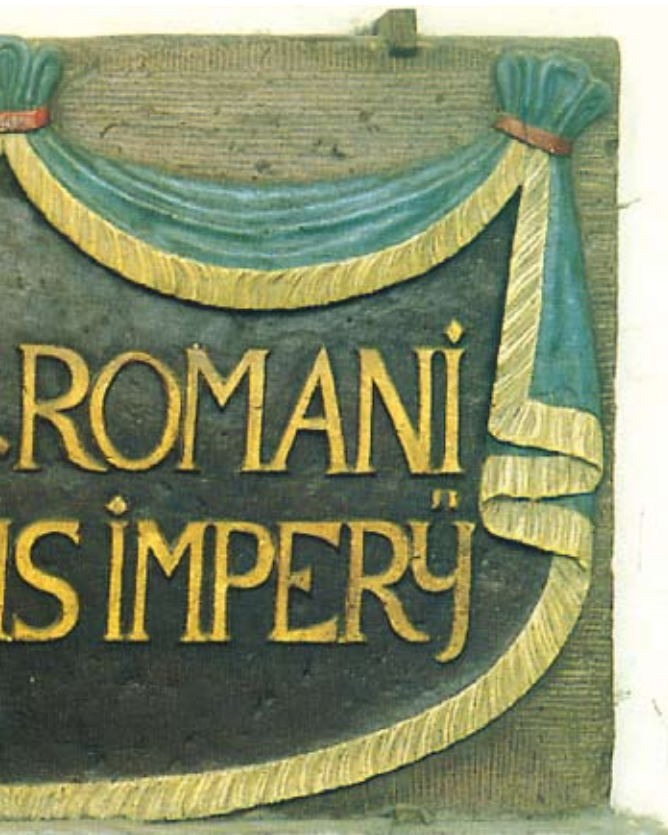
Forslaget blev ikke modtaget med begejstring af den enevældige danske regering, som valgte at ignorere det. Men i 1842 blev det skarpt afvist af Orla Lehmann, en ung nationalliberal politiker. Han holdt en berømt tale, som han indledte således: "Jeg ved ikke ret, hvad Danmark er. ..Jeg ved ikke, hvor langt Danmark

går." Derpå gav han selv hele fem forskellige svar:

"Danmark går naturligvis til Kongeåen, for der begynder hertugdømmet Slesvig. – Nej, Danmark går til Flensborg Fjord, for så langt hersker det danske sprog. – Nej, til Slien, det ældgamle grænseskel mellem skandinavisk og germansk nationalitet. – Nej, til Ejderen, der fra Karl den Stores

tid og til den dag i dag har været "Terminus Imperii Romani". – Nej, til Elbens bredder, så langt den danske konges scepter når".

Med disse korte svar fortalte Orla Lehmann noget væsentligt om den danske helstat. Det var en sammensat statsdannelse, en såkaldt konglomeratstat, der bestod af forskellige dele med hver sin statsretslige stilling. Der var

statsretslige grænser ved Elben, Ejderen og Kongeåen, som adskilte statens tre hoveddele, Kongeriget Danmark, hertugdømmet Slesvig og hertugdømmet Holsten. Til disse tre grænser føjede Lehmann nu to andre: Sproggrænsen ved Flensborg og den etniske grænse eller nationalitetsgrænsen ved Slien-Danevirke.

Lehmann afviste klart tanken om den danske stat som tysk admiralsstat og formulerede som modsvar et krav om, at kongeriget Danmarks sydgrænse skulle rykkes fra Kongeåen ned til Ejderen, og hertugdømmet Slesvig styres sammen med Danmark. Han sammenfattede dette i slagordet "Danmark til Ejderen!".

Ejderen havde ikke spillet nogen rolle som grænse siden højmiddelalderen. Toldgrænsen lå ved Kongeåen, sproggrænsen lå i Mellemslesvig, og i det sydligste Slesvig mellem Danevirke og Ej-

deren var der overvejende tyske stednavne og en tysktalende befolkning. Men med Lehmanns tale blev Ejderpolitikken knæsat, og "Danmark til Ejderen!" blev motto for denne politik. Det kan synes paradoksalt, at den nationalliberale Orla Lehmann definerede grænsen ud fra det gamle statsretslige princip og ikke ud fra det nye nationale princip, baseret på fælles sprog og afstamning. Ud fra denne opfattelse burde Danmark kun omfatte indbyggere med dansk sprog og afstamning, derfor måtte Holsten glide ud af helstaten. Men også det sydligste Slesvig var jo tysksproget, så en grænsedragning ud fra nationalitetsprincippet ville uundgåeligt føre til Slesvigs deling, og dette var der ingen opbakning til i Danmark. Da Lehmann var realpolitiker, valgte han at argumentere for "Danmark til Ejderen!"

Påstanden om den ældgamle, betydningsfulde Ejdergrænse blev hurtigt en livskraftig myte, som fik store politiske konsekvenser. Den bidrog under 1. slesvigske krig i 1848 til den danske regerings afvisning af det slesvig-holstenske forslag om afstemning i Nordslesvig. Og i 2. slesvigske krig i 1864 afslog den nationalliberale regering det opnåelige – nemlig Slesvigs deling – og brugte kræfterne på en fortsat kamp for det uopnåelige – Danmark til Ejderen eller i hvert fald til Danevirke. For Ejderen og Danevirke blev i de nationalliberale historiebrug – og derpå i erindringspolitikken – til den samme grænse.

Ejderpolitikken havde varme fortalere efter både 1. og 2. verdenskrig og spøjte endnu i nationalkonservative kredse omkring 1960. Denne artikels forfatter husker fra sin skoletid en debat mellem historielæreren og geografilæreren om, hvorvidt det burde være "Danmark til Ejderen" eller Danmark til Danevirke" eller kun "Danmark til Flensborg". En kulturradikal fysiklærer kom uventet ind i klassen, lyttede et øjeblik og proklamerede derpå højt: "Nej, det er alt for småt tænkt. Jeg går ind for: Danmark til Donau!"

Inge Adriansen er museumsinspektør, ph.d på Museum Sønderjylland - Sønderborg Slot.

Alle illustrationer af Museum Sønderjylland - Sønderborg Slot.

Litteratur

Carl Ploug (udg.): Orla Lehmanns efterladte Skrifter, bd. 4. 1874.

Carsten Porskrog Rasmussen: Ejderen – Danmarks Grænse i middelalderen? I: 19 myter i Sønderjyllands historie. 2002.

Boks

Begreberne Slesvig, Sønderjylland,

- forskellige territorier med samme navn og samme territorium med forskellige navne

Samme betegnelse bruges ofte om forskellige geografiske områder. Her er en lille oversigt.

Kongeriget Danmark

Fra første halvdel af 1200-tallet lå kongerigets sydgrænse ved Kongeåen, idet det sydligste Jylland (= Sønderjylland) var blevet udskilt som et hertugdømme, et særligt territorium, som en hertug havde fået som len af den danske konge. Grænsen mellem kongeriget og hertugdømmet fungerede også som toldgrænse. Kongeriget omfattede indtil 1659 også Skånelandene, og kongeriget var fra 1388 i union med Norge. Ofte bruges imidlertid ordet Danmark om alle den danske konges riger og lande, med andre ord, hele det oldenborgske monarki betegnes ofte som Danmark.

Sønderjylland eller Slesvig

Betegnelse for hertugdømmet mellem Kongeåen og Ejderen, der bestod fra første halvdel af 1200-tallet frem til 1864/66. Det ældste navn var Sønderjylland, men fra midten af 1300-tallet fik området efter tysk skik navn efter den største by, Slesvig. Hertugdømmet var fra 1300-tallet styret sammen med grevskabet Holsten, der var et len under den tysk-romerske kejser. Begge områder fik den danske kong Christian 1. som landsherre i 1460, og han fik i 1476 kejseren til at opgradere Holsten fra grevskab til hertugdømme. Fællesskabet mellem de to hertugdømmer Slesvig

Figur 2. Titlen på dette kort fra et skoleatlas, udgivet i 1819, er Kongeriget Danmark. Men den er misvisende. Det viser nemlig helstaten eller det danske monarki, der bestod af kongeriget og hertugdømmerne. Ikke blot i nutiden også i datiden var der forvirring omkring den rette brug af begreberne Danmark, kongerige og monarki.

Danmark og Helstaten

og Holsten blev nu yderligere styrket. Det betød kun lidt, at det sydligste hertugdømme var et tysk len og det nordligste et dansk len.

Betegnelsen Slesvig bruges frem til 1920'erne, men fra midten af 1800-tallet begynder det oprindelige navn Sønderjylland gradvist at vinde frem som led i den nationale kamp. I overensstemmelse med resultatet af en internationalt kontrolleret folkeafstemning i 1920 blev det gamle hertugdømme delt. Det nordlige Slesvig blev indlemmet i kongeriget Danmark, mens det sydlige Slesvig forblev under tysk styre. I årene herefter gik man i Danmark over til at kalde Nordslesvig for Sønderjylland. Tilsvarende fortsatte man i Tyskland med at bruge betegnelsen Slesvig, selvom området nu var blevet halveret.

Med andre ord, både i Danmark og Tyskland anvendes de gamle betegnelser på det samlede territorium på det siden 1920 delte område. Det gør det svært i nutiden at udtrykke sig kort, fordi man altid skal forklare, hvad der menes med brugen af ordet Sønderjylland.

Det danske rige

Samlet betegnelse for kongeriget og Slesvig (samt Færøerne, Island og Grønland indtil disse områder fik selvstyre eller uafhængighed). Som dansk len var Slesvig en del af det danske rige og rigets sydgrænse var Ejderen, men denne grænse var fra 1300-tallet ret betydningsløs sammenlignet med grænsen ved Kongeåen.

Det danske monarki

Betegnelse for kongeriget og hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenburg (fra 1815). Mo-

narkiets sydgrænse var Elben og den sydligste by var Altona. En ældre betegnelse for det danske monarki var "den danske Konges Riger og Lande". I den historieforskning bruges jævnligt betegnelsen "den oldenborgske konglomeratstat".

Nært beslægtet med det danske monarki er:

Helstaten

Betegnelse for statsforbindelsen mellem kongeriget Danmark og hertugdømmerne Slesvig og Holsten. I en helstat er der et fælles statsoverhoved, men de enkelte dele kan have forskellig status. Til trods for ordet helstat var der store sproglige og kulturelle forskelle blandt undersåtterne. Nogle historikere daterer helstatens begyndelse til 1773, da de gottorpske dele af Holsten blev inkorporeret under kronen, og den danske konges magt over Holsten blev slået fast. Andre foretrækker 1814, da unionen med Norge blev opløst. Helstatspolitikken gik ud på at holde hele staten samlet uanset indbyggernes forskellige sprog, kultur og nationale identitet. De tætte forbindelser mellem helstatens forskellige dele blev svækket omkring 1840 med de nationale og liberale bevægelser. Helstatens dansksindede og tysksindede undersåtter modarbejdede nu i stigende grad hinanden. Afståelsen af hertugdømmerne ved freden i Wien 1864 var helstatens sammenbrud. Herefter ophørte brugen af dette ord. Kongeriget og dets nordatlantiske besiddelser blev fra da af betegnet som det danske monarki.

Litteratur

Leksikon Sønderjylland A-Å. 2011. (Udkommer i november 2011)

Figur 1. Tysk karikatur 1848. Grænsen mellem dansk-dominerende og tysk-dominerede områder i Slesvig var ret klar, og den gik fra nord om Tønder-Højer til syd om Flensborg. Alligevel blev et slesvig-holstensk forslag om deling af Slesvig i 1848 afvist blankt fra dansk side. Denne karikaturtegning, udgivet i Hamburg, viser det stakkels Slesvig, der får hovedet savet af en dansk og en preussisk soldat som en ringe tak for sin troskab.

Det slesvigske spørgsmål

- fra krigerisk adskillelse til fredelig (delvis) genforening

Af Inge Adriansen

Statsenheder kan opløses og ændres både *med* og *uden* krig til følge, og i den danske historie er der eksempler på begge dele.

Det danske monarki blev gennem 1800- og 1900-tallet ændret grundlæggende hele fire gange – tre gange skete der et betydeligt tab af territorium: i 1814 måtte Danmark afstå Norge, i 1864 afstå hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenburg, i 1918 måtte den danske regering tilstå Island selvstændighed – men så skete der uventet i 1920, at det stærkt reducerede danske rige at-

ter blev større – befolkningen i den nordlige del af Slesvig valgte at blive tilsluttet Danmark, og Tyskland indvilligede heri. Alle gange skete de territoriale ændringer i forbindelse med krige, men Danmark deltog faktisk ikke i den krig, som var udslagsgivende for den betydelige territoriale gevinst i 1920. For at forstå disse ændringer er det nyttigt med et

lille rids af det danske monarkis historie.

Det danske monarki - helstaten

Indtil 1814 var det danske (eller oldenborgske) monarki, som også blev kaldt for den danske helstat, en af de mellemstore europæiske magter. Det bestod af to kongeriger, to hertugdømmer, tre nordatlantiske besid-

delser og tre transatlantiske kolonier. De oldenborgske konger herskede enevældigt i Danmark og Norge, men de regerede kun som hertuger i Slesvig og Holsten. Her var dels andre delhertuger helt frem til 1770'erne, dels havde det slesvig-holstenske ridderskab fået stadfæstet udstrakte rettigheder. Det danske monarki var en flerkulturel og multinational statsenhed - en såkaldt konglomeratstat. Det, der bandt de forskellige statsdele sammen, var det centralistiske styre og den enevældige konges person. Til regentens fødselsdag modtog han hyldestigte på dansk, tysk, islandsk og samisk. Det danske hof var næsten helt tysksproget, og København var dobbeltsproget dansk og tysk. Danmark og Norge blev administreret på dansk, mens hertugdømmerne blev udelukkende administreret på tysk.

I århundreder blev den brogede, sammensatte statsenhed, som vi kan kalde for en konglomeratstat, ikke anfægtet, men det blev den fra sidste halvdel af 1700-tallet, hvor en særlig dansk identitetsdannelse - og lidt senere en tilsvarende norsk identitetsdannelse - begyndte at udvikles. Under Napoleonskrigene forsøgte det danske monarki at udnytte sin neutralitet til den størst mulige handelsmæssige gevinst. Dette førte til krig med englænderne, og herved blev den danske stat presset over på fransk side i det store europæiske opgør. Det betød, at Danmark kom på tabernes side, og det blev begyndelsen til enden for den gamle konglomeratstat. Under krigen var udviklingen af en norsk identitet blevet forstærket, og det var åbenlyst, at man efter krigens afslutning ikke blot kunne vende tilbage til det gamle centralistiske styre fra København.

Dét blev nu heller ikke aktuelt. For Danmark blev tvunget til at afstå Norge til Sverige i 1814. Denne storpolitiske udvikling

føltes smerteligt i Danmark, men reelt skånede den både danskerne og nordmændene for en bitter national skilsmisse - for adskillelsen af Danmark og Norge ville være sket alligevel. Der var nemlig opstået en ny diskurs eller forestilling om, at den ideelle statsform var en stat, som kun rummede én nation. Forestillingen om de nationale begreber var nu begyndt at trænge frem som en overordnet ide, og det nationale kom efterhånden til at gælde som den eneste naturlige kategori. Herved fik den danske statsdannelse sit grundskud, for det var et konglomerat og ikke en helstat, som man sagde i samtiden.

Som kompensation fra Sverige for afståelsen af Norge fik den danske konge det lille hertugdømme Lauenburg, der grænsede op til Holsten. De fleste stater var nu blevet interesserede i at skabe afgrænsede territorier indenfor hvilke, der helst skulle leve folk med samme sprog og nationalitet. Indtil 1814 havde de tysktalende dele af helstaten udgjort ca. 25 %. Efter afgivelsen af Norge og indlemmelse af Lauenburg var det tyske befolkningsselement steget til 40 %, og det er fra nu rimeligere at tale om en dansk-tysk helstat, bestående af kongeriget Danmark og de tre hertugdømmer Slesvig, Holsten og Lauenburg (og hertil kom de tre nordatlantiske besiddelser og de transatlantiske kolonier, men dem vælger jeg at se bort fra i denne forbindelse).

Befolkningen i Holsten og Lauenburg samt i den sydlige halvdel af Slesvig var tysktalende, og de fleste havde en tysk identitet eller samhørighedsfølelse. I det nordlige Nordslesvig havde flertallet dansk sprog og dansk identitet. Der var dog langt fra fuld overensstemmelse mellem folks sprog og deres nationale identitetsfølelse, og det er karakteristisk for Slesvig, for her var jo ikke tale om to etniske grupper, men om

nationale grupperinger og valget mellem dansk eller tysk/slesvig-holstensk samhørighed kunne falde forskelligt ud inden for den samme søskendefolk.

Hertugdømmerne var en slags sammenbragte børn. Slesvig var oprindeligt et dansk område, og Holsten og Lauenburg oprindeligt tyske, men fra middelalderen havde Slesvig og Holsten været styret nært sammen. Hertugdømmerne Holsten og Lauenburg var medlem af Det tyske Forbund, der bestod af Østrig, Preussen og en række større og mindre tyske fyrstedømmer og nogle få bystater. Alle love og forordninger, som skulle gælde her, måtte den danske konge først fremsende til godkendelse i forbundet. Det ville i dag svare til, at det kun var Jylland, der var medlem af EU. Så vil lovgivningen fra EU alligevel have afsmittende virkning på lovgivningen i hele Danmark.

I det europæiske revolutionsår 1848 opstod der også væbnet konflikt inden for den dansk-tyske helstat. I januar var kong Christian 8. død, og hans søn, Frederik 7., havde efterfulgt ham. Christian 8. havde været enevældig og kunne helt frit vælge sin regering. De revolutionære strømninger nåede også til det danske monarki med klare krav en større grad af folkestyre. Holstenerne og størstedelen af befolkningen i det sydlige Slesvig ønskede, at hertugdømmerne skulle have en fælles friere forfatning, og at også Slesvig tilsluttede sig Det tyske Forbund.

Også i kongeriget ønskede mange en friere forfatning, men her lagde man vægt på, at Slesvig fortsat skulle være et dansk hertugdømme, og at det skulle styres tæt sammen med kongeriget. Derimod ville mange gerne give afkald på Holsten og Lauenburg. Der blev således fra to sider gjort territorielle krav på Slesvig, og disse krav udelukkede hinanden.

De to slesvigske krige i 1848-1850 og 1864

Da to parter gjorde krav på hertugdømmet Slesvig, blev dette område kernepunktet i de næste årtiers konflikter inden for den dansk-tyske helstat. I 1848 udbrød den 1. slesvigske krig (Treårskrigen), der startede med et slesvig-holstensk oprør eller en national rejsning som tyske historikere udtrykker det – i Holsten og det sydlige Slesvig. Det førte til en flerårig borgerkrig, og et forslag fra den nyoprettede slesvig-holstenske regering i Kiel om en deling af Slesvig. Forslaget blev blankt afvist af den danske regering. En tid fik slesvig-holstenerne militær støtte fra Preussen. Men efter pres fra stormagterne, og især den russiske zar, trak preusserne sig dog ud igen. Det lykkedes derfor de danske tropper at nedkæmpe den slesvig-holstenske hær i løbet af 1850, og efter internationalt pres opløste den slesvig-holstenske regering sig i 1851. I Danmark mente de fleste, at man havde vundet krigen, men man havde ikke vundet freden! Danmark vandt kun lidt på det politiske plan. Slesvig og Holsten blev ganske vist adskilt administrativt, og en række fælles institutioner blev ophævet. Men det primære mål – Slesvigs inkorporation i kongeriget og en grænse ved Ejderen – blev langt fra nået.

En af krigens virkninger i Slesvig på lidt længere sigt var en øget polarisering på det nationale område med en svagere slesvig-holstensk og slesvigsk-dansk orientering og en stærkere tysk og dansk orientering. Som resultat af borgerkrigen kom det danske monarki efterhånden til at bestå af to uforenelige dele: en tysk/slesvig-holstensk del og en dansk del. Og der var ikke blot tale om nationale forskelle, men også om politiske. Den tyske del var overvejende konservativ, mens den danske del var overvejende præget af liberale strømninger. Ende-

Figur 2. Danske soldater ved Danevirke ved krigens udbrud i februar 1864. I forgrunden resterne af Valdemarsmuren fra 1160'erne. I baggrunden ses en af de nybyggede skanser fra 1861-62.

lig var der også økonomiske forskelle, idet den tyske del var mere udviklet industrielt og handelsmæssigt og ønskede at være med i den tyske toldforening, der var et slag tysk fællesmarked. Men alle disse grundlæggende forskelle og problemer var uløste, for stormagterne ønskede ikke at adskille Slesvig og Holsten, så den gamle skrøbelige helstatskonstruktion blev forsøgt genetableret, og den danske regering måtte i 1851-52 i en international aftale love de europæiske stormagter ikke at knytte Slesvig tættere til kongeriget end til Holsten.

Imidlertid kunne den dansk-tyske helstat ikke genetableres som før. For i kongeriget havde man i 1849 fået indført demokrati med en fri grundlov, der gav almindelig, lige valgret til mænd. I hertugdømmerne derimod var der fortsat enevældigt styre. Grundloven kunne ikke uden videre udvides til alle dele af monarkiet, fordi Det tyske Forbund ikke ville godkende, at Holsten og Lauenburg fik en forfatning med fri og lige valgret. Da Slesvig skulle styres på samme måde som Holsten, kunne grundloven heller ikke gælde her, for Danmark havde som nævnt ved en

international traktat bundet sig til ikke at forskelsbehandle de to hertugdømmer eller at inkorporere Slesvig i kongeriget. I 1855 vedtog den danske regering en tosproget fællesforfatning, som imidlertid blev forkastet af den holstenske ständerforsamling og i 1858 erklæret for ugyldig af Forbundsagen i Frankfurt. Holstenerne krævede bl.a., at hertugdømmerne skulle have fuld ligestilling med kongeriget og samme antal pladser i Rigsrådet, selvom indbyggertallet var betydeligt større i Danmark. Reelt var der tale om forhaling i håb om intervention fra tyske stater i en forfatningskonflikt. Forhandlinger herom endte uden resultat, og den tyske obstruktionspolitik førte til, at den danske regering kom til at stå med ryggen mod muren og valgte at genoptage Ejderpolitikken, dvs. at forsøge at indlemme Slesvig i kongeriget.

I 1863 vedtog den danske regering Novemberforfatningen, en fællesforfatning for kongeriget og Slesvig, mens Holsten blev lovet egen forfatning, hær og administration. Dette klare brud på aftalerne fra 1851-52 bragte Danmark på kollisionskurs med borgerne i det sydlige Slesvig og

Figur 3. Forskellige forslag til deling af Slesvig på Londonkonferencen i 1864.

Holsten og de tyske stater. Den preussiske ministerpræsident Bismarck stillede i januar 1864 et kortfristedt ultimatum om forfatningens ophævelse. Da dette ikke blev opfyldt, udbrød der krig.

2. slesvigske krig kom særdeles belejligt for Otto Bismarck. Han havde brug for en sag, der kunne forene alle tyskere omkring Preussens førerskab, og hertil var den danske regerings brud på internationale aftaler og forsøg på at indlemme Slesvig i Danmark særdeles velegnet. Også Østrig ville ligesom Preussen komme de tysksindede borgere i Slesvig og Holsten til hjælp. Da Danmark ikke ville trække den nye forfatning tilbage, erklærede de to stater krig.

En preussisk-østrigsk hær gik 1. februar 1864 ind i hertugdømmet Slesvig. Den danske hær rømmede Dannevirke-stillingen 5. februar og trak sig tilbage til Dybbøl Skanser, som blev fastholdt under kraftig beskydning, indtil de preussiske tropper indtog stillingen 18. april 1864. En

våbenhvile og stormagtsmægling i London endte resultatløst.

Londonforhandlingerne: Forslag om deling af Slesvig

Den preussiske ministerpræsident Bismarck ønskede at få hertugdømmerne løsrevet fra Danmark og samtidig undgå, at de blev selvstændige. Hans endemål var at få hertugdømmerne indlemmet i Preussen helst uden at komme i konflikt med Østrig. Med denne skjulte dagsorden fremsatte han forslag om deling af Slesvig. Det var en høj satsning, men udtryk for Bismarcks eminente evne til at bedømme sine modstandere og gætte deres reaktioner. Det officielle preussiske forslag var en delingslinje fra Aabenraa til Tønder, men i instruksen til sine forhandlere lod Bismarck forstå, at en sydligere linje kunne komme på tale. Den engelske regering havde først foreslået en deling ved Sli-Dannevirke, og da dette forslag ikke var antageligt for nogen af

parterne, foreslog den engelske udenrigsminister Lord Russell, at grænselinjen gennem Slesvig blev fastlagt ved en voldgift. Hvis Danmark ville gå ind for dette, og de tyske stater derpå afslog denne løsning, så ville England gå ind i krigen på dansk side. Forslaget blev modtaget med blandede følelser i den danske regering. Regeringschefen C.F. Monrad vovede ikke selv at træffe afgørelsen, men overlod det til den uerfarne, nye konge, Christian 9., som helt afviste tanken om Slesvigs deling ved en voldgift.

På konferencens sidste dag, den 18. juni, fremsatte Preussen den mulighed, at man kunne foretage en grænsedeling efter en folkeafstemning. Det var et forslag, som var blevet fremsat af Frankrig allerede før konferencens åbning. Folkeafstemninger var ikke helt ukendte i samtiden. De var praktiseret ved Italiens samling i 1860 og Savoyens indlemmelse i Frankrig samme år. Preussen kunne imidlertid fremlægge sit forslag om folkeafstemning i Slesvig i tryk forvisning om, at de store multinationale stater, Østrig og Rusland, der sad med ved konferencebordet, slet ikke ville tillade slige revolutionære midler taget i anvendelse. Men heller ikke Danmark ville støtte tanken. Det danske afslag blev udslagsgivende - fredskonferencen sprængtes, våbenhvilen udløb, og krigen begyndte igen.

Da krigen blev genoptaget i juli, erobrede preusserne Als, og den danske regering måtte erkende sit klare nederlag, og nu var man villig til at se på en mulig deling. Men det var for sent. Der var to gange udløst tysk blod for at befri slesvigerne, som det blev udtrykt på tysk side, og hele hertugdømmet må afstås. Ved freden i Wien i oktober 1864 blev Slesvig, Holsten og Lauenburg afgivet til sejrherreterne. Forbindelsen mellem hertugdømmerne og det danske kongerige, der havde bestået i århundreder, var

nu med ét slag overskåret. For hovedparten af hertugdømmernes indbyggere følte dette som en befrielse, fordi de nationale, politiske og sociale spændinger allerede havde sprængt helstaten på det indre plan. Nu var sprængningen en realitet også på det ydre, statspolitiske plan. Men for de dansktalende og dansksindede indbyggere i det nordlige Slesvig følte helstatens undergang som en stor ulykke. Deres ønske om at blive indlemmet helt og fuldt i kongeriget opstod imidlertid først, da alternativet - indlemmelse i Preussen - var ved at være uundgåeligt.

Danmark, Preussen og Slesvig efter 1864

Ved freden i Wien i 1864 blev den danske stat reduceret med 33 % af arealet og 40 % af sin befolkning og blev således en småstat uden betydning i europæisk stormagtspolitik. Denne lemlæstelse førte til flere årtiers bitter indenrigspolitisk strid i Danmark. Men samtidig var den med til at gøre kerneområdet af monarkiet til en nationalstat kun med dansktalende. Helstatens undergang og oprettelsen af det tyske kejserrige bevirkede, at Danmark kom til at leve i skyggen af Tyskland, og neutralitetspolitik og forsigtig udenrigspolitik kom til at præge de næste 80 år.

Det er nogle af de vigtigste følgevirkninger for den danske stat. Også for det danske folk fik krigen konsekvenser, som førte til bevidsthedsændringer i løbet af de næste årtier. Nederlaget gav næring til en forestilling om dansk svaghed og underlegenhed, som i visse kredse blev en mangeårig "sårfeber", der skabte en følelse af dansk mindreværd, mens nederlaget i andre kredse af befolkningen var med til at sætte skub i de folkelige bevægelser og styrke tanken om, at man skulle og kunne klare omstillingen til at være en lilleputstat. Endelig skabte tabet af Slesvig et fjende-

billede for danskerne, som blev af afgørende betydning for udviklingen af vore forestillinger om dansk og tysk nationalitet.

For den sejrende part blev landkortet ligeledes nyttegnet i årene efter krigen. Den tyske sejr over den danske hær på Dybbøl var i høj grad medvirkende til Tysklands forening i en forbundsstat med den preussiske regent som kejser. Der er således nær forbindelse mellem de preussiske sejre over Danmark på Dybbøl i 1864, over Østrig ved Königgrätz i 1866 og over Frankrig ved Sedan i 1870. I de tyske skolebøger i historie var denne forbindelse beskrevet med disse ord: "Ohne Düppel kein Königgrätz, ohne Königgrätz kein Sedan, ohne Sedan kein Deutsches Kaiserreich!"

Danmarks Riges sydgrænse gik fra 1864 indtil 1920 syd for Kolding og vestpå over Jylland, indtil den yderst mod vest slog et lille slag syd om Ribe. Denne lille stat levede nu i skyggen af sin store nabo. For nederlaget i 1864 gav Danmark to hovedproblemer på det udenrigspolitiske felt, forholdet til de dansksindede nordslesvigere og forholdet til Tyskland.

I Slesvig levede der ca. 240.000 personer, og de fleste anså nationaliteterne for at være ret blandede. Men det var ikke tilfældet. Ved det første valg til den nordtyske landdag i 1867 viste der sig et klart flertal i det nordlige Slesvig. De dansksindede slesvigere fastholdt en tro på, at deres skæbne ikke var afgjort med freden i Wien i oktober 1864. Efter den preussisk-østrigske krig i 1866 blev der ved Prag-freden indført en løfte-paragraf, den såkaldte § 5, om muligheden for en kommende folkeafstemning i det nordlige Slesvig. Denne § 5 blev afskaffet allerede i 1878, men den vedblev at leve i de dansksindede slesvigeres forestillinger som en rettighed, de var blevet frarøvet.

Set fra dansk side betød nordslesvigernes standhaftige fast-

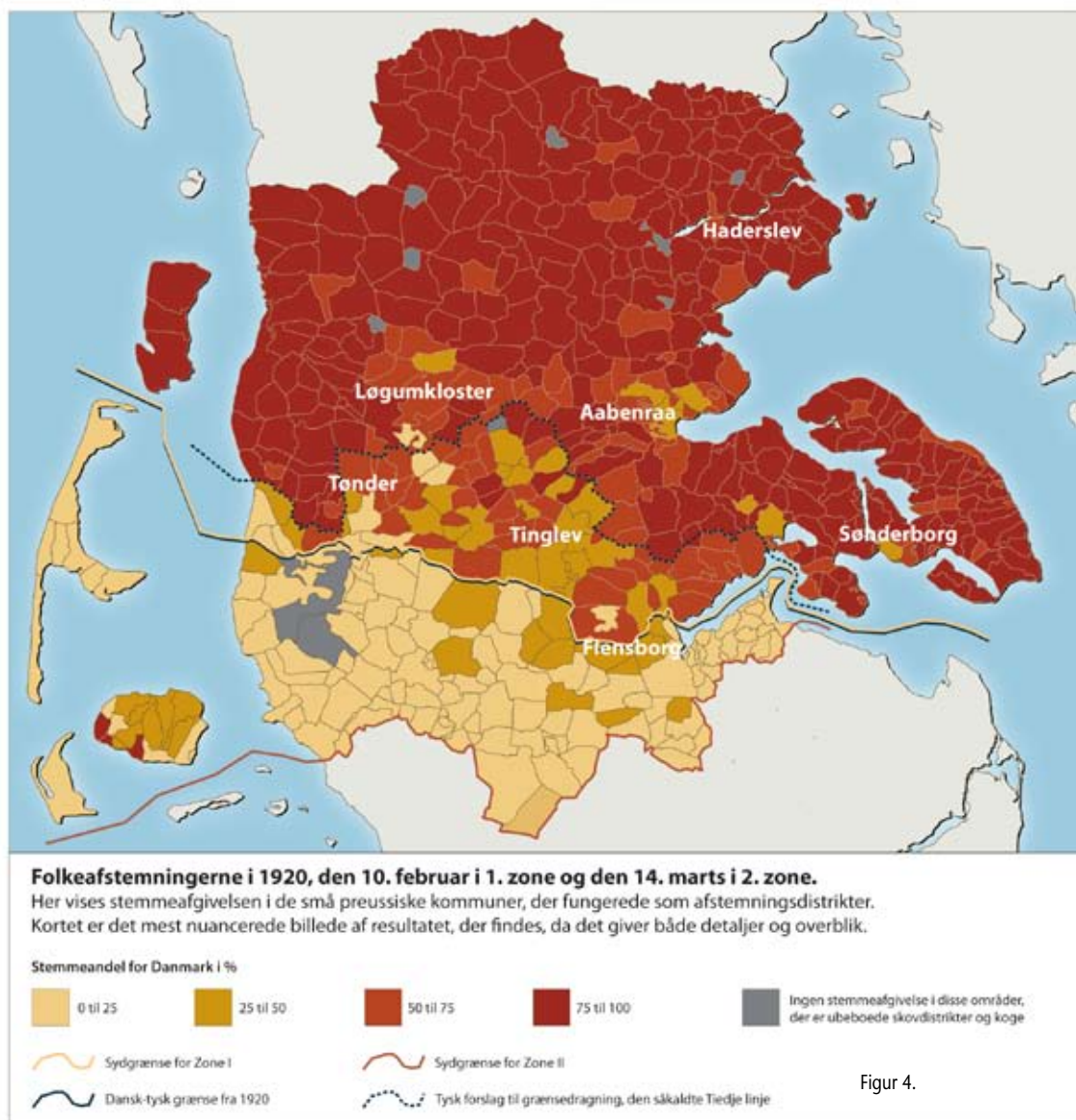
holdelse af håbet om en genforening med Danmark, at der aldrig helt blev ro om grænsen. Desuden skulle den danske regering hele tiden afveje forholdet til de dansksindede slesvigere med ønsket om at have et godt forhold til den store nabo. Efter 1870 gik hovedparten af den danske udenrigspolitik ud på at undgå at provokere Tyskland, først og fremmest for at undgå krig.

Indenrigspolitisk kunne der være en vis modsætning mellem partierne, men den til enhver tid siddende regering var bundet af landets strategiske beliggenhed. Efter nogles opfattelse skete der dog helt unødige indrømmelser overfor tyske krav, og den meget eftergivne og forsigtige udenrigspolitik blev hængt ud i debatten som "tyskerkurs". Dette ord betød ikke, at man var tyskvenlig, men at den politik, der blev ført, var så selvudslettende, at den på længere sigt kunne være undergravende for landets selvstændighed.

Folkeafstemningen i 1920 og Slesvigs deling

De dansksindede sønderjyder bevarede gennem 50 år nogenlunde den nationale stilling. Flensborg fik dog et klart tysk flertal på grund af det store antal arbejdere, der foretrak at stemme på det internationalistiske Socialdemokrati og ikke på det borgerligt danske mindretal. En langsom udhuling af den danske front var undervejs. 1. verdenskrig kom til at vende op og ned på udviklingen. I krigen deltog de danske nordslesvigere som tyske soldater på lige fod med alle andre unge tyske mænd. Det var kun relativt få, der begik faneflugt og flygtede over landegrænsen til Danmark. Parolen var, at man skulle opfylde sine statsborgerforpligtigelser for at bevare sine statsborgerrettigheder.

1. verdenskrig endte med et tysk nederlag, revolution og kejserrigets sammenbrud. Den

Figur 4.

tyske regering anmodede Vestmagterne om fredsforhandlinger på grund af den amerikanske præsident Wilsons plan om en nyordning af Europas grænser ud fra princippet om "Folkenes Selvbestemmelsesret". På initiativ af nordslesvigerne selv blev også grænsen mellem Danmark og Tyskland inddraget under denne nyordning. Danmark havde været neutral under verdenskrigen og kunne således ikke stille krav

om at få dele af Slesvig tilbage. Ønsket om en folkeafstemning blev rejst i den tyske rigsdag af den nordslesvigske rigsdagsmand H. P. Hanssen i oktober 1918, og den tyske regering gav tilsagn om, at dette spørgsmål kunne ordnes i overensstemmelse med det grundprincip om folkenes selvbestemmelsesret, som man havde indledt våbenhvileforhandlingerne på. I Versailles-

freden af 1919 indgik aftalen om en folkeafstemning i Slesvig.

I februar og marts 1920 kom det endelig til den folkeafstemning, der havde været drøftet allerede under 1. slesvigske krig i 1848. Ved folkeafstemningen, der blev afholdt i to omgange i februar og marts 1920, aftegnede der sig en nationalitetsgrænse tværs gennem Slesvig. I det nordligste afstemningsområde var der ca. 75 % stemmer for Danmark. I det

sydligste udgjorde det samlede antal danske stemmer omkring 20 %. Stemmeprocenten lå på o. 90 %, så det var virkelig befolkningens tale, som blev fremført. Afstemningen gav et klart resultat, og klarere kan man næppe komme det, når nationalt blandede områder skal deles. I kampene om sjælene - eller stemmerne - fremkom allehånde argumenter, fra de rent følelsesbetonede over besværgelser af gamle nationale myter til materielle løfter og økonomiske fristelser. Både i den danske og tyske agitation var der stærke appeller til såvel hjertet som tegnebogen.

Den 15. juni 1920 skete den officielle overdragelse af Nordslesvig til Danmark. For danskerne og de dansksindede slesvigere var det Guds retfærdighed, der skete fyldest efter 56 år med et aldrig lægt nationalt sår. Anskuet fra tysk side så det helt anderledes ud. Her mente man, at kravet om en folkeafstemning var en urimelig udnyttelse af Tysklands svage position efter krigsnederlaget. 1920-grænsen blev da heller aldrig officielt anerkendt af Weimar-republikken. Den blev alligevel en stabil grænse - og de mange krav om en grænserevision, som det tyske mindretal i Nordslesvig fremførte i mellemkrigsårene, især efter 1933, vandt ingen genlyd i Berlin.

Folkeafstemningens tabere – mindretallene i grænselandet efter 1920

Det danske mindretal syd for grænsen var i mellemkrigsårene af beskedent omfang. I byrådet i Flensborg fik man i 1924 7 ud af 45 pladser, men i 1933 var antallet af byrådsmedlemmer sunket til 4 ud af 45, dvs. langt fra de ca. 25 % som kunne mønstres i 1920. Hovedparten af mindretallet boede i Flensborg. I landdistrikterne kunne der være langt imellem, at man mødte en større gruppe dansksindede. Den ringe gennemslagskraft hang blandt

Figur 5. Stem dig hjem! Plakat af folkeafstemningen i 1920 med en argumentation, der taler til følelser og det ubevidste. Landskabet fremstår som indbegrebet af det særligt danske.

Figur 6. Fælles Stamme, fælles Land. Plakaten rummer en påstand, der ville falde til jorden, hvis skydækket mod syd blev spredt. Der var jo "fælles stamme" (dvs. oprindelse) i området indtil Danevirke, men befolkningen havde skiftet sprog og national identitet i løbet af 1800-årene og ønskede ikke "fælles Land" med Danmark. Ved kun at vise det nordlige Slesvig får tegneren udsagnet til at virke troværdigt.

andet sammen med, at de fleste dansksindede var tysktalende og småkårsfolk. De havde trange kår, da det hverken i Weimar-republikken eller Det Tredje Rige var nogen dans på roser at være med i et nationalt mindretal.

Men umiddelbart efter det tyske sammenbrud i foråret 1945 skete der en politisk – til dels også en national og kulturel - vækkelse i Sydslesvig. I titusindtal tilsluttede sydslesvigerne sig det danske mindretal. Ved landdagsvalget i 1947 fik de dansksindede kandidater lidt over halvdelen af stemmerne hos den hjemmehørende befolkning. Trods pres fra dansksindede sydslesvigere - støttet af mange borgerlige politikere i Danmark og brede folkelige

kredse - stod den danske regering fast og holdt sig til den politik, der var udstukket i sommeren 1945 om, at "grænsen ligger fast". En folkeafstemning i grænselandet var ikke noget, der skulle gøres om hver 25. år - eller hver gang krigslykken havde svigtet Tyskland. Danmark skulle have en grænse, der kunne holde, også når den tid kom, hvor Tyskland på ny ville være stærkt og tiltrækkende.

Den slesvigske model fra 1955

I 1949 gik Danmark ind i NATO. Det var et brud med den danske neutralitetspolitik, som var blevet ført siden slutningen af 1700-årene. For det dansk-tyske forhold betød dette, at Danmark

Figur 7. Gott wolle uns behüten, dass wir nicht werden Jüten. Plakaten med de slesvigske farver, gul og blå, giver et valgsprog fra 1800-årene. Ordet jøde anvendes her i ringegående betydning. Mange slesvigere kendte især jyder, der var kommet til landsdelen som tjenestefolk.

Figur 8. Protysk, men dansksproget plakat. En friser hæver højre hånd til edsaflæggelse og lægger sin venstre hånd på hjertet og en gruppe mænd bag ham gør det samme. De bekræfter deres ret til at forblive slesvigere, og i deres optik betyder dette at være tyske. I baggrunden et marklandskab og en lille havneby med kirke.

ikke længere kunne opfattes som et militært tomrum – og dermed en trussel for Tyskland. I 1954 indledtes forhandlingerne om Tysklands optagelse i Nato. Det var ikke en let sag for Danmark at samtykke i, da besættelsen kun lå knap 10 år tilbage. På samme tid var der forhandlinger i gang om de to landes nationale mindretal. Forbundsrepublikken ville gerne indgå en tosidig traktat om beskyttelse af de nationale mindretal i grænselandet, men sporene fra fortiden skræmte Danmark. Ingensinde ville man – i 1851-52 – indgå en aftale, der gav Tyskland eller andre mulighed for at blande sig i de danske anliggender. Løsningen blev da den geniale, at de to regeringer på samme dag og klokkeslæt i 1955 udsend-

te en erklæring om, at de ville sikre det nationale mindretal i deres egen stat. Konrad Adenauer lovede at sikre fulde rettigheder for det danske mindretal i det sydlige Slesvig, og statsminister H.C. Hansen lovede at sikre fulde rettigheder for det tyske mindretal i det nordlige Slesvig.

Disse såkaldte København-Bonn Erklæringer har haft stor betydning for den positive udvikling, der er sket i grænselandet siden 1955. Sameksistens og gensidig respekt er nu kommet til at præge det dansk-tyske forhold og har løst fortidens konfrontationer. Afgørende herfor er, at begge mindretal afstår fra krav om grænseflytning og anerkender den nuværende grænse.

Sammenfatning

Kortet over den danske stat blev omtegnet på dramatisk måde efter det danske krigsnederlag i 1864 og knap så dramatisk i 1920 efter det tyske krigsnederlag. Det ligger i staters natur, at de ikke ønsker at få ændret det engang vundne territorium. Derfor er hovedreglen, at politiske grænser kun ændres efter krigsnederlag. Både den krigeriske deling i 1864 og den fredelige genforening i 1920 skyldtes krigsnederlag, henholdsvis Danmarks nederlag i den slesvigske krig og Tysklands nederlag i 1918. Det er bemærkelsesværdigt, at den danske regering i 1945-47 afviste de krav om grænseflytning, som blev fremført både af mange danskere og af dansksindede sydslesvigere. Regering og Rigsdag erkendte nemlig, at Danmark altid vil være den magtmæssige underlegne i forhold til Tyskland, og derfor fastholdt man, at "grænsen ligger fast". Denne beslutning er forudsætningen for, at mindretal og flertal i det dansk-tyske grænseland i dag lever harmonisk ved siden af hinanden. Herved er der udviklet en "slesvigsk model", der tjener som inspiration til løsning af nationale konflikter andetsteds i Europa. Den har som forudsætning, at grænser ikke flyttes, men at mindretals statsborgerlige rettigheder inden for de eksisterende grænser fuldt ud anerkendes og sikres.

Inge Adriansen er museumsinspektør, ph.d. på Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot.

Alle illustrationer af Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot.

Litteratur

Hans Schultz Hansen m.fl. (red.): *Sønderjyllands Historie*. Bd. 1-2. 2008-2009.

Inge Adriansen og Immo Doege: *Dansk eller tysk? Agitation ved folkeafstemningerne i Slesvig i 1920*. 2010.

Danmarks territorielle afgrænsninger 650-1920

Danmarks og dermed Nordens grænse mod syd er et resultat af en bølge frem og tilbage mellem de nordiske, slaviske og tyske folkeslag omkring roden af den jyske halvø. Ordet grænse vandt indpas i ældre nydansk fra det plattyske *Grensze* og det tyske *Grenze*, der igen er af slavisk oprindelse jf. det polske *granic*. Det betyder kant eller hjørne af en mark. Ordet 'Danmark' betyder således Danernes Mark eller grænseområde.

Grænsedragningen mellem danerne og folkegrupperne syd for den jyske halvø fortæller sig i det uvisse, men i løbet af tiden op til 800 e.Kr. blev området ned til Ejderen en del af danerkongernes rige. Det ses blandt andet af udbredelsen af stednavne, der ender på -lev. De findes fra Skåne i øst til Jylland i vest og strækker sig mod syd til området lige nord for floden Ejderen.

Mellem den lange fjord Slien og de store ufarbare fugtige enge og marskområder mod vest ligger det såkaldte "slesvigske pas", et ret snævert område, hvor igen nem færdslen til Jylland skulle passere. Hovedfærdselsåren – Hærvejen eller Oksevejen – gik gennem dette pas, der var afgrænset af åer og utilgængelige skovarealer ned mod Ejderen. Et grænseværn skulle kun strække sig over 6-7 km, så her kunne adgangen til danernes rige kontrolleres.

Det var lettest at forsvare en landegrænse, der var en fysisk hindring i landskabet, og derfor fulgte grænsen ofte bække og floder. Både floderne Elben og Ejderen og de mindre vandløb Kongeåen og Skelbækken har været en vigtig del af grænsen på forskellige tidspunkter.

Ejdergrænsen og Dannevirke ca. 650 – 1460

Området mellem Ejderen og Dannevirke var beboet af en nationalt blandet befolkning, over-

vejende af tysk oprindelse. Det kom bl.a. til udtryk i stednavne og den måde, jorden blev opmålt på. I 900-tallet var området op til Dannevirke og Slesvig by i tysk besiddelse, men i 1025 sluttede den tyske kejser fred med den danske konge og overlod ham Slesvig by "med den mark, der ligger hinsides Ejderen". Mark betyder grænseområde, og der sigtes til det område, der lå mellem Dannevirke og Ejderen. Dermed var Ejdergrænsen formelt godkendt som rigets sydgrænse. Selve grænsefloden Ejderen var uden særlig betydning, da den knapt var inddraget i forsvarssystemet, men kun tjente som markering af selve grænsens forløb.

Den danske konge herskede således *formelt* til Ejderen, men området mellem Dannevirke og Ejderen var *reelt* organiseret efter de samme principper som i Holsten og det nordlige Tyskland. Der foregik en betydelig indvandring hertil fra sydøst i perioden 1000-1200.

I 1232 blev det sydlige Jylland udskilt som et særligt hertugdømme af Valdemar Sejrs søn Abel, der blev udnævnt til hertug. Ejderen blev nu ikke Danmarks, men hertugdømmets sydgrænse. Det betød, at området mellem Ejderen og Dannevirke i endnu højere grad kom til at ligne det østlige Holsten, og mange holstenske adelsfolk købte ejendomme i området nord for Ejderen. Man skiftede hurtigt over til efter tysk skik at kalde hertugdømmet Slesvig, og ordet Sønderjylland blev først almindeligt igen på dansk side i løbet af 1800-tallet. Om Dannevirke som grænse vold se artiklen: Dannevirke. En vold og en drøm s. 132.

Elben, det danske monarkis grænse 1460-1864

I løbet af 1200- og 1300-tallet voksede den tysk-holstenske indflydelse i hertugdømmet Slesvig.

I 1375 uddøde den slesvigske hertugslægt, og den holstenske adel ønskede at sætte sig i besiddelse af hele Slesvig. Den danske regent, Margrethe 1., forsøgte i 1380'erne at vinde magten i Sverige. For at få ryggen fri hertil gav hun Slesvig i len til de holstenske grever. Hermed var der skabt en personalunion mellem Slesvig og Holsten. Personalunionen var afgrænset mod nord af Kongeåen og mod syd af Elben. Ejdergrænsen blev en indre grænse mellem de to fyrstedømmer under samme herre, og Slesvig og Holsten begyndte at vokse sammen.

I 1459 uddøde den holstenske greve- og hertugslægt. Slesvig skulle derefter gå tilbage til den danske konge, og forskellige adelsslægter gjorde krav på Holsten. For at undgå en opsplittning af de to fyrstedømmer valgte de holstenske og slesvigske stormænd i 1460 den danske konge, Christian 1., til landsherre. I forvejen herskede han over tre kongeriger med hver sin lovgivning, Danmark, Norge og Sverige. Dem styrede han efter deres egne love i samråd med de enkelte landes stormænd. Christian 1. lovede at følge de samme principper i de to fyrstedømmer. Han garanterede, at de ville blive styret "for evigt udelte sammen".

Hermed var Elben og Kongeåen grænser om den nye enhed hertugdømmerne Slesvig og Holsten, der var i personalunion med Danmark. De to hertugdømmer og de to kongeriger Danmark og Norge udgjorde den danske konges riger og lande. Tilsammen blev de kaldt: Det danske monarki.

Fra 1460 blev Slesvig knyttet væsentligt tættere til Holsten end til kongeriget, og de to hertugdømmer havde fælles landdag. Ejderen var blevet en indre grænse mellem de to hertugdømmer, og den adskilte især med hensyn til den civile lovgivning. I Slesvig

gjaldt Jydske Lov og i Holsten *Sachsenspiegel*.

Regenten og udenrigspolitikken var fælles for hele det danske monarki fra Elben til Øresund. Elben var monarkiets sydgrænse frem til 1864. Den adskilte stater med hver deres herskere, love, skatte- og militærsystemer og møntvæsen og hver deres udenrigspolitik.

Kongeaen var i tiden 1460-1864 en indre grænse inden for det danske monarki. Den adskilte Slesvig fra det danske kongerige og dannede grænse mellem to statsdele med forskellige love, skatte- og militærsystemer samt forskelligt møntvæsen.

Kongeaen – Danmarks grænse 1864-1920

Fra 1840'erne skete der en begyndende national og politisk bevidstgørelse i det danske monarki. Befolkningen i Holsten, Lauenburg og dele af Slesvig begyndte i stigende grad at føle tilhørsforhold til det store tyske sprogområde og dermed at betragte sig som en del af det tyske folk. I hertugdømmet Slesvig var befolkningen delt, nogle følte sig som slesvig-holstenere, andre som dansk-slesvigere. Disse modsætninger førte til to krige i midten af 1800-tallet.

Den 1. slesvigske krig 1848-1850 (treårskrigen) var en borgerkrig i det danske monarki. Der udbrød et oprør i Rendsborg i 1848, og den store militærbefæstning og med våben og finanser blev overtaget af slesvig-holstenere, der oprettede egen regering i Kiel. Med støtte fra tyske stater forsøgte de at løsrive hertugdømmet fra Danmark. Det mislykkedes imidlertid. Opstanden blev nedkæmpet i løbet af 1850, og den slesvig-holstenske regering blev opløst. Det danske monarki eller helstaten bestående af kongeriget Danmark og hertugdømmet blev nu genetableret – men med de grundlæggende problemer uløste.

Den danske regering måtte efter krigen love de europæiske

stormagter ikke at knytte Slesvig tættere til kongeriget end til Holsten. Men på grund af forfatningsproblemer valgte den danske regering i 1863 at bryde denne aftale. Man havde forgæves forsøgt at få vedtaget en forfatning for hele monarkiet, men forslaget hertil blev afvist fra tysk side. Derfor endte man i 1863 med at vedtage den såkaldte Novemberforfatning. Den knyttede Slesvig og kongeriget tættere sammen og løsnede forbindelsen til Holsten. Men det var også et klart brud på de indgåede aftaler, og det førte til en ny krig i 1864 med to tyske stater Preussen og Østrig jf. s. 126. Danmark tabte denne krig, og sydgrænsen kom nu til at gå fra Kolding til Ribe. De århundredgamle bånd mellem kongeriget og hertugdømmet skåret over, tilbage var et "Restdanmark".

Skelbækken – Danmarks grænse fra 1920

Den sidste grænseændring i Danmarks historie skete i 1920, og det var ikke en ændring, som den danske regering havde iværksat. Det tyske nederlag i 1918 efterfulgt af fredskonferencen i Versailles i 1919 muliggjorde en folkeafstemning i 1920.

Afstemningen fandt sted i to omgange. I 1. zone, den nordlige del af Slesvig Stemte 75 % stemte for Danmark, 25 % for Tyskland. I 2. zone, Flensborg og Mellem-slesvig, stemte 80 % for Tyskland og 20 % for Danmark. I begge afstemningszoner lå valgdeltagelsen på over 90 %.

I Flensborg festede flertallet og glædede sig over at forblive under tysk styre. I det nordlige Slesvig, nu kaldet Sønderjylland, var der på tilsvarende vis sammenkomster i glæde over afstemningsresultatet. Den største fest foregik i Dybbøl Skanser den 11. juli 1920, hvor danske sønderjyder mødtes med rigsdanskere, den danske regering og kongehuset. Her hyldede man Sønderjyllands genforening og den nye grænse fra Flensborg Fjord langs Skelbækken til Rudbøl.

Selvom det var befolkningen, der med stemmesedlen havde flyttet grænsen, opstod der ikke en ren nationalitetsgrænse. Både nord og syd for 1920-grænsen var der mindretal, der havde en anden national identitet end flertallet. Det tyske mindretal i Sønderjylland fastholdt krav om grænserrevision frem til Tysklands sammenbrud i 1945. Til gengæld rejste dansksindede i Sydslesvig krav om grænserrevision fra 1945, hvor de voksede meget kraftigt i antal.

I 1955 vedtog Tyskland og Danmark hver især at garantere rettighederne for deres egne mindretal, og siden da er spændingerne i grænseområdet svundet næsten ind. Ved 75-års-jubilæet for Genforeningen i 1995 bekræftede repræsentanter for de to mindretal, at de kunne gå ind for 1920-grænsen som den rette løsning.

Dermed blev delingen af Slesvig i 1920 bekræftet, og grænseproblemet må betragtes som endeligt løst. Nordens sydgrænse ligger på Skelbækken, og det får alle grænsegængere bekræftet, når de krydser grænsen ved Kruså, hvor der hver dag i sommerhalvåret flages med de fem nordiske landes flag.

Litteratur

Sønderjyllands Historie, 1-2. 2008-09.

Figur 9. Krusågrænsen med de fem nordiske flag.

Dannevirke

Af Helle Askgaard

Dannevirke er et befæstningsanlæg fra sidste halvdel af 600-tallet, hvis voldsystem strækker sig tværs over den jyske halvøes smalleste sted. Flere folkesagn fortæller, at volden blev bygget af Harald Blåtands mor Thyra. Som forsvarsværk i oldtiden og middelalderen gjorde Dannevirke ofte gavn, men i 1800-tallet blev befolkningens forventninger til anlæggets modstandskraft sørgeligt skuffet.

Det slesvigske Pas

Placeringen af Dannevirke er afstemt efter naturforholdene og efter den politiske situation i byggeperioderne. Vor viden om forholdene stammer fra arkæologiske udgravninger, skriftlige kilder, der især er udenlandske, og videnskabelige dateringsmetoder som kulstof-14-metoden og dendrokronologi (datering ved hjælp af træers årlige vækstlag).

Hvor stort Danmark var, og hvor stærk kongens magt var omkring 700, kan man kun gisne om. Af våbenfund kan man se, at danernes konger må have været nogle af de stærkeste i Østersøområdet. Arkæologiske fund viser

også, at germanere og skandinaver har været påvirket af udviklingen i det stærke Frankerrige, der dominerede det europæiske kontinent. Handelen blomstrede, og en række byer opstod i Nord søområdet ved kyster og langs floder i England og Holland. Også byerne Hedeby og Ribe tog del i den voksende udveksling af varer. Kongerne beskyttede handelen, men opkrævede til gengæld afgifter og told.

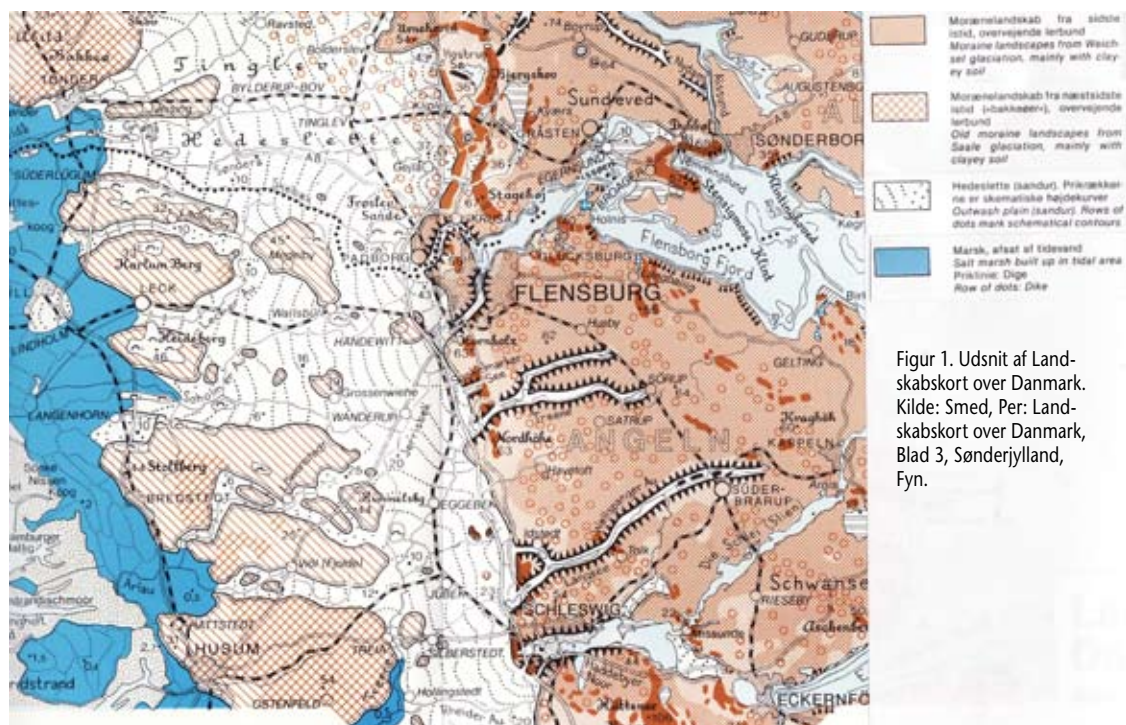
Omkring 700 trængte et slavisk folk, abodritterne sig frem mod nord gennem det østlige Holsten, og det er formodentlig dette folkeslag, der har fået en konge til at anlægge det første

Dannevirke. Slesvig rummer de samme landskabsformer, som findes nord for den danske grænse (fig. 1). Der er tre hovedtyper. Mod øst ligger morænelandskabet fra sidste istid. Det er gennemskåret af tunneldale og en række fjorde. Mod vest strækker sig et marskområde, og midt imellem disse landskabsformer ligger bakkeøer og hedesletter. Fjordarmen Slien går syd om byen Slesvig og næsten ind til hedesletten. Dette flade område, det smalleste sted på Jyllands fod, kaldes Det slesvigske Pas. Her byggedes den første vold, kaldet Hovedvolden (fig. 2). Indtrængende tropper skulle passere denne flaskehals,

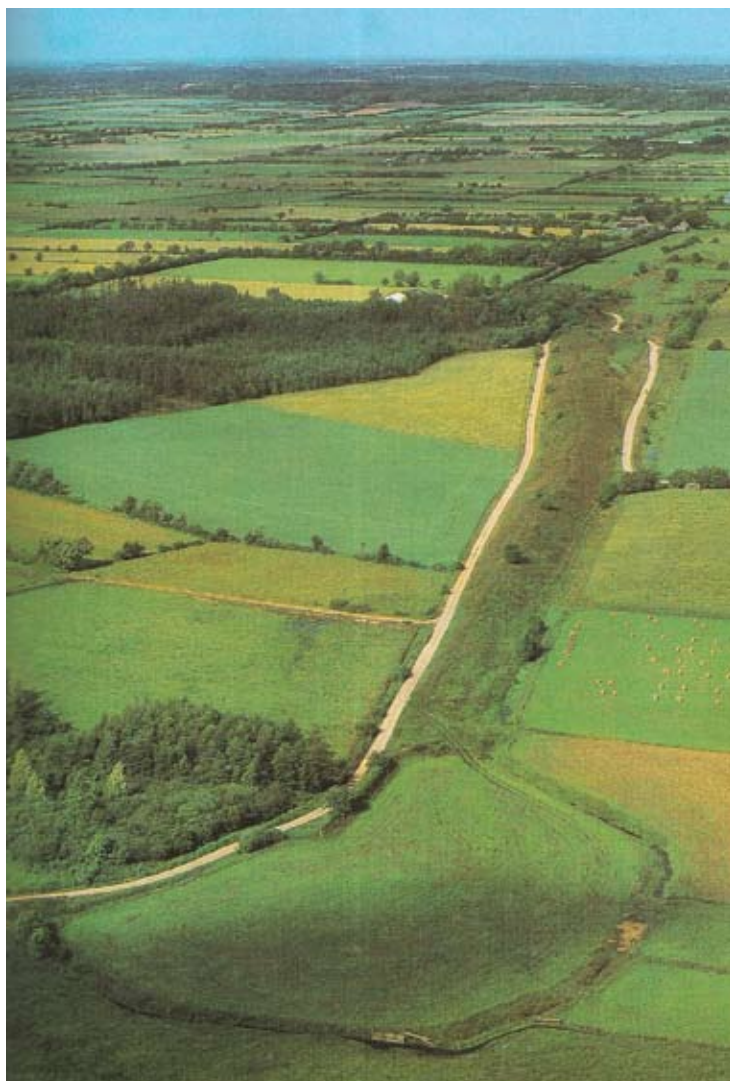

Foto: Ivan Jacobsen.

– en vold og en drøm

Figur 1. Udsnit af Landskabskort over Danmark. Kilde: Smed, Per: Landskabskort over Danmark, Blad 3, Sønderjylland, Fyn.

Figur 2. Luftfoto af Dannevirkes Hovedvold. Volden er set fra vest, hvor den møder Krumvolden. I forgrunden ses en af de skanser, hvorfra den danske hær blev evakueret i 1864. Kilde: Danmarks Oldtid, bd. 4, s. 245.

hvis de ikke ville ud og soppe eller svømme, da marsken mod vest blev gennemstrømmet af floderne Trene og Reide, og Slien- og Ekernforde Fjord lå mod øst.

Volden bygges og udbygges over 500 år

Hovedvolden var en simpel jordvold med en voldgrav foran, og den var det største jordarbejde, der var udført i danernes område. Den var ca. 2 m høj, 12

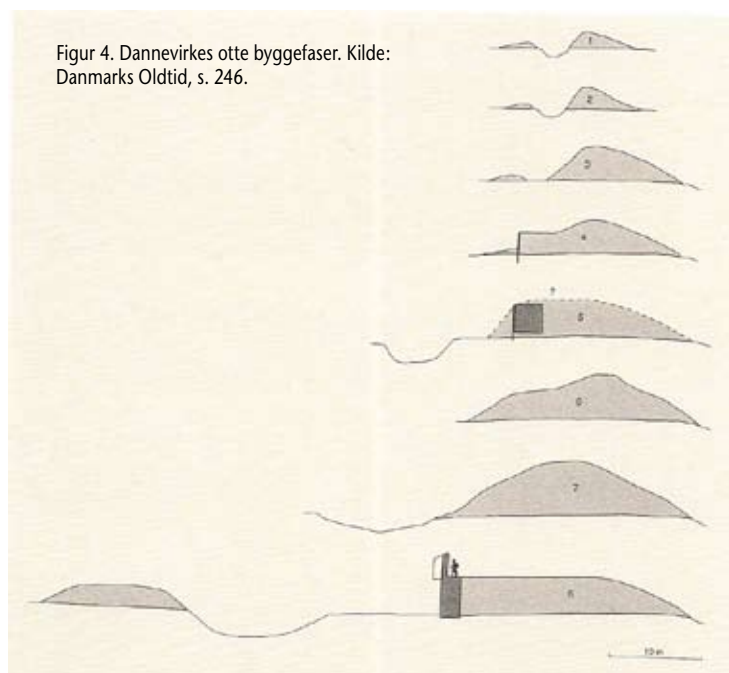
m bred og 10 km lang, idet den strakte sig fra Dannevirke sø til Reide Ådal (fig. 3 og 4). Ideen til et sådant anlæg var ikke en dansk opfindelse. Romerriget beskyttede sig mod fremtrængende germanere med en grænsevold, og i England byggede romerne Hadrians vold som forsvar mod hærgende skotter. Hovedvolden blev hurtigt suppleret af Nordvolden nordøst for Dannevirke Sø og Østvolden mellem Vindeby

Nor og Slien. Disse tre volde var færdigbyggede omkring 700. De var nu omkring 4 m høje, 15 m brede og forstærket med grene og stammer i jordfylden og med hede- og græstørv.

I fjerde byggefase, der er dendrokronologisk dateret til år 737, blev fæstningen forbedret med en palisadefront og en kampestenmur. Til palisadearbejdet anslår Jørgen Jensen i Danmarks Oldtid, at der måtte fældes 30.000 egetræer, der skulle transporteres og hugges til. Hvortil kommer ca. 80.000 m³ jord og græstørv, der skulle bringes frem til volden. Et sådant anlægsarbejde har krævet en stærk kongemagt.

Omkring år 800 begynder skriftlige udenlandske kilder at kastykkes over danmarkshistorien. Et mundheld lød: "Hav frankerne til venner, ikke til naboer". Den frankiske konge Karl den Store (742-814) gennemførte i slutningen af 700-tallet en række krigstogter mod sakserne. En dansk kong Sigfred hjalp sakserne, men forgæves (fig. 5). Karl erobrede Saksen, fordrev befolkningen og rykkede dermed tæt på det danske område. Han overlod Holsten til sine allierede, abodritterne, og men den danske kong Godfred så ikke passivt til. Dels angreb han abodritterne, dels forstærkede han volden. De frankiske kilder kaldte ham "en opblæst pralhals" og skrev videre, at han lod bygge en vold, der strakte sig "som et bolværk langs Ejderens nordbred fra den østlige havbugt, som de [danerne] kalder Ostarsalt, til det vestlige ocean, kun afbrudt af en enkelt port, gennem hvilken vogne og ryttere kunne komme ud og ind." Volden er nu i 808 kommet på skrift for første gang. Den femte byggefase beskrives her, men det er ikke muligt at lokalisere Godfreds indsats. Danerne sluttede fred med frankerne 811, men da var Godfred død.

I 900-tallet skete der flere udbygninger. Dannevirkes forbedringer i 900-tallet skulle være

hegn mod "tyskernes raseri", som en dansk historieforfatter, Sven Aggesen, beretter. En halvkredsvold kom til at omslutte Hedeby, en forbindelsesvold blev bygget mellem halvkredsvolden

og Dannevirke i 960'erne, og den lige vold Kovirke blev tilføjet omkring 983. Den sidste har tidligere været dateret til Harald Blåtands tid, men er nu bestemt dendrokronologisk som

et af Haralds søn Svend Tveskægs byggerier som reaktion på en tysk erobring af Dannevirke og Hedeby i 974."Hegnet" var ikke stærkt nok, da det blev angrebet fra syd, og i otte år kom anlægget

Figur 6. Litografisk blad Dannevirke udført af maleren Lorenz Frölich i 1855 og udgivet af Flensborg Kunstforening. Han boede i byen 1854-57. Teksten lyder: "Ledet, sagde Thyre, hænge vi, Gud Vangen hyrde." En nationalromantisk skildring som denne var med til at fremstille tyskerne som fjenden og Dannevirke som Danmarks bolværk mod syd. Kilde: Adriansen, s. 4.

og Hedeby på tyske hænder. Man kan påvise, at byggestilen i Korvirke er analog med de ringborge, der blev opført i Svend Tveskægs regeringstid, Aggersborg, Fyrkat, Nonnebakken og Trelleborg. Svend Tveskæg døde 1014.

Den sidste forbedring på Dannevirke inden 1800-tallet skete under Valdemar den Store (1157-82). I 1157 var den saksiske hertug Henrik brudt gennem portåbningen i volden, hvorefter han indtog Slesvig og trængte hærgende frem til Sommersted, før han trak sig tilbage. Danmark havde i årevis været i borgerkrig, og da Valdemar blev enekonge, ønskede han fred i landet. Venderne havde benyttet sig af situationen, de havde hærget mange danske kyster og lagt utallige landsbyer øde. Tre bedrifter mindes han for. I kongens kiste i Sankt Bendts Kirke i Ringsted blev nedlagt en

blyplade, hvorpå der på latin er indridset: At han erobrede Rügen og kristnede beboerne, at han lod Dannevirke opføre af brændte sten, og endeligt at han byggede en borg på Sprogø. Det er første gang, et teglstensbyggeri nævnes i Danmark. Den såkaldte Valdemarsmur dækkede hovedvoldens mur med tegl, og det er beregnet, at den var ca. 7 m høj, og at der er medgået 17-20 mio. sten. Det tog ca. 20 år at bygge den, og den blev først færdig i sønnen Knud den VI's kongetid (1182-1201). Og så blev den aldrig brugt. Måske fordi den var afskrækkende, måske fordi den teknisk var forældet, da pansrede rytterhære blev den nye kampform, og angriberne derfor kunne omgå fløjene eller gennembryde muren ved et koncentreret angreb.

Grænsen

Nu kunne man måske tro, at grænsen gik ved Dannevirke. Det var ikke tilfældet. Syd for volden på en strækning af godt 20 km lå Jernvedskoven, der var så godt som uigennemtrængelig. Hærvejen snoede sig dog igennem. Efter mordet på kong Godfred i 810 blev der året efter underskrevet en grænseaftale mellem hans efterfølger Hemming og den tyske kejser Karl d. Store. Forhandlingerne fandt sted ved Ejderen, og ved denne flod blev den første dansk-tyske grænseaftale således underskrevet. Fra da af var Ejderen grænsen mellem Det tyske Rige og Slesvig.

Det tyske Holsten lå mellem Ejderen og Elben. Holsten blev erobret i Valdemar Sejrs regeringstid (1202-1241) og blev anerkendt som dansk erobring af den tyske kejser Frederik II.

Saxo om volden.

"Efter disse begivenheder [den tyske kejser Otto I havde uden modstand passeret Danevirke og var trængt op til Limfjorden, men havde trukket sig tilbage] ønskede Thyra at sikre fædrelandet bedre mod hemmelige indfald fra udenlandske fjender, og hun tog fat på at afgrænse det med en vold og en grav hele vejen fra Slesvig til Vesterhavet, og oven på denne grundvold byggede hun et umådeligt solidt forsvarsværk af jord. Senere har kong Valdemar og Absalon, det danske folks ærkebiskop, vist tilsvarende hengivenhed over for fædrelandet ved oven på denne vold at anlægge en mur af teglsten. De foretrak at udbedre de steder hvor den gamle vold var ved at falde sammen, med et helt nyt og solidt anlæg, frem for at lade den forfalde stadig mere i fremtiden. De var sig bevidst at de var en kvindes indsats overlegne, og deres værk blev da også meget mere fremragende. Samme Thyra, der bag sit kvindelige ydre besad en mands mod, befriede også Skåne for byrdefulde skatteforpligtigelser under svensk herredømme. Ved således at holde fjenden borte, til den ene side med mure, til den anden med våben, skænkede hun fædrelandets forskellige grænser lige god beskyttelse."

Under dronning Margretes styre (død 1412) blev Slesvig og Holsten gjort til arvelige len under en danske trone, og de to hertugdømmer blev indtil 1863 styret sammen og administreret på tysk. Mens den politiske grænse lå fast, har den sproglige og kulturelle grænse siden middelalderen bevæget sig mod nord. Omkring 1800 var næsten hele Sydslesvig tysktalende. Nord herfor var dansk folkesprog på retur, og tysk taltes i stigende grad af borgerne i byerne. Adelen havde hele tiden talt tysk.

De slesvigske krige

I 1800-tallet skyllede en nationalromantiske bølge ind over Danmark, og de gamle myter om dronning Thyra og hendes vold fik nyt liv. Her er en af de historier, som skolebørnene lærte: Gorm var en doven konge, mens hans hustru Thyra var handlekraftig. Gorm var også passiv over for trusler fra den tyske kejser, men Thyra var opsat på at holde kejseren væk. Derfor fik hun samlet alle rørige borgere i Slesvig og udstyrede dem med spader. I tre år gravede de på livet løs, indtil et uovervindeligt

fæstningsanlæg, Dannevirke, stod klar. En lille kerne af sandhed om Thyras graveri er der nok i den historie, selv om hun ikke selv svang skovlen. I hvert fald mener arkæologerne, at der senest 954 er sket reparationer på Thyraborg, der indgår i hovedvolden. Disse er dermed udført i Gorms regeringstid (fig. 6).

Frederik den VII blev konge efter sin fars død i januar 1848, og få måneder efter brød Treårskrigen ud. Den var en borgerkrig. I februar og marts 1848 opstod der revolutioner mange steder i Europa med krav om demokrati. I Rendsborg besluttede en række tysksindede stændermedlemmer at sende en delegation til den nye konge med krav om en fri forfatning for hertugdømmerne Slesvig og Holsten og desuden krav om, at Slesvig skulle optages i Det tyske Forbund. Holsten var der i forvejen. Ønsket blev afslået, og krigen kom.

Forinden delegationen nåede København, havde kongen taget en ny nationalliberal regering, hvis politik gik ud på et Danmark til Ejderen og en fri forfatning. Det sidste, en forfatning, fik re-

geringen med demokrati for en del af de danske mænd.

Nogle af slagene foregik i Dannevirkes nærhed, fx slagene ved Slesvig, Mysunde, Isted og Frederiksstad, men den sammen-sunkne vold spillede ikke nogen rolle. Freden blev sluttet i London i 1852. Slesvig-holstenerne havde tabt, men det havde Ejderpolitikken også. Stormagterne Storbritannien, Rusland, Frankrig og Preussen besluttede, at Det danske rige skulle forblive en Helstat, dvs. at Slesvig og Holsten ikke skulle skilles, og at Danmark ikke måtte tage skridt til at knytte Slesvig nærmere til Danmark end Holsten.

Den 15. november 1863 døde Frederik VII pludseligt. Et meget uheldigt tidspunkt. Den 13. november 1863 vedtog en nationalliberal regering den såkaldte Novemberforfatning, der var en fællesforfatning for Danmark og Slesvig. Dette var en klar overtrædelse af Londontraktaten, hvilket var stærkt stødende for de mange tysksindede i Slesvig-Holsten og for stormagterne bag aftalen. De forudgående år havde været politisk meget vanskelige. De forskellige regeringer havde søgt at manøvrere mellem danske, slesvig-holstenske og stormagtspolitiske synspunkter, og nu havde de givet op. Den nye konge, Christian IX, var født i Glücksborg, helstatsmand, og modstander af Novemberforfatningen. Nødtvungen skrev han under den 18. november. Den prøjsiske ministerpræsident Bismarck godtede sig. Diplomatiske havde han arbejdet på at isolere Danmark, og det var lykkedes. Siden 1862 havde han haft en plan for krig mod Danmark klar. Og nu havde Danmark selv fremprovokeret den. Den 1. februar 1864 krydsede en østrigsk-prøjsisk hær Ejderen på tre forskellige broer.

Fem måneder efter var krigen 1864 slut. Danmark havde spillet højt spil og tabt. Kampene foregik i februar, marts og april, og

på to dage i juli. Men tabstallene var større end ved treårskrigen. 10.000 soldater var dræbt eller sårede, heraf var de 6.000 danske. 7.000 danske soldater var taget som krigsfanger. Den 20. juli blev våbenhvilen underskrevet i Christiansfeld, og fredstraktaten mellem Danmark, Østrig og Prøjsen blev signeret i Wien samme år. Hertugdømmerne blev afstået, og Kongeåen blev Danmarks grænse mod syd. I 1920 blev Nordslesvig dansk igen. Holsten og Sydslesvig forblev tyske.

Dannevirkes rolle i krigen 1864

Siden 1861 havde Rigsdagen bevilliget penge til fæstningsbyggeri, dvs. til Dannevirke, Dybbøl og Fredericia, men Dannevirke havde fået de fleste. Myten om den uovervindelige vold havde bidt sig fast. Skanser og volde var udbygget, 172 kanoner pegede mod syd, men fløjene af den 70 km lange forsvarslinje var tilfrosne. Vinteren 1864 var meget kold. Til et ordentligt forsvar ville 100.000 mand være fornødne. Den 1. februar var 40.000 mand våbenføre, og fjenden mønstrede dobbelt så mange. Regeringen havde forstillet sig en sommerkrig, og at der var god tid til oprustning. Der var kun bygget barakker til 2.000 mand, tusinder blev indkvarteret i gårde og huse i Slesvig og omegn, og store dele af den danske hær bød man således at skulle opholde sig under åben himmel i en af de hårdeste vintre i landets historie. Som Tom Buk-Swienty skriver: Alt sammen på grund af sagnet om en vold.

Arkitekten bag den tyske angrebsplan mod Danmark hed Helmuth von Moltke (1800-1891). Han regnes for en af militærhistoriens bedste strateger. Von Moltke var født i Holsten og blev uddannet i Danmark, så han var godt bekendt med landets styrker og svagheder. Hans uddannelse var fortsat i Prøjsen, hvor han avancerede og i 1862

havde fået til opgave at planlægge et felttog med Danmark. En ideel krig skulle ske om vinteren, når vådområderne var frosne, og med lidt held kunne den vindes på en dag! Til held for Danmark var den 80-årige general Wrangel blevet tysk hærleder. Han fulgte ikke von Moltkes anbefalinger og gav sig god tid. De tre første dage forløb således: Den 1. februar forekom småtræfninger, men den 2. blev et større prøjsisk angreb slået tilbage, og den 3. resulterede et østrigsk angreb i erobring af et vigtigt strategisk punkt syd for volden. Den fjerde dag foretog den danske overgeneral de Meza en ridetur, og det han så, kunne han ikke lide.

Som Tom Buk-Swienty skriver i Slagtebænk Dybbøl: "Han så et kæmpemæssigt forsvarstræen med alt for få soldater... Han så mænd, der frøs og sultede. Mænd, hvis optimistiske humør hurtigt kunne forvandle sig til jammer. Han så forsyningslinjer, som ikke fungerede ordentligt. Han så ingen reserver i baglandet. Han så en eklatant mangel på heste... Chefen for kavaleriet manglede 2.000 ... Og de Meza så med stor klarhed for sit indre blik hele Helmut von Moltkes detaljerede krigsplan folde sig ud... For sig så de Meza en indesluttet dansk hær, som herefter har et valg: at kæmpe til det sidste eller at overgive sig. I begge situationer har Danmark tabt krigen."

Prøjserne så det samme som de Meza, men besluttede at udsætte offensiven til natten til den 6. februar. Slien var ikke helt tilfrosset, og nogle af tropperne måtte sejles over. Der skulle først skaffes både. I mellemtiden havde de Meza holdt krigsråd med stabschefen og generalerne. Krigsministeriets instrukser var tvetydige. Det ønskede en "en større kamp ved Dannevirke", men samtidig "en dygtig og slagkraftig hær". Efter en realistisk vurdering skrev alle generaler undtagen én under på en retræte, vel vidende, at den

ville resultere i et folkeligt rama-skrig og anklager om kujoneri. De besluttede at redde hæren og forsvinde med hele den 40.000 mand store danske hær, 10.000 heste, hundredvis af ammunitions- og transportvogne, 121 stykker feltgods og 33 fæstningskanoner. Da ordren om tilbage-trækningen blev givet den 5. om eftermiddagen, blev den mødt med vantrø, og mange græd.

Tilbageetoget blev forfærdeligt. Temperaturen var -8 grader, men i blæsten føltes det som 20-30 minusgrader. Vejen var isglat, og himmel og jord stod i ét. Soldaterne måtte gå mellem 30 og 60 km, alt efter hvor på fronten de stod, og flere gange gik kolonnen i stå pga. væltet materiel og overfyldte veje.

Kl. 1 samme nat red en østrigsk officer med sin hornblæser ind i de danske stillinger med en skrivelse som svar på en dansk forespørgsel om våbenhvile. Der kom intet svar på hornblæserens signal. Østrigerne så sig forbløffede om og red videre til Slesvig, hvor folk fortalte om retræten. Først efter kl. 4 blev der blæst til samling af den østrigske hær. Da soldaterne ved 7-tiden marcherede ind i Slesvig, blev de modtaget som befriere og blev mødt med det slesvig-holstenske rødhvid-blå flag. En række østrigske husarer blev sendt efter de danske tropper. Men østrigerne havde jo trods veje og vejr ikke så meget at slæbe på og indhentede bagtroppe ved dag gry. Landsbyerne Sankelmark og Oversee skrev sig ind i historiebøgerne denne dag. Der foregik en regulær træfning mellem den danske bagtrop og østrigerne. Da mørket kom, lå der 800 døde og sårede på slagmarken, og af de sidste frøs en del ihjel, fordi hverken sanitetspersonale og eller lazaret var klar på nogen af siderne. Men det militære resultat var, at østrigerne trak sig tilbage, og danskerne havde sikret sig Flensborg.

Figur 7. "Infanterister, der redder en kanon på tilbagetoget fra Dannevirke" 1864-65. Niels Simonsen (1807-1885) var en fremtrædende historier- og figurmaler, hvis foretrukne motivkreds var slagscener. Han fik flere offentlige bestillinger på begivenheder i forbindelse med Treårskrigen og 1864. Kilde: Det Nationalhistoriske Museum, Frederiksborg Slot.

For den østrigske hær blev den 6. februar 1864 en dyb skuffelse ifølge hærchef general Wrangel, som skrev: "Den højtidelige spænding, hvormed vi i aftes gik til ro, fordi vi i dag ventede en blodig kampdag og store tab, er blevet udløst på den mest uventede måde. Vi troede næsten ikke, at vi hørte rigtigt, da der i dag kl. 8 kom melding om, at danskerne i løbet af natten havde rømmet Slesvig...Vi var alle i den rædsomme stemning...det er dog for en hær, der står kampklar, en pinlig fornemmelse at se fjenden pludselig forsvunden, før man rigtigt har kunnet tage ham i øjesyn."

På trods af tabene var den danske hær intakt. Den ankom nedtrykt til Dybbøls skanser, som der ikke var ofret mange rigsdaler på, da krigsministeriet mest havde betænkt Dannevirke. Folkestemningen krævede en syndebug for tilbagetrækningen.

Og det gik, som de Meza havde forudset. Han blev fyret. Drømmen om Thyra Vold som Danmarks beskyttelse var bristet.

Dannevirke i dag

Dannevirke er nu et museum. Museum Dannevirke ligger vest for Slesvig, hvor hærvejen skærer volden. Ca. 80 % er intakt. Kovirke er der dog ikke meget tilbage af, da den er skåret over af en flyveplads. Der foregår stadig udgravninger. I sommeren 2010 fandt arkæologer en seks m bred port fra den sene vikingetid. Kræfter i Danmark og Tyskland arbejder på at få gjort Dannevirke til en del af UNESCOs kulturarv.

Helle Askgaard.
Lektor, redaktør og fagforfatter.

Kilder

Adriansen, Inge: Mor Danmark. Museet på Sønderborg Slot, 1987, s. 4.

Buk-Swienty, Tom: Slagtebænk Dybbøl. Gyldendal 2008. Citaterne er fra s. 166, 183-184 og 193.

Hansen, Hans Schultz m.fl. (red.): Sønderjyllands Historie 1 og 2. Historisk Samfund for Sønderjylland. Aabenraa 2008 og 2009.

Jensen, Jørgen: Danmarks Oldtid bd. 4. . Yngre Jernalder og Vikingetid. Gyldendal 2004.

Saxo Danmarkshistorie. Gads Forlag 2000. s. 429.

Smed, Per: Landskabskort over Danmark, Blad 3, Sønderjylland, Fyn. Geografforlaget 1982. www.Wikipedia.dk om Dannevirke.

Slesvigs erhvervsgeografi - i historisk perspektiv

Af Lars N. Henningsen

Et særkende for Slesvig er den erhvervsgeografiske mangfoldighed, betinget af geografi og beliggenhed. Området blev en bro mellem nord og syd, øst og vest. I det følgende samles opmærksomheden om handelsveje og købstæder før 1864.

Når man passerer den dansk-tyske landegrænse nordfra, møder man straks inde på den tyske side et stort skilt: "Land der Horizonte", Horisonternes land.

Ordene er forbundslandet Slesvig-Holstens forsøg på en selvpræsentation, og de fortjener en nærmere overvejelse. Betegnelsen kan også bruges alene om det gamle hertugdømme Slesvig, dvs. den historiske region fra Kongeåen til Ejderen, i dag delt af landegrænsen fra 1920: i nord det danske Sønderjylland og i syd det vi på dansk kalder Sydslesvig, på tysk Landesteil Schleswig. Området ligger som en landtange mellem Nordsøen og Østersøen. På det smalleste sted er der kun ca. 40 km fra kyst til kyst. Tilmed strækker der sig østfra dybe sejlbare fjorde ind i landet, og naturlige vandveje som Ejderen, Trene og Slien gør landbroen yderligere smal. Dermed er Slesvig forudbestemt til at blive det pas, hvorigennem varer kunne udveksles mellem vest og øst. På et begrænset antal kilometer koncentrerede det slesvigske fastland forskellige landskabstyper tæt op ad hinanden. Slesvigs vestkyst er frugtbare marskområder, i midten ligger magre og flade geststrækninger og mod øst frugtbart moræneland gennemskåret af de dybe fjorde, der strækker sig langt ind fra Østersøen. Den flade midttryk muliggjorde let transport ad landevejen, og her opstod tidligt en transportvej

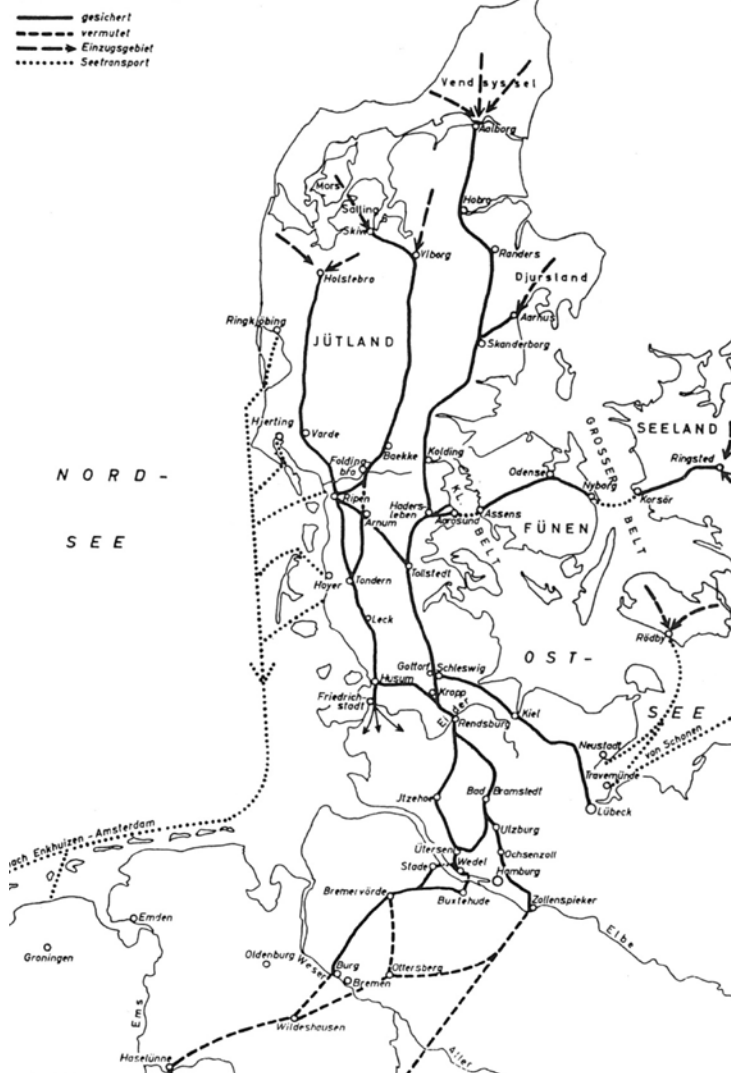

Figur 1. Nutidens netværk af købstæder har rod i 1200-årene. Forud gik fjernhandelspladser som Slesvig og Ribe, og mere kortvarige lokalt betingede handelspladser fra 1100-årene. 1200-årenes nye byer havde som forudsætning et mere intensivt varebytte med det bagvedliggende opland og dets landbrugsproduktion. Kilde: Sønderjyllands Historie 1. Indtil 1815 (2008).

nord-syd. Hvor landevejen nord-syd krydsede transportlinjen øst-vest kunne der udveksles varer fra de to handelsveje. Jyllands rod blev knudepunkt for kontakter mellem øst og vest, nord og syd. Slesvig blev en bro mellem Tysk-

land og Skandinavien og mellem Østersøen og omliggende lande og Vesteuropa. Det gav befolkningen kontakter, som rakte ud over de snævre lokalområder. Horisonterne i Slesvig blev vide.

Die Ochsenwege

Figur 2. Hærvejen, eller Oksevejen, som den ofte kaldes i Slesvig-Holsten, var siden oldtiden et net af handelsruter, som muliggjorde varebytte til og fra Danmark. I retning syd og sydvest gik danske landbrugsvarer, tilbage mod nord kom mere kostbare håndværks- og luksusvarer. Kilde: Henrik Becker-Christensen: Hærvejen i Sønderjylland (1981).

Hærvejen

Omkring 1070 omtaler historikeren Adam af Bremen hovedvejen fra Ejdergrænsen til Ålborg, men den er årtusinder ældre. Rækker af bronzealdergravhøje markerer måske, at vejen går så langt tilbage. I det flade landskab flyttede det konkrete vejforløb sig en del, og der var tale om flere hovedlinjer. Først Hugo

Matthiesens bog "Hærvejen" fra 1930 gav forløbet Viborg-Dannevirke stemplet som den egentlige "hærvej". Syd for Kongeåen dannede vejen et net, med et østligt forløb vest om Haderslev og Slesvig til Rendsborg og i vest et forløb langs gestranden over Tønder-Husum. Målet var i begge tilfælde markedsbyen Wedel ved Elben, hvorfra der var overfart

til Stade og vejforløb videre mod sydvest. Hærvejens storhedstid kom fra midten af 1400-årene, da dansk okseopdræt havde sin blomstring. En meget stor del af drifterne passerede toldstedet ved Gottorp vest for Slesvig by. Det højeste eksporttal blev nået i 1611/12 med 52.350 dyr. Gennem knap 300 år frem til 1720'erne var okseeksporten gennem Slesvig af afgørende betydning for dansk landbrug.

Fjernhandelsbyerne Hedeby-Slesvig

Slesvig lå godt for fremvæksten af byer og købstadsnæringer som søfart og handel. De første bymæssige bebyggelser skyldtes fjernhandelen med dens snævre grundlag i luksusvarer. Vigtigst blandt de tidlige handelspladser var Hedeby inderst i Slien. Bebyggelsen voksede frem engang i 700-årene og blev et fremtrædende knudepunkt på handelsruten fra Østersøen til Vesteuropa. Østfra var der fri sejlads ind ad Slien for skibe på vej fra fx handelspladsen Birka i Sverige. Videre vestpå skulle varerne kun transporteres omkring 15 km ad landevejen til ladepladsen Hollingsted. Her kunne der omlades på pramme, som førte varerne videre ad Trene og så ad Ejderen ud i Vesterhavet og derfra til handelspladser som Dorestad i Frisland. Hedeby voksede frem som handels- og håndværkerplads på denne vigtige rute, uden megen kontakt med det omliggende land. I 900-tallet talte byen vel en del over 1.000 indbyggere og dækkede store dele af de ca. 27 ha inden for en omgivende halvkreds vold.

100 år senere blev byen ramt af angreb udefra, og aktiviteterne flyttede over på den anden side af Slien til det nuværende Slesvig. På det nye sted var besejlingsforholdene bedre, og hurtigt voksede der kajanlæg og bybebyggelse frem, som langt overgik Hedeby. Handlende fra Frisland, Rhin-

Figur 3. Danevirkekomplekset voksede fra 600-årene frem som en grænseespærring på Jyllands snævraste sted. Det begyndte med Hovedvolden og Krumvolden, og derefter fulgte Nordvolden og Østervolden. I 900-tallet kom Forbindelsesvolden og Hedeby-halvkreds-volden og Kovirke. Hærvejen krydsede volden gennem en port, som for nylig er genfundet klods op ad nutidens danske Danevirke Museum. Kilde: Sønderjyllands Historie 1. Indtil 1815 (2008).

området, Nedersaksen og Westfalen mødtes her med kolleger fra Gotland, Sverige, Island, slaviske egne og Rusland. Der blev udvekslet luksusvarer som klæde, guldsmykker, spyd, økser, sværd eller kostbare skind, som kunne finansiere de lange og dyre transportveje.

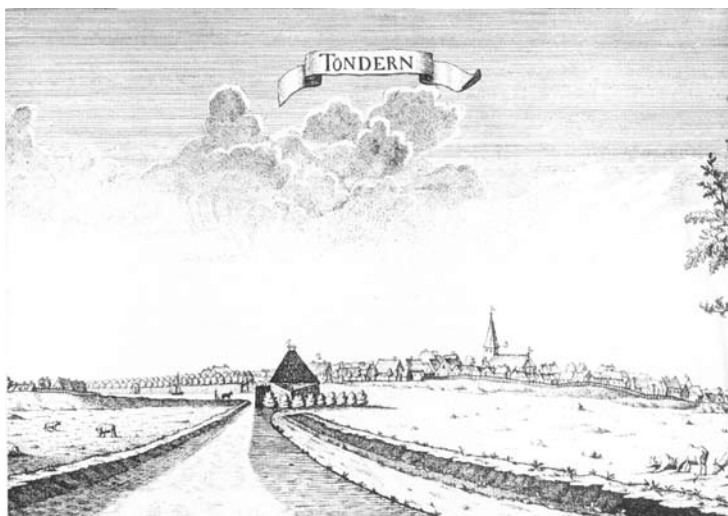
På den baggrund oplevede Slesvig en vældig udvikling som bysamfund i 1100-årene. Etablering af otte kirker er vel det tydeligste udtryk herfor.

Men blomstringen blev kortvarig. Fra midten af 1100-årene stormede Lübeck frem som handelsby. Transportvejen ad Slien og videre til Hollingsted og ad Trene til Ejderen blev utidssvarende, og i 1239 blev Slesvigs store havn opgivet.

1200-årenes købstadsnetværk

Fremtiden tilhørte en anden generation af byer. I 1100-1200-årene var der vækst i landsbyerne, og lokalbefolkningen havde brug for udveksling af varer. Det gav basis for bynæringer. Der blev stigende transport af almindelige danske landbrugsprodukter som korn, okser, heste og honning og af råvarer som træ, kalk, beg, jern, uld og tran.

Det skabte nye byer. På vestkysten omtales Tønder i 1134 som "en ankerplads beskyttet mod alle vinde og omgivet af bebyg-

Figur 4. Tønder. Ganske typisk er byen set inde fra land. Søfarten var beskeden, mens byens frugtbare bagland var afgørende for byens trivsel. Alligevel deltog Tønder ligesom andre vestkystbyer i en omfattende varetransit. Der ankom varer fra vest og sydvest i småbåde, og de blev sendt videre østpå ad landevejen. Den modsatte vej gik korn og kvæg og husflid i store mængder. Kilde: Pontoppidan: Den danske Atlas (1781).

gelse". Den voksede frem som led i den stadig mere aktive handel, der forbandt Nordsøregionerne. De fleste byer lå på østkysten ud til Østersøen, hver for sig ved en af de dybe fjorde, oftest ved et åudløb og beskyttet af en kongelig borg. I Flensborg kom den første planlagte bybebyggelse omkring 1160, netop som truslen fra venderne havde fortaget sig. Der blev bygget, hvor et vandløb løb ud i den dybe fjord, markedsplads og kirke fik beskyttelse af en kongelig fæstning. På samme måde gik det inderst i fjordene

ved Haderslev, Aabenraa og Ekerfærde, og også Sønderborg fik sin by, beskyttet af en fast borg. Alle lå, så den omgivende landbefolkning kunne skaffe sig af med et overskud og erhverve sig importerede varer. De nye østkystbyer indgik i handel og sejlads på Østersøen, og flere af dem knyttede kontakter til det tyske handelsnet, som nu voksede frem med Lübeck som den dominerende by. Lübeck, Wismar, Rostock og Stralsund blev kendte rejsemål i de nye byer. Direkte medlemskab af Lübecks

og Hamborgs hanseorganisation [1] var der ingen der fik. Blandt byerne nord for Elben fik kun Kiel en plads i Hansaen.

I Slesvigs midtland opstod ikke egentlige byer. Midtlandet var snarere kystbyernes naturlige bagland, både som leverandør af landbrugsvarer og husflidsprodukter og aftager af varer fra byerne.

Yngre købstæder

Bygrundlæggelserne i 1200-årene fastlagde bymønstret i Slesvig lige frem til i dag. Købstæderne var relativt færre og større end i Kongeriget. Yngre købstæder er få. De fleste nye byer kom på vestkysten, hvor der var langt mellem de ældste byer. Husum fik mulighed, da en stor oversvømmelse i 1362 bragte Nordsøen tættere på. Stedet fik en fantastisk udvikling fra sidst i 1400-årene og gennem det følgende århundrede som havneby ved Nordsøen og transitby i forhold til Flensborg. Bebyggelsen fik rettigheder som flække omkring 1465, kort efter fik den toldfrihed og handelsfordele, og under hertug Frederik 1. blev byen møntsted. Omkring 1510 var 40 store skibe hjemmehørende i byen. Markedsliv, handel og skibsfart blomstrede, indbyggertallet voksede. Fra Holland, England og Skotland blev der hentet varer, som blev sendt videre over land til Flensborg og derfra til modtagere i byerne langs Østersøen. I 1603 fik Husum rettigheder som købstad. På Ejdersted fik Tønning og Garding købstadsret i 1590. Frederiksstad blev grundlagt helt fra ny i 1619, hvor Trene og Ejderen løber sammen. Tilflyttere fra Nederlandene skulle gøre byen til stabelstad for en handel mellem Persien og Vesteuropa.

Østkyst- og vestkystkøbstæder

De enkelte byers særpræg blev bestemt af deres geografiske beliggenhed. Vestkystbyerne lå ideelt

for handelsforbindelser mod syd og vest, til Hamborg og Holland, men med tiden blev deres besejlings- og havneforhold uheldige. Store skibe kunne ikke løbe helt ind i havnene. Alligevel lykkedes det dem at fastholde en betydelig transithandel. Bykøbmændene importerede varer fra syd og vest og sendte dem videre til midtlandet og til østkysten af Slesvig. I det rige opland foregik en betydelig overskudsproduktion af landbrugsvarer, og der blev opfedet kvæg og heste indkøbt i Kongeriget. Byerne havde et sikkert og fast udkomme byggende på den lokale overskudsproduktion og efterspørgsel, men de havde ikke forudsætninger for at koble sig på de dynamiske søfartserhverv. De blev et stabilt element i bylandskabet.

Mere dynamiske var søfartsbyerne på østkysten. Deres naturlige forbindelser gik mod øst og nord. Bortset fra Haderslev og Slesvig lå de alle - Ekernførde, Flensborg, Sønderborg og Aabenraa - ved bugter eller fjorde begunstiget med gode naturhavne. De var en ideel base for sejlads på Østersøen med dens bugnende forråd af vigtige råstoffer, som kunne sælges videre til Vest- og Sydeuropa. Rundt om og bag byerne lå et frugtbart monæneland med opdræt af kvæg, mejeridrift og kornavl. Landbrugerne i oplandet leverede varer til bykøbmændenes eksport og aftog varer importeret til byerne udefra. Byernes mindre skibe sejlede på Danmark med levnedsmidler. Københavns umættelige behov lagde beslag på mange ladninger korn, flæsk, brænde og mursten, eller tekstiler fra den lokale husflid. Byernes større skibe sejlede på Østersøen, Norge eller England og hentede basisvarerne til den hjemlige handel. Fra hovedbyen Flensborg gik mange af de hjemlige skibe helt til Frankrig og hjembragte vin, blomster, sukker

eller salt til omsætning hjemme eller i Østersøregionen.

1700-årene blomstringstid

Byernes storhedstid kom i 1700-årene. Ligesom den overmægtige hovedstad København knyttede de sig til mulighederne i den store europæiske handel. Skibene slog sig på fragtfart uden snæver forbindelse til hjembyens egen vareomsætning. Allerede i 1720'erne blev skibe fra Slesvig brugt flittigt af redere i København, til fragtfart på Nordatlanten og mellem Sverige, England, Holland, Frankrig og hovedstaden. I 1745 modtog hovedstaden 36 af 128 skibsladninger fra Norge på skibe indregistreret i Aabenraa og Sønderborg, og fra udlandet ankom 120 ladninger med slesvigske skibe. Danske provinskibe tegnede sig for kun 36 ladninger. I Ekernførde mere end fordobledes tonnagen fra 1720 til 1740. Aabenraa stormede frem i disse år. I 1721 lå byens indbyggertal på ca. 1.250, og tonnagen på noget under 1.600 kommercelæster (af 2,5 tons). Frem til o. 1750 voksede byen til lidt over 3.000 indbyggere og tonnagen til ca. 4.300 læster - byen overfløj den ellers vigtigste by Flensborg. Baggrunden var en omfattende søfart på Sverige, Island og England.

Fra 1740'erne åbnede der sig endnu bedre muligheder. Danmark indgik traktater med de muslimske lande i Nordafrika og Tyrkiet og opnåede, at danske skibe kunne sejle i sikkerhed for pirater i de sydlige farvande. Danmark holdt sig neutralt i alle århundredets krige. Det gav muligheder under den østrigske arvefølgekrig 1740-48. Fragtraterne for Østersøvarer til Frankrig-Portugal-Middelhavet og for Middelhavs- og kolonialvarer retur til Nordeuropa blev øget, og redere i Slesvig lod sig lokke af mulighederne mere end deres kolleger i danske provinsbyer. Der kom gang i skibsbyg-

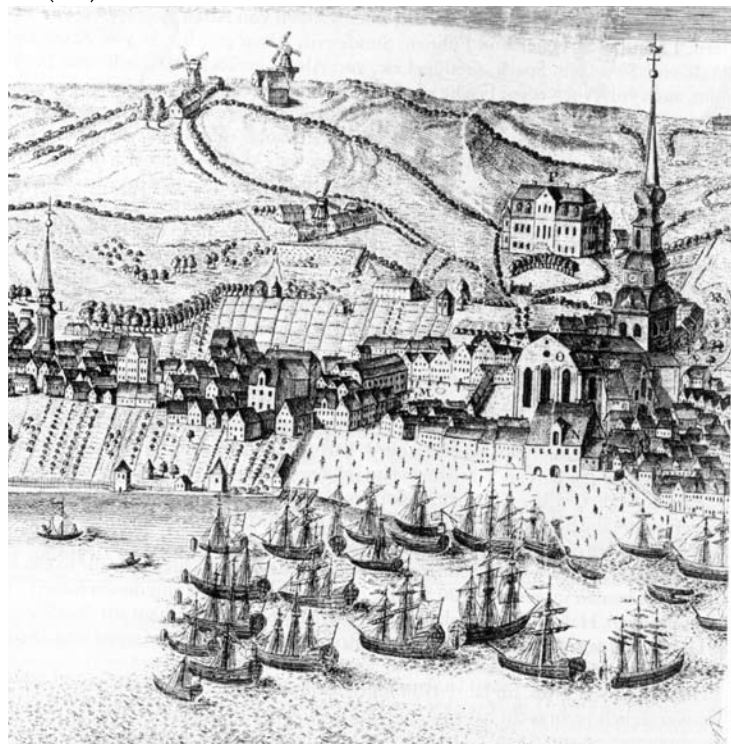
geriet, og tonnagen i hertugdømmerne voksede. I 1736 var der i hele Slesvig ca. 250 skibe over 5 læster. I 1745 var tallet 384, altså en vældig stigning.

Den næste højkonjunktur kom under syvårskrigen fra 1755/56 til 1763, som involverede de vigtigste af datidens europæiske stormagter. En kort tid var der næsten ingen konkurrenter til skibene under det neutrale danske flag på fragtfart til Sydeuropa og ind i Middelhavet. Risikovillige købmænd, højtstående embedsmænd og enkelte velstående bønder investerede i store skibe, som blev sat ind på de lukrative ruter. Flensborgs tonnage voksede fra 2.428 kommercelæster i 1754 til 4.058 kommercelæster i 1765. "Fragt penge er en fast og behagelig indtægt", udtalte den succesrige Ekerneførde-reder Friedrich Wilhelm Otte. Han skabte i disse år Danmarks største privatrederi med op mod 25 skibe eller ca. 1.200 kommercelæster. Det var mere end alle skibe i Odense og Århus tilsammen. Hurtigt havde han udnyttet de muligheder, som gemte sig i Middelhavsfarten.

Fremgangen byggede på europæiske konjunkturer, og de var foranderlige. I 1763, det sidste år i krigsperioden, hed det om Aabenraa, at byen havde "en meget god handel ved mere end hundrede skibe, hvoriblandt er mange meget store, som går til Norge, England, Frankrig, Spanien og ind i Middelhavet. Især har de sidste urolige tider imellem andre nationer givet dem gode fragter, da det danske flag har gået fri og sikker." Da freden brød ud i 1764, lød det anderledes: "Nu efter krigen ser det med søfarten slet ud igen. De i krig værende nationer såvel som de andre behøver nu ingen fremmede skibe. De meste vil drive deres handel selv. Den meste del af sommeren i dette 1764 år har 10 af de største skibe lagt her hjemme uden

Figur 5. Sønderborg. Her ses byen hen over havnen fyldt af skibe. Om Sønderborg hed det, ligesom om de andre østkystbyer: "Stadens bedste næring er skibsfart, da havnen er dyb og fortræffelig." Søfart og vareomsætning mellem Øst-/Nordeuropa og Vesteuropa/Middelhavslandene blev en vigtig næring for alle Slesvigs østkystbyer. Kilde: Pontoppidan: Den danske Atlas (1781).

Figur 6. Sidst i 1700-årene og frem til Englandskrigene 1807-14 udviklede Flensborg sig til den absolutte hovedstad i Slesvig. Dele af byens søfart lå næsten på niveau med Københavns, skibsbyggeriet blomstrede, handel og industrilignende næring gjorde byen til et virkeligt vækstcentrum. Stikket fra tiden omkring år 1800 giver indtryk af det myldrende liv i byen. Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

	1747-71	1778-92	1793-1807
København	398	699	1192
Danske provinsbyer	100	149	333
Flensborg	415	658	1107
Aabenraa	296	288	268
Ekernførde	238	-	-
Sønderborg	-	94	120

Figur 7: Søpas udstedt til danske skibe til besejling af Middelhavet. Kilde: Dan H. Andersen: The Danish Flag in the Mediterranean. Shipping and Trade, 1747-1807. Ph. D. Thesis. University of Copenhagen 2000 s. 99 og 220f.

	1782/83	1800/1806
København	28.770 kl.	25.791 kl.
Kongeriget i øvrigt	8.133 kl.	12.325 kl.
Slesvig	14.000 kl.	27.707 kl.
heraf Flensborg by	7.047 kl.	15.456 kl.
Sønderborg	1.784 kl.	2.497 kl.
Aabenraa	2.148 kl.	2.106 kl.

Figur 8: Skibstonnage. Kilde: Lars N. Henningsen: Byerne i Slesvig ca. 1700-1830, i: Sønderjyske Årbøger 2006 s. 41.

København	100.975
Flensborg	10.666
Slesvig	7.823
Odense	5.782
Aalborg	5.579
Helsingør	5.282
Randers	4.562
Aarhus	4.102
Husum	3.658
Fredericia	3.474
Ekernførde	2.921
Aabenraa	2.834
Sønderborg	2.761
Haderslev	3.635
Tønder	2.579

Figur 9: Antal indbyggere i de største byer i Kongeriget Danmark og Slesvig 1801/03. Kilde: Lars N. Henningsen: Byerne i Slesvig ca. 1700-1830, i: Sønderjyske Årbøger 2006 s. 41.

fortjeneste, og en stor del af dem, der har været ude, har sejlet mere overstyr, end de har fortjent."

Handel og søfart delte Slesvigs købstæder i to grupper: Mod øst søfartsbyer afhængige af de internationale konjunkturer og derfor præget af op- og nedgange. Mod vest handelsbyer begrænset til de lokale faktorer og derfor et

mere stabilt element i udviklingen. Følgen var væsentlige forskydninger mellem byerne indbyrdes. Det kan aflæses fx af det antal søpas, som blev udstedt til fart på Middelhavet. På sejladsen derhen skulle skibene medbringe søpas udstedt af centraladministrationen i København. Figur 7 viser aktiviteten i de forskellige købstæder.

Tallene i figur 7 viser, at Flensborg hen mod slutningen af århundredet distancerede de øvrige søfartsbyer i Slesvig. I sejladsen på Middelhavet lå byen på niveau med den ellers så dominerende hovedstad København. Byen udviklede sig til det dominerende søfarts- og handelscentrum, overordnet alle de øvrige byer. I 1769 blev byens befolkning talt til 6.842, i 1803 angives 10.666. Et øjebliksbillede 1799 taler om en befolkning på måske 15.000, hvis man medregnede hundredvis af daglejere fra omegnen på dagsbesøg, garnisonen og indrullerede matroser samt forstæder. I byen producerede 200 brænderier brændevin til afsætning i oplandet, Danmark og Norge, af

affaldet blev 4.000 stk. hornkvæg opfedet. Flensborg var eneste by, som i datidens forstand kunne kaldes "industriby", med 5 sukerraffinaderier, 40 tobaksfabrikker, 2 stivelsesfabrikker, 2 sæbesyderier, lysestøberi, farverier, garverier, papirmølle, skibsværfter, rebslagerbaner samt sejldugsfabrikker. Markederne trak kunder til fra det meste af Slesvig, og handlende fra Flensborg fyldte godt på markederne i nabobyerne. Tonnagen boomed. Fra 126 skibe med 3.986 kommercelæster i 1777 nåede den i 1806 op på 302 skibe med 15.456 kommercelæster. Flensborg overfløj alle andre byer i disse år.

De særlige erhvervsforhold i de slesvigske byer betød, at de ganske distancerede købstæderne i Kongeriget.

Tendenser i købstadsnetværket 1807-1864

Englandskrigene i årene 1807-14 bragte denne udvikling til brat afslutning. Krigen medførte et fald i Slesvigs samlede tonnage fra 27.707 kommercelæster i 1806 til 13.547 i 1815. Vestkystbyerne og byer på østkysten uden større søfart som Haderslev og Slesvig var relativt upåvirkede, mens søfartsbyerne måtte igennem en voldsom omstilling. Værst ramt var Flensborg, som i særlig grad havde redet på konjunkturbølgen. Det gav bynetværket et nyt udseende. Ganske vist vedblev Flensborg at være den største by i Slesvig, men byens alt dominerende stilling i søfart og handel og som mellemhandler for resten af Slesvig var svækket. Til gengæld gjorde andre byer sig mærkbart gældende. Byvæksten blev mere jævnt fordelt end forud. Landbruget oplevede fra 1830'erne ny fremgang oven på efterkrigsårenes landbrugskrise, og det virkede jævnt tilbage på byerne. Størst fremgang oplevede Haderslev. Byen havde så at sige ingen skibe og havde derfor heller ikke lidt tab ved opbrin-

gelser i krigsårene. Byens basale næring - handel og håndværk - fortsatte uændret efter krigen. I 1830 blev havnen udbedret, og det gav mulighed for skibsbyggeri, anlæggelse af jernstøberier og andre industriprægede virksomheder. Omsætningen til det store opland voksede. Indbyggertallet steg fra 3.635 i 1803 til 6.156 i 1840.

Områdets regeringscentrum Slesvig gik også frem, fra 7.823 indbyggere i 1803 til 11.551 i 1845. Det skyldtes omsætning og efterspørgsel som følge af nye regeringskontorer, nyanlagte sygehuse og garnison. Der mærkedes tilsvarende fremgang i små havnebyer uden for købstædernes kreds, som nød godt af landbrugets fremgang og den stigende velstand. Det gjaldt bl.a. Kappel og Arnæs på østkysten.

I Aabenraa satsede man på Syd- og Mellemamerika og senere Ki-

na-Indien. Det gav på ganske få år en imponerende fremgang. I 1824 var byens flåde vokset til førkrigsstørrelse, i 1850'erne lå Aabenraa på førstepladsen blandt søfartsbyerne i Slesvig - forud for Flensborg. Sådan har rangordenen mellem købstæderne ændret sig gennem århundreder, afhængigt af tidernes skiftende betingelser og deres forskellige beliggenhed.

Lars N. Henningsen er leder af Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Note

[1] Hanseforbundet var en sammenslutning af især tyske handels- og købmandsbyer, som fra før 1300 og indtil 1500-årene dominerede handelen i Nord-europa. Lübeck og Hamborg indtog førerroller. Forbundet underholdt kontorer i de enkelte

byer og beherskede handelen på vest-østruten Brugge-Novgorod, i Østersøområdet og Skandinavien og plejede forbindelser langt ned i centraleuropa.

Kilder

Sønderjyllands Historie 1 Indtil 1815. Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland. Aabenraa 2008.

J. Pieplow: Von Jütland an die Elbe. Neumünster 1983.

Lennart S. Madsen: De middelalderlige købstæder i Nordslesvig, i: Sønderjysk Månedsskrift 1999 s. 236-244.

Dan H. Andersen: The Danish Flag in the Mediterranean. Shipping and Trade, 1747-1807. Ph. D. Thesis. University of Copenhagen 2000 s. 99 og 220f.

Lars N. Henningsen: Byerne i Slesvig ca. 1700-1830 - en variant af dansk købstadshistorie, i: Sønderjyske Årbøger 2006 s. 37-66.

Udpluk af vores mange nyheder ...

Havstrøm - Grønlandspumpen

Denne model, der er udarbejdet i samarbejde med danske gymnasielærere, anvendes til at demonstrere havstrømmes kredsløb - herunder Grønlandspumpen. Fremstillet i klar akryl, men med en hvid akrylside så strømmene ses tydeligere.

Havstrøm - Grønlandspumpen

(nr. 79.60.20) kr. 695,00

Ekskl. moms

Ekstra tilbehør:

Termostatvarmer, 150 W (nr. 25.02.33)

Methylenblåt, 50 ml (nr. 29.11.06)

Gundlach A/S · Silkeborgvej 765 · 8220 Brabrand

Tlf. 8694 1388 · Fax 8694 2486 · gundlach@gundlach.eu · www.gundlach.eu

Gundlach®

GEOS

GYLDENDAL RÅD TIL FORNYELSE

GØR EN GOD HANDEL

NYHED
i-bog til
iwb og pc

GRATIS!
Køb GEOS A
- grundbog og få
i-bogen med gratis*

GEOS – GEOGRAFI TIL 7. KLASSE

– nyt og levende grundbogssystem til samfunds-fag

Højt fagligt niveau

GEOS er kendetegnet ved et højt fagligt niveau. Grundbog, kopi-mappe, lærerresurser og den tilhørende i-bog indeholder en lang række konkrete hjælpemidler og forslag til, hvordan man kan arbejde med fagets indhold.

GEOS lægger vægt på faglig læsning, samarbejdet mellem natur-fagene, fokus på et hensigtsmæssigt fagsprog, undersøgelser, aktiviteter og feltarbejde.

GEOS og i-bog plus

Med i-bog plus får man en digital udgave af bogen, som lærer og elever kan bruge både på den interaktive tavle og på computeren. Her får man adgang til bl.a. animationer, opgaver, illustrationer, test og videoer.

TRÆNGER I OGSÅ TIL NYE BØGER? – SLÅ TO FLUER MED ET SMÆK!

Køb et klassesæt af GEOS A - grundbog og få et års abonnement på GEOS A - i-bog med gratis. Tilbuddet gælder indtil 30. juni 2011. Så bestil på www.gyldendal-uddannelse.dk allerede i dag.

GEOS A

Grundbog:	Kr. 184,-
i-bog:	Kr. 299,- pr. år pr. kl.
Lærervejledning:	Kr. 494,-
Kopimappe (inkl. pdf):	Kr. 710,-
GEOS udkommer maj	

*Tilbuddet gælder ved køb af et klassesæt af grundbøger på minimum 15 stk.

sebogen.dk

GYLDENDAL
- veje til viden

www.gyldendal-uddannelse.dk
Tlf. 33 75 55 60

Bestil på www.gyldendal-uddannelse.dk
eller på telefon 33 75 55 60

Slesvig by

Af Lars N. Henningsen

Foto: Ivan Jacobsen.

Slesvig er den ældste by i det gamle hertugdømme Slesvig. I størrelse og erhvervsøkonomisk betydning blev den hurtigt distanceret af Flensborg, men des mere har den betydet som forvaltnings- og retscentrum. I dag er service-, kultur- og turisterhverv af stor betydning for den gamle Sliby med knap 24.000 indbyggere (2008).

Byen Slesvig inderst i Slien rager op i familien af gamle købstæder. Det gælder i forhold til byerne i dens nære geografiske omland, det gælder i regionalhistorien, og det gælder i Danmarkshistorien. Byen har givet navn til hele området mellem Kongeåen i nord og Ejderen i syd. Hertugdømmet Slesvig (på dansk Sønderjylland) har fået sit navn af byen, og den er hele dette områdes gamle hovedby. Den blev scene for vigtige begivenheder i højmiddelalderens Danmarkshistorie, og den har været bispesæde i 1000 år. I flere århundreder var Slesvig hovedstad i en selvstændig hertugstat. Derefter blev den sæde for først den danske konges lokalregering for hertugdømmerne Slesvig og

Holsten og siden for den preussiske provinsregering. Den opstod som fjernhandelsby, derefter har den frem til i dag fået sit særpræg af de mange kirkelige, administrative og militære institutioner, som fandt hjemsted her. Slesvig blev en embedsmandsby. Det har været en styrke og en svaghed. Resultatet er, at byen rummer bygninger og et bylandskab, som fortæller Danmarkshistorie i en helt særlig grad.

Byrummet

Byrummet er formet af beliggenheden som randbebyggelse langs Sliens inderste bund. Over mere end 6 km strækker byen sig rundt om Slibunden med to center og deres udløbere: I øst den

oprindelige by med domkirken og markedspladsen; som appendiks ligger den lille fiskerbebyggelse Holm som indtil 1933 var en ø, og det nærliggende Johaneskloster; i vest Gottorp slot på en ø adskilt fra Slien af en kunstig dæmning og med de to bydele Lollfuss og Friedrichsberg omkring slottets tilgangveje i nord og vest.

Fra Hedeby til Slesvig

Bebyggelsens ældste historie er fyldt af uafklarede spørgsmål. I 2004 fejrede Slesvig 1200 års fødselsdag ved at knytte an til omtalen af byen "Sliesdorp", som er nævnt i de frankiske rigssannaler for 804. Men det var nok noget dristigt, for kilden går på

Figur 1. Siden 1969 har udgravninger i Slesvigs Altstadt bragt afgørende nyt om byens ældste topografi. Byens udgangspunkt var fjernhandelens imponerende kaj anlæg i Uferzone. Otte kirker og klostre og kongens palads markerede stedets betydning. Bybilledet ændredes afgørende, da kaj anlægget blev opgivet, og det regulerede torv blev anlagt først i 1200-årene. Kilde: Ausgrabungen in Schleswig. Berichte und Studien 1 (1983).

den berømte fjernhandels- og håndværksplads, som normalt er kendt som Hedeby/Haithabu, og som ligger på sydsiden af Slien lige over for Slesvig. Hedeby voksede frem som omslagsplads for varer, der vestfra nåede frem via vandvejene Ejderen og Trene til landingstedet Hollingsted og derfra blev fragtet videre ad landevejen de 15 km til Hedeby. Herfra var der fri sejlads ad Slien ud i Østersøen. Den gunstige beliggenhed på handelsvejen betød, at Hedeby fra engang i 700-årene udviklede sig til en vigtig handels- og håndværkerby på Nord-europas landkort. Her grundlagdes også et missionsbispedømme i 948.

Hundrede år senere blev den blomstrende by udsat for gentagne angreb. Meget tyder på, at det bl.a. var truslen fra venderne,

som nu foranledigede en gradvis flytning over på Sliens nordside. Detaljerne kender vi ikke, men fra 1000-årene svinder fundene i Hedeby, og de sætter ind i Slesvig på nordbredden.

Omfattende udgravninger i årene 1969 – 84 bragte nyt lys over Slesvigs ældste historie. Syd for domkirken i retning mod Slien blev påvist bydele anlagt 1087-1095. Tværs over den nuværende Hafenstraße, lidt syd for Pastorenstraße, havde ligget kaj anlæg på 150 meters længde med ladebroer ud i Slien. Fra en tæt bebyggelse bagved var lagt plankeveje ned til broerne. Lige syd for den nuværende domkirke havde ligget en Nikolaikirke, hørende til havnebebyggelsen. Fundene daterede den treskibede hallekirke til o. 1100. På det nuværende Rathausmarkt havde

ligget en anden kirke med tilhørende kirkegård og bebyggelse længere mod nord.

Fundene viser os den bebyggelse, som afløste Hedeby. I lighed med sin forgængerby byggede det ældste Slesvig sin eksistens på den gunstige beliggenhed ved handelsvejen fra Ejderen- Trene via Hollingsted og videre over land til Slesvig og derfra ud i Østersøen. Handelsbyens betydning rækker fra midten af 1000-tallet og knap 200 år frem.

Rigspolitik i Slesvig

Byens betydning fremgår af, at den ofte var scene for rigspolitik. Her anlagde kongerne sig en residens. De 1,80 meter tykke grundmure til en stor stenbygning med tårn og salsbygning findes endnu under det senere franciskanerklosters nordfløj (nu rådhuset). I byen indrettede biskoppen sig med en domkirke, hvis fundamenter er påvist under den nuværende domkirke.

Et sådant sted var det naturligt at afholde vigtige rigspolitiske møder. I 1042 mødtes Magnus den Gode med en saksisk hertug, en ærkebisp og flere tyske bisper. I 1052 mødtes Svend Estridsen med biskop Adalbert af Hamborg-Bremen, og gentagne synoder blev afholdt i Slesvig. I 1218 kronede Valdemar Sejrs søn Valdemar til konge i domkirken. Fra 1115 sad Erik Ejegods søn Knud Lavard som grænsejarl i Slesvig. På Mågeøen i Slien ud for byen anlagde han sin borg "Jürgensburg" som havnebeskyttelse og toldsted og sidestykke til kongepaladset i byen. Dens tårn og ringmur ses endnu på det ældste bysegl, og der er fundet rester af en træbro fra øen til fastlandet. I denne tid har byens gamle stadsret sin rod. Den er nedskrevet allerede kort efter 1200 som den ældste i Slesvig og dannede senere mønster for både Flensborg, Haderslev og Aabenraas byretter i 1200-årene.

Figur 2. H.F. Schlegels stik viser "den kombinerede by" Slesvigs vide udstrækning. Fra højre ses fiskerbebyggelsen Holm med Johannes Klosteret, derefter Altstadt med domkirken, i midten Lollfuß' lange gade og til venstre Gottorp slot med bydelen Friedrichsberg. Søfarten er ganske beskednen. Kilde: Pontoppidan: Den danske Atlas bd. VII, 1781.

Fra Slesvig opbyggede Knud Lavard en position som hersker over folkene i store dele af det slaviske Østholsten og Mecklenburg, de såkaldte abotritter. Da kong Niels var på besøg i 1122, demonstrerede Knud sin position over for kongen ved at optræde med abotriternes krone på hovedet. Det kom han ikke godt fra. I 1131 blev han dræbt af Niels' søn Magnus i Haraldsted skov. Slesvigborgerne hævnedes sig ved at dræbe Niels, da han næste gang var på besøg i Slesvig i 1134. De overfaldt ham på vejen fra domkirken til kongsgården – ved den lejlighed nævnes domkirken første gang i kilderne.

Med ryggen mod vandet

Positionen som fjernhandelsby varede kun, indtil Lübeck fra 1200-årene udviklede sig til den dominerende havn for varer til og fra Østersøen, og indtil nye skibstyper – hansekoggen – gjorde det mere besværligt at besejle Slesvig helt inde i bunden af den lavvandede Sli.

Handelsvejenes omlægning fik dramatiske følger for bybilledet i Slesvig. Byens geografi blev nærmest vendt på hovedet. Hidtil havde byen vendt ansigtet

mod havnen. Nu fik kajanlægene lov at forfalde, og i stedet vendte byen sig ind mod land. 1239 angives som året, hvor havnen blev opgivet. Hvor der før havde ligget en kirke øst for domkirken, blev nu anlagt et torv. Det var et planmæssigt anlæg med gader strålende ud fra hjørnerne. Senere kom der også byporte. Fra 1232 blev byen residens for hertug Abel, den første i rækken af sønderjyske hertuger. Han overtog kongeborgen og lod den i 1234 bygge om til franciskanerkloster. Bygningen ligger der endnu nord for det gamle torv. I sin nordfløj indbefatter den resterne af kongernes tidligere kongepalads, og korsgangen findes endnu som en af de bedst bevarede i Nordeuropa. Fra 1540 til 1980 tjente bygningen som hospital/fattighus. Kirkefløjen blev ombygget til rådhus. Det blev nybygget i 1793 og kom til at rumme den sal, hvor den slesvigske stænderforsamling holdt sine møder fra 1836. Her talte den danske stænderdeputerede Peter Hiort Lorenzen fra Haderslev dansk i 1842 og indledte dermed den lange kamp om sprogene i grænselandet.

Hertugerne overtog også Knud Lavards borg på Mågeøen. Her tog hertug Abel i 1250 sin bror Erik Plovpenning til fange, sejlede ham ud på Slien og dræbte ham ved Mysunde. Siden blev han begravet i domkirken. Fra 1268 flyttede hertugerne til bispenses hidtidige residens Gottorp slot på en ø allerinderst i Slibunden.

Forvaltningsby under kirke og hertuger

Bispesædet og kirkerne satte tydeligt præg på byen i højmiddelalderen. Det vidtstrakte stift krævede en betydelig administration, der var skoler og kirkelige gilder. Endnu ligger et af de middelalderlige gildegilde med en fin trappegavl i en af gaderne ved domkirken. I glanstiden kort efter 1200 var der formentlig 8 kirker i byen, heraf to klostre, i 1347 var der fire tilbage. Den dag i dag udgør Johannesklostret øst for fiskerbydelen Holm en lille verden for sig. Siden reformationen tilhører klostret det slesvigholstenske ridderskab og har indtil nyeste tid tjent til underhold for ridderskabets ugifte døtre. Klosteret er totalt bevaret som et firfløjet anlæg med klostergang

Figur 3. Slesvig tegnet af Georg Michael Kurz 1848. Domkirken (uden tårn), rundkirken Michaelis kirke til højre (i dag nedrevet) og Gottorp slot i baggrunden præger helheden. Skibene på Slien er få og små. Rygende fabrikksskorstene savnes. Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

og et lille ensemble af selvstændige boliger for de adelige damer på klosterets område udenfor.

En ny tid kom, da den sidste katolske biskop døde i 1541, og Slesvig i 1544 blev residensby for de gottorpske hertuger. Ikke kirken, men hertugen og hans forvaltning var nu de afgørende faktorer for byens geografi og fremtræden. Fra det fyrstelige Gottorp slot blev bygget dæmning i retning af det gamle Slesvig, og den ny bydel Lollfuß voksede frem på Sliens bred mellem dæmningen og den gamle by. Her boede håndværkere og mere jævne folk, mens hertugens råder og embedsmænd og købmænd prangede med flotte facader på hovedgaderne i den gamle bydel.

I 1659 opnåede hertugen at blive anerkendt som suveræn fyrste uafhængig af den danske konge. Gottorp blev til en virkelig fyrsteresidens med hof, forvaltningsmyndigheder og en imponerende slotspark. Ved hoffet var der mange ansatte, allerede i 1590'erne blev dagligt bispist omkring 430 mennesker på slotet. Der var brug for boliger, og under hertug Friedrich 3. først i 1600-årene voksede forstaden Friedrichsberg frem syd for slotet. Den ny bydel fik en kirke, på de bedste pladser blev der bygget adelspalæer, og den lange gade blev bebygget af militærpersoner, hoffunktionærer og håndværkere.

Det gamle Slesvig, Altstadt, ved domkirken havde nu fået

følge af to nabobyer, Lollfuß og Friedrichsberg, hvor indbyggerne var fri for at betale byskatter som i den gamle by. Det gav indbyrdes konkurrence, og Altstadt var højlydt utilfreds. I 1711 skar hertugens embedsmænd igenem. De tre byer blev lagt sammen til "den forenede by Slesvig". Først fra dette tidspunkt kan vi tale om Slesvig som en samlet by i vore dages forstand. Dermed har vi også forklaringen på, at byen er så vidtstrakt.

Kongelig embedsmandsby

Næste indsnit kom, da hertugfamilien i 1713/21 måtte indkassere straffen for mange års danskfjendtlig politik. Kongen besatte den gottorpske del af Slesvig, og hertugen og hans forvalt-

ning fortrak til Kiel, hovedbyen i deres restbesiddelser i Holsten. Det betød stagnation i Slesvig, men byen fortsatte med at være regeringssæde, nu for den kongelige lokalregering, og der var en betydelig militær garnison. Kongens statholder og en lang række kongelige civile og gejstlige kontorer for styret af Slesvig og senere Holsten flyttede ind på Gottorp. Byen bevarede derfor sin tiltrækningskraft på adelige og borgerlige standspersoner. De gamle palæer fik nye beboere fra den kongelige magtelite, og der blev bygget nye palæer for den nye tids embedsmænd. Slesvig blev hjemsted for velhavende folk, som havde lyst til at sætte noget i gang. I 1750'erne fik Slesvig det første fajançemenufaktur i regionen, og der blev påbegyndt flere tekstilmanufakturer. Den talstærke klasse af embedsmænd gav næring til mange håndværkere.

Ny glans kom, da Christian 7.s svoger og senere Frederik 6.s svigerfar, landgreve Carl af Hessen-Kassel, flyttede til som statholder fra 1768 til 1836. Landgrev Carls hof blev kendt langt uden for Slesvig, der var både hof- og byteater, der var flere selskabelige og litterære klubber, der blev afholdt koncerter, der var en velassorteret boghandel og et bogtrykkeri, og Slesvig havde sit eget Wochenblatt fra 1791. Byens latinskole havde et godt ry. De mange embedskontorer og embedsmænd i byen - statholderen, Overretten, den slesvig-holstenske landkommission, overkonsistoriet, generalsuperintendenten, to provster, tre præster ved domkirken, en ved Michaelis kirke og en ved Friedrichsberg kirke, højere og lavere embedsmænd for Gottorp og Hütten amter, de mange militærpersoner, generalkrigskommissæren, et hovedpostkontor - det gav omsætning. Der var et vajsenhus for 40 børn, en ny moderne fattigordning blev indført 1787. Byen havde også noget så

moderne som gadebelysning i hovedgaden med 40 lanterner.

Kort efter 1800 fik Slesvig de første moderne velfærdsinstitutioner i hertugdømmet, forsyndssyge og døvstumme, og også militæret gav næring.

Det lå alt sammen i forlængelse af det omsving, som var sket for byen i 1200-tallet: Selv om der mellem 1762 og 1783 blev gjort flere forsøg på at forbedre besejlingsforholdene, var det ikke muligt at koble byen på de store muligheder som lå i sø- og fjernhandel. Byen var vendt bort fra vandet, den var administrations- og forvaltningscentrum med et stort embedsmandskorps, som gav omsætning. Byen levede i pæn fremgang frem til 1848. Med 7.823 indbyggere i 1803 var Slesvig hertugdømmets by nr. to, kun overgået af søfarts- og handelsbyen Flensborg. De mange embedsmænd og forvaltningen gav en roligere atmosfære i Slesvig end i Flensborg. "Kontrasten til den erhvervs- og folkerige naboby Flensborgs vrimmel, virksomhed og livlighed og hele fremtræden er påfaldende og bemærkes straks af folk på gennemrejse", hedder det om Slesvig i 1799.

Forvaltningsbyens svagheder

Byens afhængighed af de mange ansatte i den civile eller gejstlige forvaltning eller ved militæret var på én gang en styrke og en svaghed. Byen blev afhængig af politiske afgørelser netop omkring fordelingen af de administrative organer. Under borgerkrigen 1848-50 stillede Slesvig sig på de slesvig-holstenske oprøreres side og blev derfor straffet, da Danmark gik af med sejren og freden kom. Alle de overordnede myndigheder blev flyttet bort fra byen, og der fulgte knappe år, indtil pendulet igen svingede til byens fordel.

Krigen i 1864 gav preusserne sejren, og fra 1867 blev Slesvig

gjort til regeringsby i den nye preussiske provins Slesvig-Holsten. Det kunne virkelig ses på bybilledet - og kan ses den dag i dag. Der blev bygget en imponerende regeringsbygning til de nye provinsmyndigheder. "Den røde elefant" blev navnet på den bastante bygningsblok fra 1878 mellem Gottorp slot og bydelen Frederiksberg. Domkirken fik sit markante tårn i 1894. Der blev bygget en vældig kaserne på højdedraget Hesterberg nord for Lollfuß, og en stor garnison trak ressourcer til byen. Den moderne tid kom ind til byen. I 1869 blev jernbanens hovedlinje ført ind til byen, Friedrichsberg fik sin Bahnhofstraße, og godsbanen blev ført helt ind i centrum. Byen voksede fra 11.000 til 19.000 indbyggere pga. forvaltning, militær, døvstumme- og åndssvageanstalt.

En venlig kulturby

Afhængigheden af forvaltningssektoren viste sig igen efter 1945. Ligesom andre byer voksede Slesvig pga. flygtningestrømmen. I 1939 var der 26.000 indbyggere, i 1946 var tallet 38.000. Det gav arbejdsløshed, da der savnedes industri ud over sukker- og kartoffelmelsfabrikkerne. Vigtige var nu som før en offentlig arbejdsgiver som de to store landssygehuse med 1150 ansatte. Garnisonen havde betydet meget siden 1867, den forsvandt i årene 1945-56, da Tyskland var afrustet. Tilmed blev provinsens regeringsmyndigheder nu flyttet til Kiel. Der var påtrængende behov for en erstatning, og derfor blev en række overordnede retsinstanter, landsmuseet og landsarkivet flyttet til Slesvig. Slesvig blev justitshovedstad. Institutioner som Oberlandesgericht, Landessozialgericht og Rechtsanwaltskammer førte mere end 100 dommere til byen som gode støtter for byøkonomien. Disse retsinstitutioner og landsarkivet præger i dag området mellem Friedrichsberg og

Figur 4. Moderniteten revolutionerede Slesvig fra 1960'erne, med omfarts- og gennemfartsveje og Vikingtårn. Stadig sætter dog institutioner som Gottorp slot og kejserrigets forvaltningsbygning "Den røde elefant" i midten deres markante præg på Slibyen. Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Gottorp. På Gottorp slot har nu Schleswig-Holstens store landsmuseums sit hjemsted.

Alligevel mærkede byen fortsat manglen på supplerende arbejdspladser. I 1951 var der 36.193 indbyggere, i 1971 33.350. I 1970 kunne byens borgmester Dr. Kugler tale om Slesvig som en "tilbagestående museumsby". Noget måtte gøres for at knytte byen til tidens fremdrift. 1957-67 blev en omfartsvej lagt uden om byen for at lette den overhåndtagende biltrafik i de snævre gader. 10 år senere kom tilslutningen til motorvejen. Begge vejanlæg betød en voldsom ændring i landskabsbilledet omkring byen. Dernæst gjaldt det om at koble byen på tidens turiststrømme. Columbus-æget blev fundet i planen om et ambitiøst sport- og fritidscenter "Port Wiking" som skulle

give byen et moderne anstrøg. Det ottekantede "Vikingtårn" blev bygget 1970-77, 85 m højt, 27 etager, med 247 lejligheder og dertil et conferencecenter i en tro på, at det kunne gøre Slesvig til en tiltrækkende ferie- og mødeby. Undervejs måtte projektet gennem en konkurs, i dag ligger det fremmedartede tårn som et dominerende element i byens silhuet, et spøgelse fra en kæntret drømmeverden.

Drømmene gik ikke i opfyldelse. I 2004 talte byen 25.000 indbyggere, i 2008 ca. 24.000. Spørger man efter årsagen til det faldende indbyggertal er netop det snævre erhvervsgrundlag en forklaring. Slesvig savner industri. I dag er en stor arbejdsplads som sukkerfabrikken ophørt, og også de store militære arbejdspladser er

borte efter Tysklands samling. Byen har sit grundlag i serviceerhvervene og må som så mange andre satse på turisme. Når byens styre i dag tænker på det faldende indbyggertal sker det med at konstatere "en beklagelig udvikling, som dog også byder på uanede chancer for en venlig kulturby" (2004).

Lars N. Henningsen er leder af Studiefælle-lingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Kilder

Johannes Habich m.fl.: Stadtkernatlas Schleswig-Holstein. Wachholtz Verlag Neumünster 1976 s. 160-169.

Sønderjyllands historie 1 Indtil 1815 (Historisk Samfund for Sønderjylland 2008)

804 bis 2004 – 1200 Jahre Schleswig. Schleswig 2004.

Ejderkanalen

- Europas største kanalanlæg - hvorfor og hvordan?

Af Lars N. Henningsen

Foto: Ivan Jacobsen.

Ejderkanalen blev åbnet i 1784 som Europas dengang største kunstige vandvej. I dag er den afløst af Nord-Ostsee-Kanal, som er verdens mest benyttede af slagsen, og som netop i disse år står foran en udvidelse. Den gamle Ejderkanal har i dag fået en turistmæssig dimension. Siden de blev bygget er begge blevet beskrevet gang på gang. Her gives et overblik over deres historie.

Siden 2009 har det store projekt om en fast forbindelse over Femern-bæltet samlet megen opmærksomhed. Principbeslutningen er truffet. Men er det en fornuftig beslutning? Vil budgetterne holde? Kan investeringen forrentes? Hvordan vil forbindelsen påvirke det tyske forbundsland Slesvig-Holsten og det danske Sønderjylland? Spørgsmålene og diskussionerne er mange, og de vil fortsætte længe efter den dag, forbindelsen står færdig.

Noget lignende udspillede sig for knap 230 år siden. Den 18. oktober 1784 indviedes Ejderkanalen fra Østersøen til Vesterhavet, på grænsen mellem Slesvig og Holsten. Den var et for datiden ganske sensationelt anlæg. Kanalen var Europas længste og mest kostbare kunstige vandvej. Så

store var udgifterne, og så usikre var fremtidsperspektivet, at det skabte en engageret debat.

Kanalplaner før Ejderkanalen

Drømmen om en vandvej tværs over Jyllands rod var gammel. Hvis det blev muligt at sejle tværs over halvøen, ville det spare skibene for en lang og farefuld sejlads rundt om Skagen. I 1559 skal Christian 3. have planlagt en forbindelse fra Ribe til Kolding eller Haderslev. Kongens bror, hertug Adolf på Gottorp, forestillede sig, at det var muligt at "skabe en skibsfart gennem søer og åer ad en grav fra Kiel indtil Ejderen og ud i Vesterhavet" og forelagde i 1572 ideen for den tyske kejser. Den blev dog på tegnebrættet, bl.a. fordi den skulle krydse for-

skellige landsherrers område, og de var svære at samle under én hat. Under Kejserkrigen 1626-29 blev tanken om en kanal drøftet mellem den kejserlige feltherre Wallenstein og Gottorper-hertugen Friedrich 3. I 1700-årene spøjte drømmen igen, først hos kong Frederik 4., så i 1761, da den kendte nationaløkonom Johann Heinrich Gottlob von Justi kom med en idé om at inddrage de naturlige vandveje Trene og Slien til at skabe en forbindelse fra Husum til Slesvig og Ekernførde. I 1768 fik ideen en indflydelsesrig fortaler, da Christian 7.s svoger, landgreve Carl af Hessen, blev udnævnt til statholder i hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Også hoffet i København viste interesse. Statholderen fik i opdrag at lade netværket af vandløb

i hertugdømmerne undersøge for at se, om det kunne udnyttes til at skabe en kunstig vandvej.

Transitvej eller kanalnet?

Fra 1773 kom der realitet i overvejelserne. Holsten var blevet samlet under den danske krone, og den foregående lange periodes farlige stridigheder med det gottorpske fyrstehus blev afløst af ro, sikkerhed og stabilitet for den danske helstat. Nu kunne statsledelsen sætte øgede kræfter ind på at fremme handel, erhvervsliv og infrastruktur. I april 1774 blev der truffet principbeslutning om at "forbinde Østersøen med Nordsøen ved at grave en kanal". Målet var at gavne Danmarks handel og industri. Men hvor og hvordan?

Der lå mange forslag til overvejelse. Statholderen og hoffet og kabinetschef Ove Høegh-Guldberg foretrak et forløb på slesvigske jord, en transitvej for store skibe fra Husum til Eternfærde; Holsten var stadig et len af det tyske rige, og hvis området en dag gik tabt for Danmark, så ville de enorme investeringer til en kanal på holstenske grund være spildt. Skatmesteren (finansminister) Heinrich Carl Schimmelmann, ønskede derimod et anlæg i Holsten, nærmere bestemt fra Kiel over Rendsborg og langs vandløbet Stör til Elben ved Glückstadt. Ikke alle dernede var indforstået med, at hele Holsten nu var samlet under kongen. Det anfægtede

Kiels gamle stilling som hertugdømmets residensby og hovedstad. Et kanalsystem kunne gavne landsdelen og staten. Det kunne fremme den indenlandske sejlads til flere steder i Holsten og medvirke til at sammensmelte landsdelen under kongens styre. Det kunne måske også gavne byen Kiel og dermed formilde de holstenere, som var skeptiske over for det nye danske styre.

Men pengene var en afgørende faktor. Både den slesvigske variant og linjen Kiel-Glückstadt var for dyr. De beregnede udgifter på over 3 mio. rigsdaler ville svare til næsten halvdelen af statsbudgettet. Derfor nåede en nedsat kanalkommission frem til en spareløsning med en ramme på 620.000 rigsdaler. Eller en femtedel af prisen for de forkastede projekter. Kanalen skulle ikke være en transitlinje tværs gennem Slesvig, heller ikke et kanalsystem for lokaltrafikken gennem Holsten via Störfloden til Elben. Den skulle derimod følge grænsen mellem Slesvig og Holsten. Mod øst skulle den begynde ved Holtenau lige nord for Kiel; det kunne tilføre gottorpernes gamle hovedstad ny kraft og forhåbentlig være med til at dæmpe den uvilje, som endnu rådede hos en del tidligere gottorpske undersåtter. Herfra skulle kanalen graves langs det lille grænsevandløb Levenså og derefter i Ejderens øvre løb til Rendsborg. Herfra kunne

skibene følge Ejderens nedre løb videre mod vest.

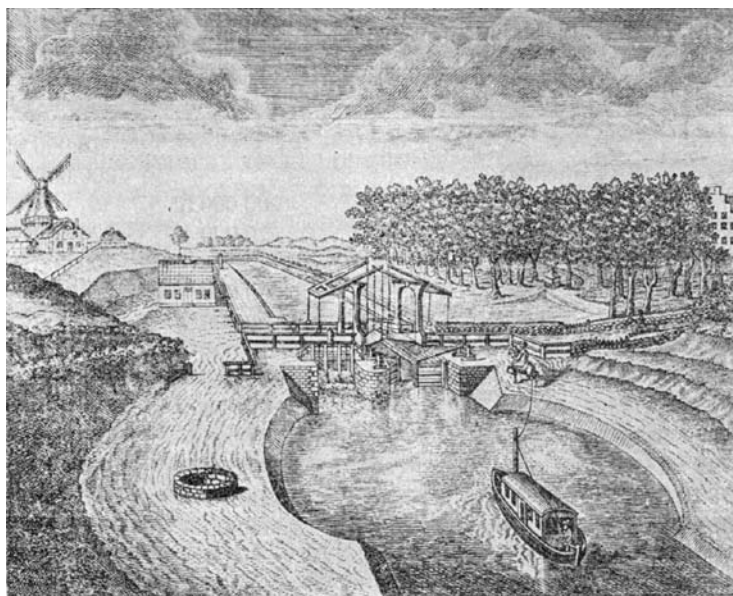
Beslutningen i 1777 varensatsning, trods ønsket om at spare. Statsgælden var overvældende, men optimismen fejlede ikke noget. Kanalen skulle føre Holsten, Slesvig og Kongeriget tættere sammen, den skulle gavne handel, samfærdsel og "industri". Reksporten fra København af de vestindiske og oversøiske varer ville få bedre muligheder. Landboreformerne var på vej ind i en afgørende fase, og årene 1778-83 gav under den amerikanske uafhængighedskrig dansk handel og søfart fantastiske vilkår.

Anlægsarbejdet

Det første spadestik ved Holtenau blev taget i juli 1777. Arbejdet foregik ikke i statsligt regi, men delvis udliciteret til private entreprenører. I gennemsnit var 2.400 mand i gang, i 1783 så mange som 3.000. Det var vandrearbejdere og et mindre antal soldater. De tusindvis af arbejdere boede under primitive forhold, og der forekom perioder med slemme febersygdomme. En senere beretning fortæller, at der ved herregården Kluvensiek var etableret en hel by af kanalarbejdere. "Husene var bygget dels af brædder dels af let bindingsværk og lignede en lille flække. Slagtere, bagere, kromænd, marketendere og andre næringsdrivende fandt næring hos de mange kanalar-

Figur 1. Ejderkanalen 1784-1895 udnyttede så vidt muligt de forhåndenværende vandveje. Mellem Holtenau og Rendsborg fulgtes vandløbene Levenså og Ejderen, som blev uddybet og udlignet, hvor det var nødvendigt. Niveauforskellen blev overvundet med seks sluser. Fra Rendsborg vestpå fulgtes Ejderens naturlige løb. Kilde: Sønderjysk Almanak 2010. Udgivet af Sønderjysk Skoleforening, s. 118.

Figur 2. Idealbilledet af en kanalsluse findes i en hvervepublikation om Ejderkanalen udgivet i åbningsåret 1784. En båd er med hjælp af hestekraft fra trækstien langs kanalen på vej hen mod en af sluserne. Den hollandsk inspirerede vippebro muliggør færdsel tværs over slusen. Kilde: Aage Rasch: Ejderkanalen (1978).

bejdere. På Kluvensiek indrettede ejeren et bageri.”

De største jordarbejder foregik fra Holtenau til Rendsborg. Mellem Holtenau og Flemhude sø blev den lille Levenså omskabt til en egentlig kanal, og fra Flemhude sø til Rendsborg blev øvre Ejder udlignet og uddybet. Resultatet var en kanal, 34 km lang, 3,4 m. dyb. I bunden var bredden på 17 m., ved vandspejlet 31 m. I den sumpede og våde grund hændte det flere gange, at udgravninger styrtede sammen.

Det største problem var at overvinde højdeforskellen. Flemhude sø dannede vandskel og lå 7 m. over vandspejlet i Østersøen, og 6 m. over Ejderen ved Rendsborg. Det krævede sluser, som kunne hæve og sænke skibene, i alt seks sluser, tre på hver side af søen. Ingeniørkaptajn Christian Friedrich Hermann v. Peymann tog på studierejse til Holland for at samle erfaringer. Mod øst blev anlagt sluser i Holtenau, Knoop og Rathmannsdorf, vest for Flemhude sø i Klein Königsförde, Klu-

vensiek og ved Rendsborg. De hævede/sænkede skibene i gennemsnit 2,5 m.. Sluserne var komplicerede anlæg, som blev bygget efter de nyeste forbilleder i Holland. Slusekamrene målte 35 x 7,8 m., murene var bygget af specialfremstillede hollandske vandklinker, hjørnerne af sandsten fra Bornholm og muren ved selve sluseporten var af norsk marmor. Ved hver sluse hvilede murværket på en rist af egestammer, som blev båret af mere end 1.600 nedrammede bøgepæle. Den tekniske konstruktion muliggjorde en hurtig passage. Sluserne hørte til ”de største og hurtigste i samtiden”, blev det vurderet.

Samtidig måtte der tages hensyn til, at kanalen i flere tilfælde gik på tværs af eksisterende veje. Ved tre af sluserne blev anlagt klapbroer. De blev et malerisk og fremmedartet syn, med kontravægte efter hollandsk forbillede.

I forberedelsesfasen havde flere kommissionsmedlemmer ment,

at det var nok at bygge med henblik på pramfart. Men den valgte kanaldybde, bredde og slusevolumen muliggjorde, at skibe helt op til knap 100 kommercelæster eller ca. 260 tons kunne passere. Det var mere end nogen anden kanal i samtiden. På strækningen Holtenau-Rendsborg blev skibene trukket af heste på trækstier langs kanalen, når det var nødvendigt. Hestespand med 2, 4 eller til sidst 6 heste var til rådighed. Vejen videre mod vest ad den nedre Ejder skete alene med vindkraft.

Åbning og første år

I 1782 oprettede staten et særligt kompagni med det omstændelige navn ”Det kongelige octroyerede Danske, Norske, Slesvigske og Holstenske forenede Handels og Canal Compagnie” for at støtte handelen på kanalen. Kompagniet skulle have en aktiekapital på 1,5 mio. rigsdaler. Heraf tegtede staten sig for halvdelen og lovede interessenterne en forrentning på 4 %. Staten udstyrede kompagniet med store pakhuse i Holtenau, Rendsborg og Tønning, og selskabet fik overladt et antal skibe, som kunne indgå i varetransporten på kanalen.

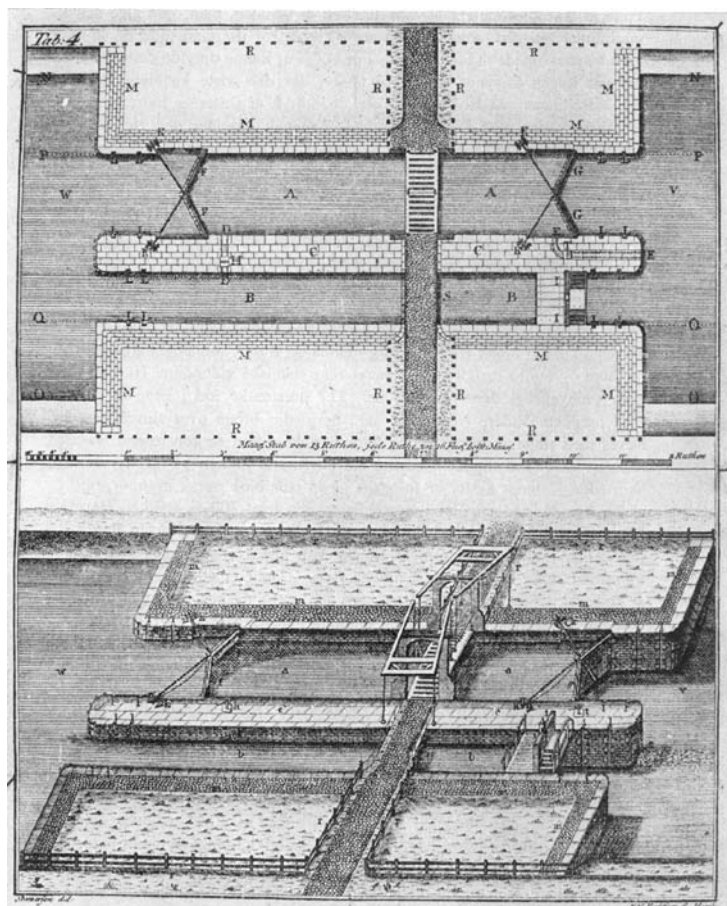
Den 18. oktober 1784 blev det imponerende anlæg indviet. Kommissionen bag arbejdet steg om bord på kanalskibet Rendsburg i Holtenau for at foretage en indvielsessejlad. Skibet stævnedes østfra ind i kanalen, forbi de to høje obelisker, som indrammede indsejlingen. Øverst var de prydet af kongekronen, og derunder indskriften ”Patriæ et Populo” - ”For fædrelandet og folket”. Herfra gik farten videre mod Rendsborg.

Kanalvidunderet blev straks genstand for den største opmærksomhed fra begejstrede turister. Folk strømmede til for at se på herlighederne, og datidens rejsebeskrivelser er fulde af beundring. ”Kanalen var på hele den- ne strækning meget bred. Slusen

er et sandt mesterstykke; en eneste hest trak vor båd, hvilket gik pilsnart", skrev sekondløjtnant Johan Hieronymus Kirchhoff, da han i 1787 sammen med kronprins Frederik sejlede ad kanalen fra Knoop til Holtenau.

Den danske rådmand Dreyer var enig tre år senere: "På en rejse fra Kiel til Rendsborg gives ret lejlighed til at betragte værkets kostbare sluser, for hvis vedligeholdelse anstalt er føjet, og betjente satte; i øvrigt roser kanalens anlæg og nytte sig selv," skrev han begejstret.

Kanalen var et "verdensvidunder" i Europa. I årene 1777-1784 havde kanalstrækningen været den danske helstats største byggeplads. Men der lød også kritiske betragtninger. Investeringerne havde været enorme. Som nævnt var strækningen Holtenau-Øvrejeder valgt som den billigste, med et budget på 600.000 rigsdaler over for de andre muligheder, som var beregnet til over 3 mio. rigsdaler. De faktiske udgifter blev 2.235.590 rigsdaler, dvs. en tredjedel af statsbudgettet eller omkring 60 % af et års samlede skatte- og afgiftsindtægter. En enkelt sluse kostede til slut ikke 30.000 rigsdaler som beregnet, men ca. 113.000 rigsdaler. Der blev skumlet over, at privatinteresser havde påvirket anlægget. Den hovedrige skatmester H.C. Schimmellmann havde fået anlægget lagt sådan, at han selv og svigerfamilien Baudissin på godset Knoop lige ved kanalen kunne tjene fedt på byggeriet. Baudissin havde solgt tømmer til overpris, og Schimmellmann selv havde leveret kalk og andre byggematerialer. Samtidens tidskrifter var fulde af indlæg for og imod kanalen. De enorme udgifter retfærdiggjorde slet ikke den sejlads, som reelt kom ud af det, mente nogle. Pakhusene stod tomme eller var blot fyldt med statens korn. Tønning mod vest nød godt af kanalen, måske gjaldt

Figur 3. Konstruktionstegningen fra 1784 viser slusernes opbygning. Skibene blev hævet/sænket ved at passere gennem slusekammeret A. Det målte 35 x 7,8 meter og var 3,5 meter dybt. Frislusen B tjente til at regulere vandstanden. Kilde: Aage Rasch: Ejderkanalen (1978).

det også Kiel mod øst, men til gengæld tabte både Ekernefærde og Rendsborg i omsætning. Told- og passageafgifter kunne langt fra forrente byggesummen.

De forskellige indlæg fra datiden har lighedspunkter med debatten om Femern-forbindelsen. I begge tilfælde forelå der prognoser om, hvordan et sådant anlæg kan påvirke den erhvervsøkonomiske udvikling. Præcise forudsigelser er imidlertid vanskelige at give. Den dag i dag ved vi knap nok, hvad Ejderkanalen rent faktisk kom til at betyde, hverken for det nære omland eller for helstatens samlede økonomi.

Kanalen blev brugt. Vestover blev der især transporteret masegods som mursten, træ, jern, kobber, korn, østpå mere kostbare stykgodsladninger og frugt, sukker, tobak, kaffe. I det første 10-år benyttede i gennemsnit knap 1.000 skibe årligt det nye tilbud, derefter lå tallet sjældent under 2.500. Staten lod det kostbare anlæg vedligeholde. I begyndelsen af 1820'erne blev sluserne besigtiget, og det viste sig, at den vigtige sluse nr. 1 ved Holtenau var ved at styrte sammen. Slusen blev fornyet, og Frederik 6. deltog i 1825 i genindvielsen. Meget passende skiftede den så navn til Friedrichschleuse. Kanalen levede videre

i bedste velgående. I 1850'erne sejlede i gennemsnit over 3.600 skibe gennem kanalen årligt.

Slesvig-holstensk kanal – Ejderkanal

Ved indvielsen i 1784 bar kanalen navnet “Den slesvig-holstenske Kanal”. Efter Holstens samling under kongen var en nærmere sammensmeltning af Slesvig og Holsten det store mål for regeringen. Man håbede på et intimt samliv mellem det nysamlede Holsten og Slesvig, og det fandt udtryk i navnet. Det blev anderledes, da den slesvig-holstenske bevægelse i 1848 førte Danmark ind i en borgerkrig. Nu blev bindestregen mellem Slesvig og Holsten lagt for had. Ejdergrænsen og adskillelse mellem de to hertugdømmer blev til officiel dansk politik. Derfor måtte den gamle kanal også skifte navn. Ved et statsrådsmøde i april 1853 foreslog ministeren for Slesvig, at kanalen fremover skulle bære navnet “Eiderkanalen”. På et efterfølgende møde accepterede Frederik 7. navneskiftet.

Kaiser-Wilhelm- Kanal

En ny tid kom, da Preussen var blevet herre i hertugdømmerne efter 1864. Kanalen levede ikke længere op til nutidens langt større skibe, som både stak langt dybere og ikke kunne passere de mange bugtninger undervejs. Mange skibe måtte igen vælge vejen om Skagen. Kiel fik status som rigskrigshavn, og militæret havde behov for hurtigt at kunne flytte flåden fra øst til vest. Disse militære behov førte i årene mellem 1887 og 1895 til en storstilet udvidelse af kanalen. Bismarck var den varmeste fortalere. Fra Kiel til Rendsborg fulgte nyanlægget stort set den gamle rute, videre derfra blev den omlagt mod sydvest til Brunsbüttelkoog ved Nedreelben, lige ud til Nordsøen. I den gamle kanal var sluserne 35 m. lange. Da udvidelsen og omlægningen var færdig målte

Figur 4. Den oprindelige Ejderkanals anlæg gik i forfald, da trafikken blev overført til den nye Nord-Ostsee-Kanal. Veje blev ført hen over de gamle sluser, og broerne blev i bedste fald stående som rudimenter. I dag er mange af anlæggene restaurerede af „Canal-Verein e.V.“ fx broportalerne ved Kluvensiek-slusen. Jernkonstruktionen er støbt på det store jernstøberi Carlshütte i Rendsborg i 1849 og bærer Frederik 7.s monogram. Foto: Ivan Jacobsen.

Figur 5. Det største pakhus ved den oprindelige Ejderkanal ligger i dag meget velbevaret ved vestmundingen i Tønning. Kanalen skabte vækst for handel og omsætning i Tønning. Englandskrigene op til 1814 medførte et blomstrende smugleri, som tredoblede byens indbyggertal til ca. 5.760 i 1807. Kilde: Sønderjyllands Historie 1. Indtil 1815 (2008).

slusekamrene 150 m., kanalbredden var øget fra 31 m til 67 m, i bunden til 22 m, dybden fra 3,5 m. til 9 m.. Mens dimensionerne steg, faldt gennemsejlingstiden. I den gamle Ejderkanal tog passagen 3-4 dage for et sejlskib og senere 40 timer for et dampskib, nu kunne et skib nå gennem på 7 timer. For jernbane- og vejtrafikken blev bygget to store jernhøjbroer og tre drejebroer. Den nye kanal skiftede navn – og gik

nu under betegnelsen “Kaiser-Wilhelm-Kanal”.

Snart var også denne kanal for lille. Den militære udvikling i årene op mod 1. verdenskrig førte til endnu større storkampskibe. Det skabte en ny udvidelse 1907-14. Nu var dybden øget til 11 m., bredden til 100 m ved vandspejlet og 44 m. i bunden, og slusekamrene målte 330 m.. Her synede den gamle Ejderkanal, engang Europas mest imponerende

Figur 6. Jernbanehøjbroen ved Holtenau er bygget 1909-12 og blev i 1972 erstattet af moderne betonbroer. Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Figur 7. Jernbanehøjbroen ved Grünental i sin oprindelige skikkelse. Broen er bygget 1893-94, og blev i 1988 erstattet af en nybygning i beton. En pendant eksisterer stadig ved Levensau, dog uden tårnene. Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

anlæg af sin art, virkelig ikke af meget. Hertil kom brobyggerier af imponerende dimensioner. 1911-13 byggedes den gigantiske jernbanehøjbro ved Rendsborg, 42 m. høj med et spænd på 140 m. og tilløbsramper på 7,5 km for at for at bringe togene de mange m. i vejret. Vore dages helt anderledes trafik har nødvendiggjort både en firsporet tunnel og en motorvejshøjbro ved Rendsborg og flere nye højbroer.

Nutidens Nord-Ostsee-Kanal

Siden 1948 lever kanalen under navnet "Nord-Ostsee-Kanal" eller Kieler-kanalen som den mest trafikerede kunstige vandvej i verden. I 1966 kom den næste udvidelse, og i skrivende stund er endnu en på vej. I 2007 blev kanalen passeret af 43.231 skibe med en last på 99.600.730 tons.

Det bliver spændende at se, om Femern-forbindelsen får en lige så succesfuld historie. Sam-

menligningen mellem de to projekter påpeger en vigtig ændring i transportmønstre dengang og nu. 1780'ernes vidunder var en vandvej, for dengang havde skibe og søveje ubetinget forrang frem for landeveje. I dag mestrer landtransport langt større godsmængder end før. Derfor er det i dag næsten kommet på mode at slå bro over vandene. I 1784 var det vandene som forbandt, i dag adskiller de. Mere tydeligt kan man vist ikke udtrykke den ændring, som er sket i infrastrukturen mellem dengang og nu.

Kanalen som kulturminde: Pakhuse og sluser

Når Ejderkanalen i dag kan indgå som en af perlerne i Sydslesvigs kulturlandskab, skyldes det en målrettet bevaringsindsats. I 1980 oprettedes „Canal-Verein e.V.“ i Rendsborg for at skabe opmærksomhed omkring det gamle kulturminde, sikre dens pleje og bevaring og restaurering af dens bygningsminder. Siden er det ikke mindst takket være indsatsen herfra lykkedes at redde ganske meget af det gamle anlæg fra fuldstændigt forfald. Dele af den gamle kanals snoninger lå klippet fra den nye kanal. De er blevet bevaret som selvstændige rester.

De store pakhuse var bevaret og i brug. Størst var pakhusene i Holtenau og Tønning, 77 x 13 m., med tre fulde etager og to loftetager, og de blev stadig benyttet til de oprindelige formål. I Holtenau blev pakhuset saneret i 1980'erne og ombygget til boliger og en restaurant. Foran står i dag den kronede obelisk med indskriften „Patriæ et populo“, For fædrelandet og folket. I Rendsborg lå det mindste pakhus, 30 x 12 m.. Det blev restaureret fra 1977 og indrettet til møbelforening og indgår i dag i en fin helhed sammen med det fornemst bevarede toldhus og et slusemesterhus. Allerbedst bevaret var nok pakhuset i Tønning som pendant til

det østlige pakhus. Det blev i vid udstrækning ført tilbage til sin gamle form og huser i dag bl.a. byens museum.

Mest krævende var det at redde resterne af de tre sluser, som endnu lå synlige. Flere var på vej til at blive fyldt op, og broerne var fjernet. I 1980'erne blev Rathmannsdorf, Klein Königsförde og Kluvensiek-sluserne alle gravet ud af forfaldet. Königsförde fik sin vippebro igen, trækstier og træbeplantning blev så vidt muligt retableret, og kanalløbet blev stabiliseret. I dag ligger alle sluserne tydeligt i landskabet med deres slusevogterhuse og hesteholderier og med en lang velbevaret kanalstrækning fra Königsförde til 2,5 km vest for Kluvensiek.

Lars N. Henningsen er leder af Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Kilder

Aage Rasch: Ejderkanalen. Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland Nr. 49. Åbenrå 1978.

Mitteilungen des Canal-Vereins, Rendsburg, nr. 1 1980 – nr. 27, 2008.

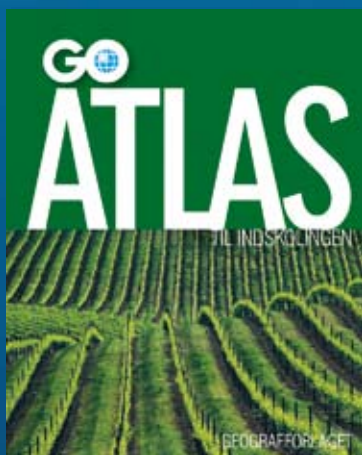
Gerd Stolz: Der alte Eiderkanal. Heide 1983. (Kleine Schleswig-Holstein Bücher Bd. 34).

Gerd Stolz: Kleine Kanalgeschichte: vom Stecknitzkanal zum Nord-Ostsee-Kanal. 1995.

Figur 8. Den gamle Ejderkanal fulgte så vidt muligt de forhåndenværende vandløb. Nord-Ostsee-Kanal betød et langt større indgreb i landskabet. Kilde: Foto i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

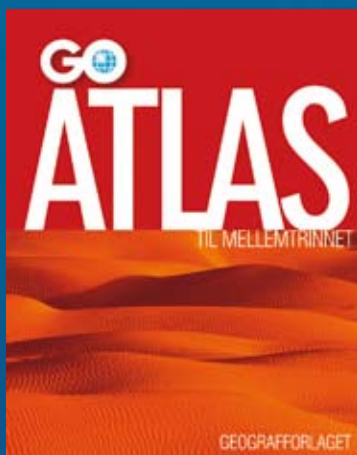
Verden i kort

Tre atlas til hele grundskolen

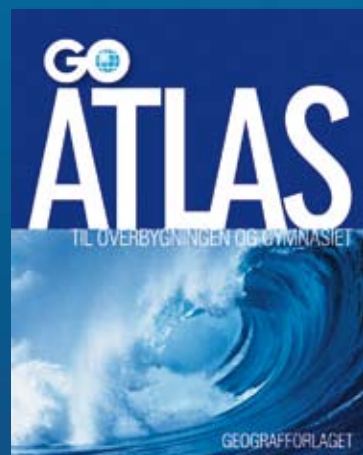
GO ATLAS TIL INDSKOLINGEN

Atlasset til 0.-3. klasse, der introducerer verden i kort. *GO Atlas til indskolingen* er rigt illustreret med kort, fotos og tegninger, så det også er tilgængeligt for børn, der ikke endnu ikke har lært at læse. Til atlasset udkommer også et hæfte med atlasøvelser. Atlasset udkommer også som e-atlas med digitale ressourcer som animationer, ekstra billeder og øvelser.

GO ATLAS TIL MELLEMRINNET

Indeholder enkle, overskuelige og informative kort over Danmark, Europa og Verden. Atlassets temaopslag er tilrettelagt for målgruppen og præsenterer geografiens kernestof; natur, kultur og samspillet mellem natur og menneske. Til atlasset findes atlasøvelser og løsningshæfte.

GO ATLAS TIL OVERBYGNINGEN OG GYMNASIET

Atlasset indeholder udover de fysiske kort en lang række temakort, der præsenterer en række typeeksempler på geografiske emner. De topografiske og tematiske kort kan i undervisningen bruges til at fokusere på både globale og regionale mønstre, processer og problemstillinger. Til atlasset findes atlasøvelser og løsningshæfte.

DIGITAL KORTSAMLING – GOATLAS BASIS

Til de trykte atlas kommer også den digitale kortsamling *GOatlas Basis*. Kortsamlingen er målrettet 4.-9. klasse og gymnasiet og erstatter de gamle tavlekort til brug i klasseværelset. Kortene indeholder bl.a. zoomfunktion og kan bruges på interaktive tavler. Læs mere om abonnement på www.geografforlaget.dk

Figur 1. Undervisningsportalen Geografifaget.dk følger Fælles Mål 2009 og er den første større, digitale indgang til faget geografi i folkeskolen. Kilde: Geografifaget.dk.

Digital læring

styrker forståelsen af geografi - med eksempler fra Geografifaget.dk

Af Iben M. H. Højsgaard

Mulighederne for at skabe undervisning, der kan fange elevernes interesse med aktuelle problemstillinger, er blevet forbedret i kraft af nye digitale læremidler. Geografifaget.dk er netop blevet lanceret som en del af en digital naturfagspakke og rummer ud over de kernefaglige geografiske emner også rige muligheder for bl.a. at arbejde på tværs af faggrænser.

Et voldsomt jordskælv i Stillehavet udløser en tsunami, der dræber tusinder og ryster det japanske samfund. Jordskælvet skaber samtidig en af de største kriser

med atomkraft i nyere tid, da nedkølingen, indkapslingen og sikkerhedssystemerne omkring reaktorerne på Fukushima-værket beskadiges faretruende. Glo-

bale og elektroniske nyhedsmedier sørger for, at vi alle kan følge med allerede få minutter efter, at de første meldinger om katastrofen slipper ud.

Katastroferne i Japan 2011

Om forløbet

Formålet med forløbet er at vise, hvordan naturfaglig viden kan bidrage til forståelse af aktuelle begivenheder, der fx omtales i medierne. For eleverne kan det være motiverende at tage afsæt i en autentisk og aktuell begivenhed.

Arbejdet med katastroferne i Japan kræver, at man trækker på viden fra både geografi, fysik og biologi. Derfor lægger undervisningsforløbet op til, at man tilrettelægger undervisningen i et samspil mellem disse fag.

Det kan variere meget, hvad forskellige klasser allerede har arbejdet med, der kan danne baggrund for forståelse af katastroferne. Det nedenstående forløb er således ment som en skitse, som man kan udbygge eller forkorte afhængigt af elevernes forudsætninger.

Forstør billede

Hvilke pladetektoniske forhold gør Japan særlig udsat for jordskælv?

© JM-Design. Shutterstock.

Figur 2. Tværfagligt forløb om katastroferne i Japan. Digitale læremidler som fx Geografifaget.dk giver uanede muligheder for at gøre geografien levende og nærværende gennem undervisning i højaktuelle emner - også i tværfagligt regi. Kilde: Geografifaget.dk.

Den japanske katastrofe er ikke bare en forfærdelig tragedie, som via medierne er kommet til at optage verdens befolkning. Den er også et skoleeksempel på, hvordan geografiske forhold på godt og ondt griber dybt ind i den måde, vores verden er indrettet på.

Elever i den danske folkeskole kan derfor også med stor fordel bruge den japanske natur- og atomkatastrofe til at udbygge deres forståelse netop for geografens helt særlige indsigter i samspillet mellem natur, miljø, samfund og mennesker. Jordskælv, tsunamier, energiforsyning og forurening er alle helt grundlæggende vidensområder, som indgår i enhver geografisk lærebog. Her vil typisk også være afsnit om, hvordan industrialiseringen afløses af service- og mediesamfund, hvor global sam-

handel og international kulturel udveksling spiller en helt afgørende rolle.

Når geografien tilpasser sig

Ingen almindelig lærebog har på forhånd kunnet forudse, at alle katastrofer i foråret 2011 ville komme til at optræde samtidig med skrækkindjagende stor kraft i Japan - og med en hel verden som tilskuere. De nye digitale undervisningsmidler, som med god grund vinder mere og mere frem, giver plads til en revolutionerende ny form for autentisk og højaktuel undervisning.

I de digitale læremidler kan stærke faglige bidrag om atomenergi, kontinentalplader og livet i en moderne metropol som Tokyo hurtigt kædes sammen og omorganiseres til nye tematiske forløb. Dermed har læreren et relevant grundmateriale klar til

brug, allerede mens begivenhederne udfolder sig.

Geografien er i sig selv et såkaldt syntesefag, der læner sig op ad andre discipliner og fagområder fra geologi over meteorologi til fx etnologi og antropologi. Men i det japanske tilfælde kan der med digitale midler tænkes endnu videre. De tværfaglige muligheder er enorme.

Med afsæt i den japanske katastrofe kan fysik/kemi fx indrages med baggrundsforståelse af kernekraft, atomernes opbygning og de kemiske reaktioner. Eleverne kan samtidig få besvaret alle de spørgsmål, som pressen kun sjældent levner tid til at få forklaret: Hvordan kan radioaktiviteten bevæge sig helt til Danmark? Hvordan kan stråling lagres? Og hvorfor tager det så lang tid, før atomforureningen

Figur 3. Digitale lektier - på Geografifaget.dk indgår en digital skoletaske som led i konceptet. På skoletasken kan læreren let give eleverne lektier for og samtidig vælge at differentiere lektielæsningen efter elevernes kompetencer. Derudover kan læreren følge elevernes lektielæsning fx gennem brug af forskellige statistiske redskaber. Kilde: Geografifaget.dk.

efter ulykker af denne type forsvinder?

Også biologi og samfundsfag kan inddrages. Hvad gør radioaktiv stråling ved menneskekroppen? Hvordan påvirkes dyrelivet? Hvordan indvirker undersøiske jordskælv eller radioaktivitet på havmiljøet? Hvilken betydning har kriser for samfundsudviklingen og moderne økonomi? Hvad betyder politiske forhold, kultur og religion for den måde, naturens kræfter opfattes på?

Spørgsmålene er ikke nye, og dygtige lærere vil formentlig under alle omstændigheder gøre deres undervisning levende og aktuel ved at supplere det faglige stof med oplagte pædagogisk-faglige eksempler og casestudier.

Men det nye er nu, at lærerne kan supplere og styrke deres egen didaktiske praksis med læremidler og levende undervisningsmaterialer af en art, som det ikke hidtil har været muligt at producere. De digitale undervisningsmidler kan i langt højere grad end de fysiske lærebøger udnytte det, der med fagtermer kaldes modal affordans – dvs. at fx et filmklip langt bedre kan vise, hvordan et jordskælv opleves, end den skrev-

ne tekst nogensinde vil kunne formidle.

Et tværfagligt forløb om den japanske katastrofe

På forlaget Clio Online har den naturfaglige redaktionsgruppe netop sat et tværfagligt forløb sammen om den japanske katastrofe. Forløbet tænker især fagene geografi, biologi samt fysik/kemi sammen. Geografifaget.dk, Biologifaget.dk og FysikKemifaget.dk er alle opbygget efter samme koncept, så lærere og elever let kan navigere rundt og springe mellem de tre portaler. Desuden tages der højde for nye muligheder for at differentiere undervisningen og behovene for at anvende de forskellige læringsstile, der også tidligere er beskrevet her i bladet som et fortrin ved e-læring og digital didaktik [1].

Svage elever vil fx i forløbet om Japan kunne læse en let udgave af alle de valgte faglige tekster, mens stærkere elever vil kunne læse en sværere og længere tekst samtidig med, at de kan supplere læsningen med tekster fra en litteraturliste, der indeholder henvisninger til såvel fysiske bøger som links til andre digitale tekster med faglig dybde.

Hver artikel er suppleret med efterfølgende quiz-spørgsmål, som støtter arbejdet med at indlære og forstå de faglige problemstillinger. Også quizzene er tilpasset netop det niveau, som eleven vælger at læse på. Eleverne har desuden mulighed for at arbejde videre med en konkret artikels emne i tilhørende aktiviteter. Dertil kommer grafik, billeder, faktabokse og ordforklaringer, medielinks til filmklip, animationer og interaktive elementer – alt sammen er med til skabe motiverende læremidler, der kan fastholde eleverne i deres læringsproces og gøre geografien levende.

Geografifaget.dk tilbyder i det tværfaglige forløb om Japan fx tekster om pladetektonik, jordskælv, tsunamier og atomenergi. Artiklen om pladetektonik anvendes til at skabe forforståelse for, hvorfor Japan overhovedet rammes af jordskælv. Digitale kort over jordens lithosfæreplader bruges til at lade eleverne konstatere, at Japan befinder sig på et tripelpunkt. Gennem filmklip kan eleverne efterfølgende se et japansk supermarked indfærd under de voldsomme rystelser, jordskælvet forårsagede, og der-

ved få indblik i de kræfter, der er i spil under et jordskælv. En faktaboks forklarer Richterskalaen, og grafik viser, hvorfor en tsunami næsten ikke kan mærkes på åbent hav samtidig med, at den alligevel kan vokse sig enorm, når den rammer kysten. Derudover er der forslag til forskellige relevante aktiviteter. Fx kan eleverne via forskellige links, tekster og kort undersøge og diskutere, hvor der forekommer jordskælv i verden her og nu, om Danmark vil kunne blive ramt af en tsunami som den i Japan, eller om vi bør satse på atomkraft i Danmark.

Digital skoletaske

Uanset valget af emne, læringsstil, modalitet eller grad af interaktivitet vil læreren kunne håndtere klassen via systemets digitale skoletaske. Her kan læreren give hver enkelt elev lektier for, der svarer til elevens niveau. Samtidig kan læreren se, hvor lang tid den enkelte elev bruger på at lave lektierne.

Alt er enkelt og brugervenligt skruet sammen. Eleverne, der er vokset op i en digital og mobil tidsalder, kaster sig som oftest ubesværet over de digitale læringstilbud, som er designet med udgangspunkt i kollaborativ læringsteori efter den måde, de unge selv kommunikerer og interagerer på.

Clio Onlines første portal Danskhistorie.dk bruges i dag på mere end halvdelen af de danske folkeskoler. Det er erfaringerne herfra, som nu er omsat og forfintet til en række naturfaglige portaler såsom Geografifaget.dk.

Den nye, store indgang til geografi i folkeskolen

Geografifaget.dk følger Fælles Mål 2009 og er den første større, digitale indgang til faget geografi i folkeskolen. Portalen, der er skrevet af ca. 20 højt specialiserede fagfolk fra både skole- og forskningsverdenen, rummer

Boks 1.

Geografifaget.dk

Danmarks nye store, digitale indgang til faget geografi i folkeskolen. Portalen rummer mere end 100 artikler om geografis grundbegreber og faglige problemstillinger fra Jordens opbygning over bjergarter og jordbund, vejret, klima, bæredygtig udvikling, energi, naturforvaltning, demografi, urbanisering og erhverv til internationalt samarbejde – for blot at nævne et udpluk. Hertil kommer undervisningsforløb samt mere end 200 interaktive medielinks og grafikker samt over 150 konkrete opgaver og øvelser, som kan bruges i undervisningslokalet i samspil med portalens faglige indhold.

Boks 2.

Clio Online

Et dansk internetforlag, som producerer digitale undervisningsmaterialer af høj kvalitet til grundskolen og gymnasierne. Forlaget er især kendt for portalen Danskhistorie.dk og Samfunds-faget.dk. Men med en række nye, naturfaglige portaler såsom Geografifaget.dk, Biologifaget.dk og FysikKemifaget.dk har Clio Online udvidet perspektivet og givet større muligheder for at styrke naturfagene i folkeskolen gennem fx tværfagligt og digitalt samarbejde.

Boks 3.

Gratis prøveabonnement til Geografforbundets medlemmer

Alle medlemmer af Geografforbundet kan få et gratis prøveabonnement til undervisningsportalen Geografifaget.dk ved at klikke sig ind på <http://www.geografifaget.dk/kontakt/abonnement/proveperiode/til-skoler-og-org>.

Forlaget Clio Online lægger desuden stor vægt på at udnytte de digitale undervisningsmidlers muligheder for at tilpasse sig til brugernes ønsker. Man er derfor, som bruger af Geografifaget.dk, altid meget velkommen til at komme med ønsker og ideer til, hvilken retning Geografifaget.dk skal bevæge sig i. Send gerne forslag og tanker til iben@clionline.dk.

meget andet end tværfaglige og højaktuelle temaforløb. Geografis kernestof inden for natur, miljø og samfund er den grundsten, portalen hviler på. Med afsæt heri vil portalen være i konstant udvikling og vækst, så den med tiden også kan nå ud i de mere perifere dele af faget geografi og samtidig tilbyde lidt skæve vinkler på faget.

Portalen blev taget i brug i midten af februar, og mere end 200 skoler er netop nu i gang med at gøre sig de første erfaringer med digital geografisk læring. I den kommende tid har redaktionen

særligt fokus på at producere en række nye og aktuelle tema- og undervisningsforløb, udvikle eksamensopgaver og forslag til årsplaner. Samtidig vil portalens kortsamling blive samlet og udbygget.

Iben M. H. Højsgaard er cand.scient. i geografi, tidl. underviser og nu forlagsredaktør hos forlaget Clio Online med ansvar for Geografifaget.dk.

Noter

[1] Geografisk Orientering nr. 4, 2010, side 640-644.

Figur 1. Prøvesituationen med tre eksaminerende naturfagslærere.

Forsøg med fælles naturfagsprøve – erfaringer fra første omgang

Af Christina Frausing Binau

På Brønshøj Skole deltager vi i Skolestyrelsens forsøg med fælles naturfagsprøve med i alt 7 klasser, hvoraf de 4 skal til prøve i sommeren 2011. I sommer afholdt vi årsprøve i den ene 8. klasse i fælles naturfag for at afprøve vores prøveform og således gøre os vores første erfaringer – hvordan virker den mon i praksis?

Forsøget

Helt overordnet går vores forsøg ud på at gennemføre en fælles naturfagsprøve efter 9. klasse på baggrund af en koordineret naturfagsundervisning i både 8. og

9. klasse. I vores forsøg underviser vi i de respektive naturfag biologi, fysik/kemi og geografi hver for sig, men med udgangspunkt i en række fælles naturfagsemner arrangeret som forløb, der typisk

strækker sig over 4-6 ugers naturfagstimer.

Udgangspunktet for de fælles naturfagsemner, vi underviser i, er de trinmål, der er enslydende for to eller tre af naturfagene.

Hvert forløb bygges op, så det indholds- og arbejds-/tankegangsmæssigt rummer flere af de enslydende trinmål, og i til-læg dertil indarbejdes der et an-tal af de respektive fags særegne trinmål.

Årsprøven

De fælles naturfagsemner, vo-res 8. klasser på tidspunktet for årsprøven havde været igennem, var: Klima, energi, vand og skov. Således var det disse emner, og de dertil knyttede trinmål, vi kunne prøve eleverne i.

I overensstemmelse med den prøvevejledning, vi har udar-bejdet som en slags manual for forsøget, var betingelserne for årsprøven, at eleverne trak et prøveoplæg og derefter havde 24 timer til at forberede sig – heraf de første 6 timer med faglokaler og -samlinger til rådighed. Ele-ven fik adgang til prøvelokalet 30 minutter før prøven til at klargøre forsøgsopstillinger, pc/projektor eller andre effekter. Til prøven var der afsat 30 minutter pr. elev inklusiv votering og det lokaleskift, der var nødvendigt. Således var der effektivt 20 mi-nutter til elevens oplæg og vores spørgsmål.

Ved årsprøven eksaminerede på én gang klassens tre naturfags-lærere: Biologi-, fysik/kemi- og geografilæreren. Vi lærere var på forhånd meget spændt på for-løbet – ville der blive trængsel ved det grønne bord og kamp om ordet?

Hjælp udefra – og fra tidli-gere forsøg

Efter at have fået overtaget 8.V til at være forsøgskaniner besluttede vi at gøre årsprøven så virkelig-hedstro som muligt og fik derfor en aftale i hus med Erland Ander-sen i egenskab af konsulent for Københavns Kommunes Natur-fagssatsning om at agere censor. Yderligere deltog naturfagslærer Lise Buch som observatør fra Ve-

Boks 1. Eksempel på udformningen af et af vores "traditionelle" prøveoplæg med færre frihedsgrader i forhold til opgaveløsningen.

Drikkevand

(Fysisk indhold: Glycerol og vand + ark med nedenstående).

- Hvor kommer vand fra?
- Hvorfor er vand så populært i kemien og blandt mennesker?
- Polære og apolære molekyler – hvad er det? Vis og demonstrér.
- Fra vask til hav – hvad sker der på rensningsanlægget?

Du skal bruge din viden fx fra emnerne klima, vand, skov og energi.

Du skal komme med en mundtlig og praktisk besvarelse af oplæggets spørgsmål.

Din besvarelse skal både rumme noget, der har med biologi, geografi og fysik/kemi at gøre.

Du skal relatere din behandling af emnet til det, du har arbejdet med i undervisningen.

Du har 20 minutter til at fremlægge din besvarelse.

Lærere og censor vil stille spørgsmål undervejs.

sterbro Ny Skole, der selv deltager i forsøget.

Den første udfordring i for-hold til årsprøven var prøveop-læggene. Hvordan laver vi præ-veoplæg, der på én gang ligger i forlængelse af den daglige un-dervisning i tre fag og giver ele-verne mulighed for at trække på erfaringer fra undervisningen i flere af de fælles naturfagsemner – og tilmed lægger op til både te-oretisk- og praktisk naturfagligt arbejde samt perspektivering? Og hvilken grad af styring eller retningsanvisning er nødvendig i forhold til prøveoplæggene, når vi på den ene side gerne vil prøve eleverne i deres kompetencer udi at se naturfaglige sammenhænge og perspektiver på tværs af sko-lefaggrænser – og på den anden side gerne vil hjælpe eleverne på vej?

Vi fik konkret hjælp af Erland til idéer til prøveoplæg ud fra de tanker om fælles naturfagsprøve, der blev gjort tilbage i 2006 – da man i sin tid dette ene år til af-gangsprøven havde mulighed for fælles prøve mellem biologi og fysik/kemi.

Prøveoplæggene

Prøveoplæggene blev af to typer: Den ene halvdel (jf. boks 1) lignede de prøveoplæg, vi på Brønshøj Skole traditionelt har anvendt,

men naturligvis udvidet til at rumme biologi- og geografifag-lighed også. Kendetegnene for disse prøveoplæg var en høj grad af styring af retningen, eleverne kunne gå i. Den anden halvdel (jf. boks 2-3) var for os mere tra-ditionelle prøveoplæg med ud-gangspunkt i konkrete materialer som fx:

- Skraldeposen – en pose med affald, der relaterer sig til de fælles naturfagsemner, vi har haft undervist i,
- Det globale måltid – et gen-brugsindkøbsnet med fødevarer fra hele verden,
- Turen gik til de varme lande – en kuffert med en flybillet, et billede af en hajfinne og en koral, en flaske solcreme, sol-briller og en vandprøve med havvand.

Kendetegnene for disse oplæg var et større antal frihedsgrader i opgaveløsningen.

En mur af voksne?

Noget af det, vi var spændt på at afprøve, var, hvordan eleverne ville opleve prøvesituationen, hvor der var ikke mindre end 5 voksne til stede – og 1 elev ad gangen.

Vi gennemførte en grundig evaluering af forløbet af årsprø-ven med eleverne få dage efter, årsprøven var slut. Af både den

Figur 2. Det fysiske indhold i prøveoplægget Turen gik til de varme lande.

mundtlige og den skriftlige evaluering fremgik det, at eleverne generelt ikke opfattede den massive voksentilstedeværelse som et problem – de havde ganske vist tænkt over det på forhånd, for ikke at sige frygtet det lidt, men den generelle tilbagemelding var, at da først de var i gang, tænkte de ikke over de mange voksne, der var til stede i lokalet.

Erfaringerne hidtil

Både evalueringen med eleverne og vores egen efterfølgende proces har givet anledning til, at vi har justeret vores prøvevejledning på visse punkter.

Debekymringer, vi på forhånd havde gjort os om, hvorvidt det ville være svært at eksaminere flere lærere på én gang, blev gjort til skamme – det fungerede fint,

og der var ingen problemer med hver især at kunne få identificeret elevens kundskaber og færdigheder i de respektive naturfag, ligesom vi var ret enige i bedømmelsen af elevernes præstationer. Men det trak tænder ud rent tids- og ressourcemæssigt! Derfor har vi fået en fjerde naturfagslærer ind i forsøget, således at vi til sommer kan fordele prøverne i de fire klasser mellem os i 2 hold à to naturfagslærere. På den måde sparer vi på lærerkræfterne.

Vi har justeret en række småting, men har endnu tilbage at arbejde videre med udfordringerne i at udforme selve prøveoplæggene. Idet vi afprøvede to forskellige typer prøveoplæg, viste det sig, at eleverne oplevede, at der var (for) stor forskel i sværhedsgraden af prøveoplæggene.

Vi har endnu ikke fundet de vises sten med hensyn til, hvordan man på én gang tilgodeser alle tre fag, referencemuligheden til et udvalg af de i alt 8-9 forskellige fælles naturfagsemner, sammenhængen til den daglige undervisning, både det teoretiske og praktiske arbejde – og samtidig balancerer i forhold til antallet af frihedsgrader i opgaveløsningen. Men vi arbejder med udfordringen, og det er en spændende og udviklende proces, hvor vi som naturfagsteam lærer mindst lige som meget som eleverne.

På vej mod et fælles naturfag?

Der deltager i alt 14 skoler på landsplan i Skolestyrelsens forsøg, der sammen med fx de enslydende trinmål og ensrettede

Boks 2. Et eksempel på udformningen af et af vores prøveoplæg med udgangspunkt i konkrete materialer med mange frihedsgrader i forhold til opgaveløsningen.

Turen gik til de varme lande...

(Fysisk indhold: 1 kuffert med 1 flybillet/bagagestrimmel fra flyrejse/flyrejsebrochure, 1 vandprøve – havvand, 1 flaske solcreme, 1 par solbriller, 1 billede af hajfinne og en koral, 1 pakke yoghurtpilller fra apoteket + ark med nedenstående).

- Hvad kan konsekvenserne af rejsen være?

Du skal bruge din viden fx fra emnerne klima og vand.

Du skal komme med en mundtlig og praktisk besvarelse af oplæggets spørgsmål.

Din besvarelse skal både rumme noget, der har med biologi, geografi og fysik/kemi at gøre.

Du skal relatere din behandling af emnet til det, du har arbejdet med i undervisningen.

Du har 20 minutter til at fremlægge besvarelse.

Lærere og censor vil stille spørgsmål undervejs.

Boks 3. Eksempel på en elevdisposition til prøveoplæg jf. boks 2.

Disposition

Hvad kan konsekvenserne af rejsen være

Intro

Jeg har været en tur i Vietnam

Indhold:

Regnestykke om tur til Vietnam

Kulstofkredsløb

Ph værdier

Koral

Betydning (Atoller)

Destillation af vand

Forklar vands form skifte med molokyle

Forurennet vand til drikke

Sygdomme som fx diarré for "mig" og i fattige lande

Airbus 340-300	Bil
0,039 liter pr sæde/km=L	12 km/liter=L
245 sæder=S	Danmark-Vietnam: 8.272 km=K
Danmark-Vietnam: 8.272 km=K	L*K= benzin brugt på turen til Vietnam for en person
L*K= benzin brugt på turen til Vietnam for en person	1/12=0,085555
0,039*8.272=322,608	0,085555*8.272=689,33305
(L*S)*K=liter benzin brugt på turen til Vietnam for hele flyet	
0,039*245=9,555 liter benzin pr km	
9,555*8272=79.038,96 liter	

fagformål for naturfagene kan ses som et led i en udvikling i retning af et fælles naturfag à la angelsaksisk science.

Med Brønshøj Skoles deltagelse i forsøget bidrager vi med erfaringer, der ved forsøgets afslutning i sommeren 2012 kan udgøre grundlaget for en eventuel politisk beslutning af, om fordelene kan opveje de ulemper, der kan være ved at samle biologi, geografi og fysik/kemi i et fælles naturfag.

Indtil videre viser vores erfaringer både fra årsprøven i sommer og fra vores undervisningspraksis i fælles naturfagsemner gennem snart 1½ år, at der er både fordele og ulemper. Behandlingen af dette kræver sin egen artikel, men vores oplevelse er, at vi via vores koordinerede og anderledes tænkte naturfagsundervisning har lettere ved at fange eleverne end tidligere. Vi lægger i langt højere grad undervisningen an på en måde, hvor naturfagene sammen præsenterer brugbare forklaringer på den hverdag, der omgiver eleverne – i 9. klasse indtil videre operationaliseret i fælles naturfagsemner som Landbrug, Rom & cola og Mobiltelefonen – i stedet for den praksis, der før har været vores, hvor hvert fag mere eller mindre passer sit pensum hen mod hver sin prøve.

Vi arbejder videre med vores fælles prøve – et skridt på vejen mod et fælles naturfag?

Christina Frausing Binau er naturfagslærer (linjefagsuddannet i biologi) og naturfagsvejleder på Brønshøj Skole.

Alle fotos af Susanne Jensen og Christina Frausing Binau.

Ældste elever fjerner dårlige vaner

Af Anders Flaskager

Sundhedskampagnen "Aktiv rundt i Danmark" satte i 2010 ekstra fokus på de ældste klasser med projektet "Mig og mine vaner". Det blev så stor en succes, at det fortsætter i 2011.

Hvordan vækker man unges interesse for at gøre noget positivt for egen sundhed? Det spørgsmål har hængt i luften de sidste par år, når materialet til sundhedskampagnen "Aktiv rundt i Danmark" skulle designes. For mens antallet af deltagere i indskolingen og på mellemtrinnet år efter år er øget betragteligt, er det gået noget langsommere med at øge antallet af deltagere blandt de ældste elever i 8.-10. klasse.

Mig og mine vaner

Svaret på spørgsmålet blev projektet "Mig og mine vaner". Det går ud på at involvere de unge i en diskussion om deres vaner og holdninger til bl.a. motion, sex, rygning, alkohol, mobning og sovevaner i stedet for bare at give dem forudbestemte svar og budskaber serveret med en løftet pegefinger. Og det tiltag blev en stor succes i 2010. Kampagnematerialet blev revet væk, og evalueringerne var gode – derfor fortsætter "Mig og mine vaner"

som et tilbud til de ældste klasser i 2011-udgaven af "Aktiv rundt i Danmark".

Inspireret af "sutte"-træet

"Mig og mine vaner"-konceptet er inspireret af "sutte-træet", hvor små børn hænger deres sut op i et træ og på den måde siger farvel til vanen med at bruge sut. Idéen er, ligesom med "sutte-træet", at eleverne afleverer deres dårlige vaner synligt for verden og dernæst mere privat sætter nogle andre og mere sundhedsfremmende vaner ind som erstatning. Med materialet følger derfor både en plakat, der kan bruges som et "dårlig-vane-træ", og nogle sedler, der kan hænges op på plakaten. Samtidig får eleverne hver et aktivitetskort, hvor de kan skrive de overordnede mål, som de vil arbejde med i løbet de tre uger, hvor kampagnen foregår. På kortet kan eleverne også skrive deres konkrete delmål, som fx "jeg vil spise frugt

hver dag", eller "jeg vil gå i seng i ordentlig tid".

Anders Flaskager, Kampagneleder Aktiv rundt i Danmark, Videncenter for Sundhedsfremme, UC Syddanmark, mail afl@ucsyd.dk

Boks 1.

I lighed med de mindre klasser i folkeskolen er der også præmier til de bedste klasser i "Mig og mine vaner". I 2010 fik vinderklassen en dag i klatreparken Gorilla Park i Svendborg, mens der blev trukket lod blandt de 10 bedste klasser om en dansetime hos Marianne Eihilt, der er kendt fra "Vild med Dans".

Boks 2.

"Aktiv rundt i Danmark" og dermed "Mig og mine vaner" løber af stabelen i de tre uger op til skolernes efterårsferie. Husk kampagnen er for alle klassetrin 0.-10. klasse. Tilmelding og mere information kan findes på www.aktivrundti.dk

TILMELD JER NU!
GRATIS TILBUD TIL SKOLEKLASSER

AKTIV RUNDT I DANMARK

SKOLERNES SUNDHEDSUGER
26. SEPTEMBER TIL 14. OKTOBER 2011
WWW.AKTIVRUNDTI.DK

I 2010 VAR 107.000 BØRN TILMELDT KAMPAGNEN

Brug ugerne op til Skolernes Motionsdag til at få eleverne til at fokusere på sundhed på en sjov og anderledes måde.

TILMELDING PÅ WWW.AKTIVRUNDTI.DK

Tilmelder du dig inden d. 25. maj 2011, deltager du i lodtrækningen om 200 streetfodbolde + fodbolde fra Arla og en sej tur til Danfoss Universe med overnatning, vulkan, gejser og Segway-slatom!

SIDSTE FRIST FOR TILMELDING ER DEN 10. SEPTEMBER 2011

Læs mere eller bestil foldere på: www.aktivrundti.dk

ARRANGØRER

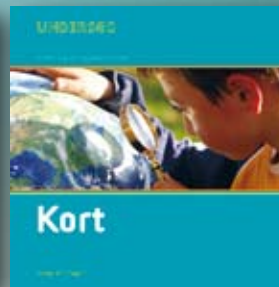
Tættere på Naturen™

SAMARBEJDSPARTNERE OG SPONSORER:

På opdagelse med **UNDERSØG**

Emneserie, der sikrer progression i undervisningen

1.-2. KLASSE

3.-4. KLASSE

Undersøg er en ny n/t-emneserie, der udfolder hvert emne i tre materialer (elevbog, e-bog og lærerhåndbog) til hhv. 1.-2., 3.-4. og 5.-6. klasse. Herved sikres en naturlig progression i de faglige begreber, og eleverne kan arbejde videre med de samme emner over flere klassetrin. Ovenover ses bøger som allerede er udkommet eller udkommer inden sommerferien.

Undersøg engagerer og motiverer eleverne ved at inddrage eksperimenter, undersøgelser og enkle dataindsamlinger. Alle elevbøger er opbygget i opslag, er læsepædagogisk bearbejdede og støtter faglig læsning. Elevbøgerne udkommer også som e-bøger med udvidede digitale ressourcer. Lærerhåndbøgerne indeholder opgaver, aktivitetsark og faglig baggrundsviden.

Elev- og lærerhåndbog til *Undersøg De 4 verdenshjørner* samt lærerhåndbøgerne til *Undersøg Vulkaner i udbrud* og *Undersøg De 4 årstider* udkommer maj/juni 2011.

**Læs mere, se kommende
titler, og bestil på
www.geografforlaget.dk**

TEMA 2011: LYS OG LUFT

Brug naturvidenskabelig festival til at udfordre elever i geografi

Sæt fokus på menneskets samspil med naturen med Dansk Naturvidenskabsfestival. Årets inspirationstema Lys og luft lægger op til fordybelse i geografis stofområder og samarbejde på tværs af grundskolens fag.

Festival skaber begejstring for naturvidenskab

Hvert år deltager mere end 100.000 børn og unge i Dansk Naturvidenskabsfestival i uge 39. Festivalen er en effektiv og spændende måde at skabe begejstring for naturvidenskab på alle klassetrin. Engager og aktiver eleverne med en anderledes oplevelse med naturvidenskab, fx med hands on-forsøg, interessante foredrag og virksomhedsbesøg. Brug Naturvidenskabsfestivalen til at stille skarpt på samspillet mellem natur, mennesker og samfund – også når festivalen er slut.

Dyk ned i det geografifaglige pensum med en tværfaglig vinkel

Årets inspirationstema Lys og luft er en oplagt mulighed for at gå på opdagelse i geografifagets mange emner. Kombiner fx geografi med fysik og se nærmere på vejrforhold og klima. Eller brug kemifaget i forbindelse med den globale drivhuseffekt, og fokusér på miljømæssige konsekvenser af menneskelig adfærd og diskuter interessekonflikter om jordens ressourcer.

Anvend festivalens tilbud i undervisningen

Festivalen er en ramme, som undervisere i naturvidenskab kan udfylde, så det passer ind i undervisningsforløbet. Festivalsekretariatet har udviklet en række tilbud, til at kombinere og bruge, alt efter hvad der giver mening. Her er et udpluk af sekretariatets

Festivalen er en oplagt mulighed for at lave anderledes undervisning, der engagerer eleverne og pirrer deres nysgerrighed. Foto: Carsten Andersen.

Fakta: Dansk Naturvidenskabsfestival

Festivalens formål er at skabe begejstring for naturvidenskab, teknik og sundhed blandt elever i grundskoler og på ungdomsuddannelser.

Festivalen afholdes hvert år i uge 39.

Tilmelding fra maj til august.

I 2010 deltog over 100.000 børn og unge i festivalen.

Inspirationstemaet for årets festival er Lys og luft.

Læs mere på naturvidenskabsfestival.dk

Meld dig som kontaktlærer, og få sidste nyt om aktiviteter og tilbud.

Kontakt Dansk Naturvidenskabsformidling på tlf.: 70 20 86 20 eller mail til dnf@formidling.dk

tilbud. Læs meget mere om de enkelte tilbud og andre aktiviteter på naturvidenskabsfestival.dk.

Undersøg vejrfænomener

Lad eleverne gå i meteorologernes fodspor og lad dem bygge deres egen vejrstation. Få inspiration til eksperimenter i festivalens virtuelle laboratorium Test-o-teket. Her er der forsøgsbeskrivelser og naturvidenskabelige forklaringer på bl.a. termometre, barometre og vindmålere. Her kan eleverne også finde forsøg, som er relevante i et miljøperspektiv. Eksempelvis kan de teste drivhuseffekten.

Gå på opdagelse uden for klasselokalet

Elevernes eget arbejde med en vejrstation kan kombineres med et besøg på en rigtig vejrstation. I år holder DMI festival ved at åbne dørene for rundvisning på Vejrtjenesten og demonstrere deres måleudstyr. Hvert år arrangerer naturskoler, biblioteker og mange andre festivalaktiviteter for børn og unge, der sætter fokus på naturfagene. Få et overblik over aktiviteterne i aktivitetskalenderen på festivalens hjemmeside.

Få videnskaben på besøg

Hvert år samler festivalen et rejsehold af dygtige foredragsholdere, der tager rundt i landet og holder oplæg om, hvordan de beskæftiger sig med naturvidenskab i deres dagligdag. Kombiner et geografifagligt emne med et spændende besøg udefra om alt fra klimamodeller til luftballoner. I år vil medarbejdere fra DMI være en del af foredragskorpset og tage rundt på skoler og holde foredrag om årets tema. Bestil besøg af videnskaben gennem festivalens online foredragskatalog. Der er åbent for bestillinger fra maj til august.

PISA & papir

I sidste nummer af Geografisk Orientering bragte Fagudvalget en klumme, der præsenterede, hvad PISA-undersøgelserne forsøger at afdække. PISA-undersøgelserne er, som vi nævnte, løbende udsat for voldsom debat. Det blev endnu engang tydeligt, da det i midten af april kom frem, at der kunne sås tvivl om undersøgelsens resultater. Bl.a. præsenterede den danske professor i statistik fra KU, Svend Kreiner, i et P1-program, sine resultater af en analyse, som han havde lavet af de spørgsmål, som eleverne bliver stillet i den del af undersøgelsen, der handler om elevernes læsefærdigheder. Analysen viste, at det er tvivlsomt, om resultaterne af undersøgelsen er retvisende. Det er med andre ord meget usikkert, hvilke placeringer de enkelte lande skal have, og placeringen er jo netop noget af det, der lægges meget vægt på, ikke mindst når undersøgelserne bruges i uddannelsespolitisk sammenhæng.

Kritikken, som Sven Kreiner rejste, handlede om, at en række af de spørgsmål, som eleverne skulle svare på, alligevel ikke var renset for de "country-biases", som undersøgelsen ellers skulle være fri for. En country-bias opstår, når nogle landes elever er bedre til en type opgaver, end andre landes elever er.

Det er på sin plads at fremhæve, at Svend Kreiners analyse koncentrerer sig om spørgsmålene, der relaterer sig til elevernes læsefærdigheder, og det er derfor naturligvis risikabelt at udtale sig om den eventuelle kulturbias på naturfagsområdet. Når vi alligevel vælger at kommentere på den seneste kritik af PISA-undersøgelserne, er det fordi vi mener, at

det er vanskeligt at forestille sig, at der ikke også skulle være forskelle på sværhedsgraden af de spørgsmål, der stilles på naturfagsområdet - eleverne er jo også et produkt af det samfund, de vokser op i og agerer i, når de arbejder med naturfaglige spørgsmål. Vi stiller derfor spørgsmål til, om det overhovedet kan lade sig gøre kun at stille kulturneutrale spørgsmål? Man burde måske hellere anerkende, at der eksisterer kulturelle forskelle i verden og forskellige syn på og opfattelser af mange ting.

Det er rigtig interessant, at der stadig optræder spørgsmål, der er af forskellig sværhedsgrad, når man på forhånd har gjort sig umage for at sortere disse spørgsmål fra, for det må jo betyde, at det er meget vanskeligt at vurdere, hvad det er, der ansues ud fra en særlig kulturel vinkel, og det må der ligge noget meget værdifuld information i at få indblik i. Svend Kreiner har i sin analyse af de spørgsmål, der knytter sig til elevernes læsefærdigheder, ikke fundet nogen opgaver, der fungerer fuldstændig ens på tværs af kulturer. I øvrigt slår han på, at såvel matematikområdet og naturfagsområdet bør underkastes en lignende undersøgelse, for at vi kan få vurderet, hvorvidt resultaterne på disse to områder er ligeså kritisable.

Paradoksalt nok er denne iboende "kulturbias", altså det at forskellige mennesker opfatter forskelligt og med udgangspunkt i egen baggrund og ikke mindst, at den kan være så vanskelig at få øje på, netop et argument for, hvor vigtigt det er, at eleverne i den danske folkeskole undervises i faget geografi, fordi faget netop beskæftiger sig med en forståelse for vores omverden, vores interaktion med vores omverden og med, at eleverne skal kunne sætte

sig ind i og forstå andre kulturer, såvel lokalt som globalt. Det præsenteres bl.a. i fagets formål stk. 3: "Undervisningen skal bidrage til elevernes forståelse af fremmede kulturer, og til at de erkender natur- og kulturgeografiens bidrag til vores verdensbillede. Elevernes ansvarlighed overfor naturen og brugen af naturressourcer og teknik skal videreudvikles, så de får tillid til egne muligheder for stillingtagen og handlen i forhold til spørgsmål om menneskets samspil med naturen - lokalt og globalt."

Det kunne være spændende at dykke ned i de spørgsmål, som viser sig at være af forskellig sværhedsgrad afhængig af, hvilke elever, der svarer på dem. Dog hemmeligholdes spørgsmålene med det argument, at det ikke skal være muligt for lærerne i OECD-landene at træne deres elever på forhånd. Materialet bør naturligvis frigives, så vi kan få en mere kvalificeret debat om, hvad vi kan bruge PISA-undersøgelserne til, og hvad vi ikke kan bruge dem til. Hvis ikke lærerne ved, hvad det er, der volder eleverne problemer, har de i øvrigt heller ikke skyggen af chance for at rette op på de områder, hvor eleverne har vanskeligheder, og således kan det være mere end vanskeligt at forbedre resultaterne.

Det kan løbe koldt ned af ryggen, hvis vores uddannelsespolitik fortsat skal styres af tilfældige tolkninger, som vi hovedløst lærer os op ad, og det er beskæmmende for samfundets fremtid, hvis vi vælger en retning på uddannelsen som ureflekteret tilpasser sig, hvordan, der gøres i andre lande, blot for at score højt i internationale undersøgelser uden at tage stilling til, hvad denne placering skal bruges til. Det ville derimod være forfri-

skende, hvis vi tog stilling til, hvad det var for kompetencer, vi gerne vil udstyre vores elever med. Det kunne fx være noget af det, der nævnes i sidste del af fagets formål, nemlig det med at eleverne skal opbygge tilliden til deres muligheder for at tage stilling og til at handle i den verden, de lever i.

Det er rigtig vigtigt, at vi overvejer, hvad det er, vi sammenligner, og hvorfor en sammenligning er vigtig at foretage, frem for blot at sammenligne. Hvad er formålet med at sammenligne os med så stor og så forskellig en gruppe lande? Måske skulle man nøjes med at sammenligne mindre grupper af lande med hinanden og lande, der er mere ens, fordi det vil være mere enkelt at anvende de samme typer af spørgsmål på dem. Vi bliver nødt til at overveje, hvilke lande, det giver mening at sammenligne os med, og hvad disse sammenligninger skal bruges til. Og så er det absolut nødvendigt, at vi får en dybere indsigt i, hvad det er, der er vanskeligt at svare på, og hvad eleverne har let ved at svare på, for at vi kan gennemføre en kvalificeret indsats i forhold til at

gøre undervisningen bedre. Hvis ikke vi ved noget mere specifikt om på hvilke områder eleverne klarer sig godt, kan vi ikke holde os til, hvor vigtigt det er at rette op på problemet, men heller ikke vurdere, hvor det er, vi skal sætte ind.

Til trods for at vi i nogle sammenhænge siger, at "verden bliver mindre", fordi vi i stigende grad interagerer med resten af verdenssamfundet, er det ikke hensigtsmæssigt, at vi blindt forsøger at skabe kommende verdensborgere på samme vis eller med de samme kompetencer, som eleverne har i resten af verdens lande, i hvert fald ikke, hvis vi gerne vil kunne indgå i konkurrencen i en globaliseret verden.

Diskussionerne om PISA og det meget relevante spørgsmål om, hvad PISA-undersøgelserne kan bruges til, afføder, uanset udfaldet af den nylige debat, endnu engang den centrale pointe om, hvor vigtigt det er, at vi kan tænke selv. Det kan eleverne heldigvis. Svarene på de konkurrencer, som vi nu har bragt i Geografisk Orientering i godt et år, er et fornuftigt tegn på, at eleverne er i stand

til at tænke selv og ligeledes, at de lærere, der underviser eleverne, er i stand til at tænke selv.

Ditte Marie Pagaard
Fagudvalget

Kilder

Ny kritik af PISA-undersøgelser, Detektor 13. april 2011 kl. 11:03 på P1: <http://www.dr.dk/P1/Detektor/Udsendelser/2011/04/13105709.htm>
<http://www.information.dk/265524>
<http://www.information.dk/265517>
<http://www.information.dk/265522>
http://www.dr.dk/NR/rdonlyres/491D9B95-17B2-452E-97DE-1B674F-25CA63/2731103/Analyse_af_PISA_data__version_3.pdf
<http://www.folkeskolen.dk/ObjectShow.aspx?ObjectId=67495>
http://www.uvm.dk/~media/Files/Udd/Folke/PDF10/101208_Folkeskolereform_web.ashx
<http://www.folkeskolen.dk/ObjectShow.aspx?ObjectId=67495>

Link til efteruddannelseskataloget på emu
<http://efteruddgym.emu.dk/>
- Gymnasielærerforeningen.

Undervisningsministeriet og geografi i folkeskolen

Undervisningsministeriets fagkonsulent i Geografi:

Keld Nørgaard.

keld.norgaard@uvm.dk.

Tlf. 20816883.

Følg nyheder på:

<http://www.emu.dk/gsk/fag/geo/fagkonsulent/index.jsp>

GO-skolekonkurrence for landets folkeskoleelever

Fine besvarelser på konkurrence nr. 7!

Konkurrencen gik ud på, at finde oplysninger om nogle af Danmarks broer. Endnu engang har vi modtaget fine besvarelser fra mange klasser. Nogle klasser har kombineret deres besvarelser med fotos af de forskellige broer. Andre har kombineret deres svar med indtegninger af broerne på kort.

**Vinderen af konkurrence nummer 7 er:
9.C på Ingrid Jespersens Gymnasieskole**

Overskriften på konkurrence nr. 8 er:

Vulkaner

I marts 2010 gik vulkanen Eyjafjallajökull i Island i udbrud. Udbruddet fik stor betydning for store dele af Europa pga. aske fra vulkanen. Asken blev sendt højt op i atmosfæren og blæst væk fra Island. Asken generede bl.a. store dele af flytrafikken. Mennesker i vulkanens nærhed blev evakueret af frygt for de mulige konsekvenser af udbruddet. Først i slutningen af maj 2010 blev der ro i vulkanen. Det betyder ikke, at der ikke længere sker noget i vulkanen. Der er stadig aktivitet i undergrunden, og en skønne dag får vi et nyt udbrud.

- Hvilke forskellige vulkantyper findes der?
- Hvorfor ligger de placeret som de gør?
- Udpeg verdens vulkaner (de største, de mest aktive, de farligste)
- Hvilke udbrudstyper findes der?
- Lav tegninger der viser vulkantyperne – og lav en tilhørende forklaring så en yngre elev bedre kan forstå forskellen på vulkanerne.

Besvarelserne sendes til:
Geografforlaget
Anker Heegaards Gade 2, 3. tv.
1572 København V

Svarene skal være forlaget i hænde inden den 1. august 2011.

De deltagende klasser er velkomne til at komme med ideer til kommende konkurrencer.
God arbejdslyst med opgaverne, Fagudvalget

Foto: Nikolaj C. Bunniss

Velbesøgt ekskursion til Urberg & geologi i Skåne

Lørdag den 2. april deltog 42 geografer i en regional tur til området omkring Söderåsen i Skåne. Lektor Jens Konnerup Madsen, KU, var turens faglige leder. Han gav os gode forklaringer på de geologiske dannelser i undergrunden, som blev fremvist ved busstop ud for lokaliteterne. Ekskursionen belyste en række af de tektoniske, magmatiske og metamorfe processer, der havde givet Söderåsen og andre af de skånske åse deres nuværende udseende, og som afspejler mange hundrede millioner års geologiske aktivitet. Turens fokus var bl.a. vulkanisme, hvorfor gruppen besøgte velbevarede eksempler på søjlebasalt samt senere besteg vulkanen Jällaberg. Siden Palæozoikum har Skåne fungeret som en stødpude mellem pladetektonisk mere aktive områder og Baltica-pladen, og området er gennemskåret af en række elementer, der afspejler forskellige perioder med tektonisk aktivitet og magmatisk aktivitet.

Tag ud med GEOGRAFFORBUNDET

Foto: Ivan Jacobsen

Regional ekskursion

Oplev geologien omkring

STEVNS KLINT

Tag med på en vandretur med Lektor, geolog Jens Konnerup-Madsen, KU, hvor vi besøger stranden og klinten der er berømt for sit fiskeler og fossiler (på UNESCO verdensnaturarvliste).

Tid: En lørdag i september 2011

Sted: Stevns Klint (læs nærmere info i GO4)

Tilmelding til kontaktperson:

Lise Rosenberg, lr@geografforbundet.dk

Rejse i De

Burma overrasker de få mennesker, der vælger at rejse til landet. Endeløse smukke grønne rismarker og en sand flora af tropiske blomster og frugter. De mange buddhistiske templer er ofte malet i fantastiske farver og vidner om en stærk religiøs tradition i landet.

Den lokale burmesiske kvinde eller mand mødes ofte gående i den traditionelle longyi, som minder om en smuk dekoreret løstsiddende kjole. Børnene, der løber rundt med thanaka, en sødt - duftende creme smurt på kinderne, byder velkommen med et smil.

Burma er velsignet med enestående naturressourcer, herunder olie og naturgas, men alligevel er det et af de mest underudviklede lande i verden. I landbrugsområderne ses stadig oksekærre og brugen af stearinlys, da mindre end 25 % af husstandene i disse områder har elektricitet.

Eventyrrejse i ukendt land

Den danske eventyrer Jørgen Bitsch skriver i sin bog "Hvorfor smiler Buddha" om et besøg i Burma i 1950'erne. Målet var området ved Loi Kaw og de sky Padaung kvinder med metalspiraler rundt om halsen.

Loi Kaw ligger ved Piluflodens bugter, og denne flod bærer tusinder af vuggende vandhyacinter med sig, fra Inle søen til den store Salween-flod, som hyacinterne møder efter flere ugers rejse. "Giraf-kvinderne" med deres lange halse viderefører en gammel tradition. Oprindeligt var halsringene af guld. Det påstås, at ringene var en beskyttelse mod tigerbid. Men senere blev de et skønhedssymbol. Hovedet balancerer på en høj spiral og kan kun drejes, hvis hele kroppen følger med. Halsspiralerne, der er et tegn på rigdom og position, har givet stammen dets navn: padaung, der betyder "de lange halse".

Loi Kaw området har nærmest været isoleret fra omverden gennem de sidste mange årtier. Burma har været under militærdiktatur siden 1962. Men i 2011 er der igen blev

Gyldne Pagoders Land

åbnet op for rejser ind i Kayah-området, hvor Loi Kaw er placeret.

Asien Travel, kendt for eksklusive rejser med små grupper, kan som et af de første danske rejse-bureauer i samarbejde med Geografforbundet tilbyde en unik pioner-rejse ind i et område, hvor tiden nærmest har stået stille.

Templer, bjergstammer og smukke landskaber

Denne rejse tager sit udgangspunkt i landets tidligere hovedstad Rangoon. Her skal vi vandre blandt kolonitidens - bygninger og drikke "Rum and Sour" på det legendariske The Strand Hotel. Her opleves de små teboder, hvor burmeserne kommer for at mødes med bekendte, og vi fortsætter til Shwedagon Pagoden, som symboliserer selve hjertet af det buddhistiske Burma.

Derefter går rejsen videre til den centrale del af Burma, nærmere betegnet Shan sletten beliggende ved Inle søen, der er Burmas næststørste ferskvands sø med et areal på 116 km², beliggende 880 meter over havets overflade. Vi skal naturligvis opleve livet på og omkring søen karakteriseret ved flydende vegetation, lokale fiskere, silkeproduktion, smedearbejde, og horisonten vil med sine mange bjerge udgøre et smukt syn.

Vores rejse fortsætter syd for Inle søen gennem et betagende landskab, byer og områder som har været afsondret fra omverden, og hvor tiden nærmest har stået stille. Vi rejser gennem Pa O folkets landbrugsområder i Shan højlandet ind i området med Kayah folket eller "Red Karen". Længere mod syd når vi frem til Loi Kaw, provinshovedstad i Kayah. Området blev først åbnet for turisme primo januar 2011.

For at nå Loi Kaw kombinerer vi rejsen med sejlads og køreture, hvor vi bl.a. passerer De Hundrede Pagoder ved Taung Do og det hydro elektriske anlæg ved Lawpita, der forsyner store dele af Yangon med strøm. I Loi Kaw området møder vi flere etniske grupper, besøger en særlig Padaung landsby

og kommer tæt på det traditionelle liv for "giraf-kvinderne".

Rejsen fortsætter fra Loi Kaw nordpå til Pindaya og videre til Kalaw, der tidligere var britisk koloniby. Her byder rejsen på lette trekkingture, der skal bringe os til Palaung og Pa O folket, hvor vi oplever levevilkår og kulturer, som kendes fra Asien omkring starten af 1900-tallet.

Bagan er uden tvivl hjertet af Burma. Intet besøg i dette land er fuldstændt uden at gå på opdagelse blandt hundreder af pagoder. Området kan sidestilles med Angkor i Cambodia. Bagan udgør et af de vigtigste tempel- og pagodekomplekser i hele Asien. Vi har en fuld dag til rådighed i dette enestående område med mulighed for at opleve nogle af de smukkeste minder fra Burmas første hovedstad.

Rejsen er på 13 dage og afvikles i forbindelse med efterårsferien 2012. Prisen er 23.490 kr. pr. person. Enkeltværelsestillæg er 2.700 kr. Rejsen gennemføres med max 20 deltagere. Rejsens pris afhænger til dels af prisen på den Internationale flyvning (THAI Airways). Hvis der opnås bedre pris end forventet ved THAI Airways, refunderes "gevinsten" til den enkelte deltager.

Faglig leder: Antropolog Søren Lindahl Madsen har arbejdet med Sydøstasien siden 1998. Søren har specialviden inden for buddhisme, minoritetsfolk og historie og har besøgt Burma siden 2001.

Turansvarlig: Lise Rosenberg, kursusudvalget. Lise har arrangeret flere ture for forbundet.

Dag til dag program findes på www.Geografforbundet.dk.

Tilmelding senest 1. juni 2012.

Lise kan kontaktes på lr@geografforbundet.dk

Alle fotos af Søren Lindahl Madsen.

Geografweekend 2011

Geografforbundet inviterer til geografweekend fra fredag den 30. september til søndag den 2. oktober. Temaet for weekenden er:

Sydslesvig

Primært fokuseres der på historisk geografi, eksempelvis på militærgeografien, idet Dannevirke og omegn vil være den centrale region.

Bindende tilmelding ved betaling senest den 1. juli 2011

Foto: Christianslyst.

PROGRAM

Fredag den 30.09.11:

16.00-18.00: Indkvartering på Christianslyst, Christianslyst 1, Nottfeld 24392 Süderbrarup

18.00-18.45: Middag sammesteds

18.50-19.10: Kort indføring i Christianslysts historie. Institutionen er beliggende på den smukke halvø Angel i Sydslesvig, ca. 50 km fra den dansk-tyske grænse, og er udgangspunktet for GW 2011. Christianslyst drives af Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger.

19.20-21.00: Foredrag af museumsinspektør og arkæolog ved Danevirke Museum Nis Hardt om regionens historiske og militære geografi som oplæg til lørdagens ekskursion

21.00-?: Venskabeligt samvær med en kort introduktion til øllets geografi

Lørdag den 01.10.11:

08.00-08.30: Morgenmad på Christianslyst

08.45: Afgang med bus mod Danevirke Museum

09.30-10.15: Danevirke Museum – fokus på GW 2011's temaer

10.20-12.30: Ekskursion til fods og/eller delvis med bus (afhængig af især vejret) fra museet over Dannevirke mod Slesvig By og Hedeby med Nis Hardt som særdeles kyndig guide – første etape

12.30-13.15: Frokost

13.15-15.00: Anden etape af ekskursionen

15.00: Afgang mod Christianslyst

16.15-18.00: Generalforsamling i Geografforbundet (Christianslyst 1, Nottfeld 24392 Süderbrarup)

19.00-?: Festmiddag på Christianslyst

Søndag den 02.10.11:

08-08.45: Morgenmad på Christianslyst

09.00: Afgang mod dagens tre ekskursionsmål (deltagerne kan vælge ét og kun ét mål):

1. A. P. Möllerskolen i Slesvig By

2. Slesvig By (gudet tur i bygeografien i det gode vejr)

3. Særdeles kyndigt ledet ekskursion i bus til Rendsburg-Kielområdet (med fokus på infrastrukturen, især hvad angår kanaltrafik)

10-12 (ca.): De tre ovennævnte ekskursioner afvikles

12.15 (ca.): Afgang til fælles mødested nær grænsen

13.00-14.00: Frokost og afslutning på GW 2011.

Der tages forbehold for mindre ændringer i programmet.

Pris pr. person:

Ved indkvartering i dobbeltværelse 1950 kr.

Ved indkvartering i enkeltværelse 2050 kr.

Studerende til særpris (max. 20 deltagere) 800 kr.

Transport:

Ved tilstrækkelig interesse vil Geografforbundet arrangere fællestransport fra Fredericia til Christianslyst og retur. Pris: 200 kr.

Tilmelding (evt. også til bussen fra/til Fredericia) via betaling kan ske på www.geografforbundet.dk senest den 1. juli.

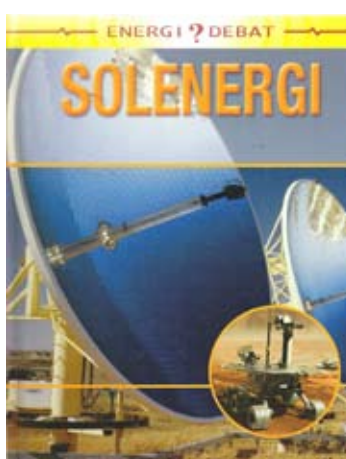
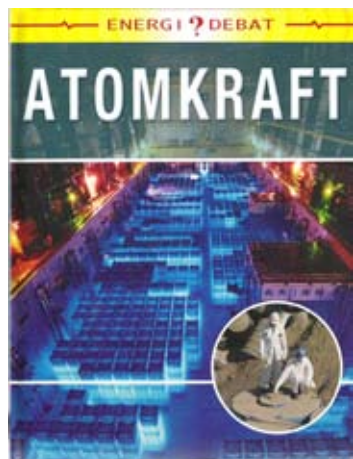
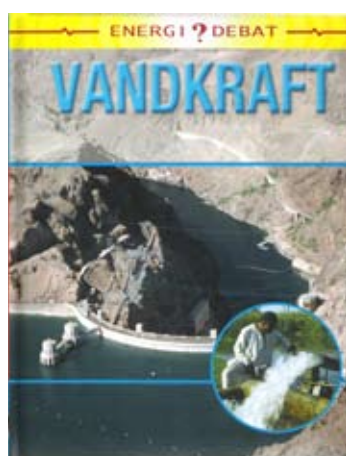
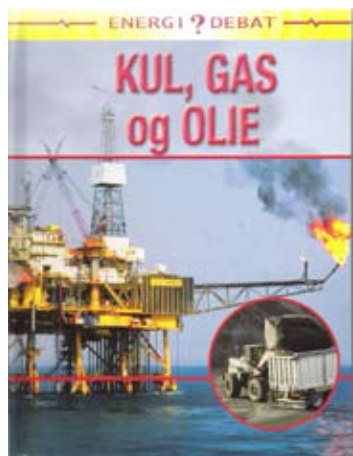
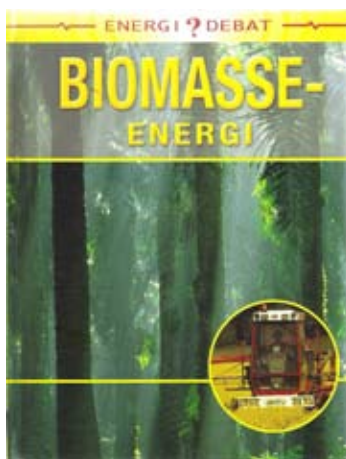
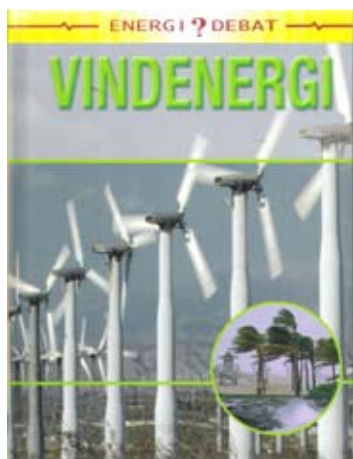
Kontaktperson: Nikolaj C. Bunniss, ncb@geografforbundet.dk, 53539335

Læs mere om weekenden på Geografforbundets hjemmeside www.geografforbundet.dk. Følg med på samme hjemmeside for at se eventuelle ændringer.

På kursusudvalgets vegne
Frede Sørensen

Alle små fotos: Ivan Jacobsen.

Vindenergi, biomasse-energi, kul gas og olie, vandkraft, atomkraft og solenergi

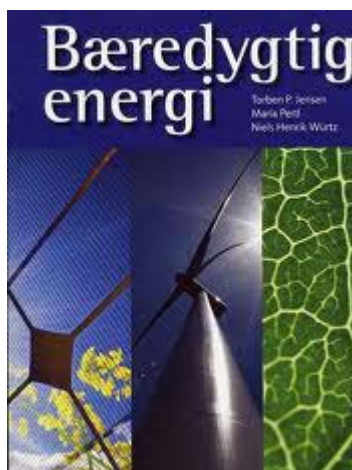
Ewan Mcleish m.fl., Forlaget Flachs, 2007. - 48 sider ill. i farver. (Energi?debat) F

Bøgerne dækker mange af de energiformer, der lige nu er aktuelle i den globale miljødebat.

Bøgerne er opbygget efter den samme skabelon, hvor læseren først bliver præsenteret for et kapitel, der redegør for energiformens placering i energidebatten. Bøgerne er velillustreret med figurer og billeder, der belyser flere af de problemstillinger som bøgerne tager op. Det hjælper samtidig med til at understøtte teksten på en rigtig god måde således, at overskueligheden bliver bevaret. Igennem kapitlerne er der flere faktabokse, hvor forfatterne opstiller påstande som derefter bliver belyst med en for og imod del. Det hjælper med til at synliggøre de mange aspekter, der netop gemmer sig i en debat om fremtidens energiformer. Bøgerne kommer også med et bud på energiformens placering i fremtiden, hvilket giver den en god vinkel til debatten omkring de alternative energiformer. Bøgerne er oversat fra engelsk, derfor er den danske vinkel på de forskellige energiformer ikke med.

Forfatterne har lavet en bogserie, der samlet giver et rigtig godt overblik over energidebatten. Bøgerne er velegnet til emnearbejde omkring alternative energiformer, da de hver især giver eleverne et solidt fundament af viden omkring de enkelte energiformer.

Christian Lauridsen

Bæredygtig energi

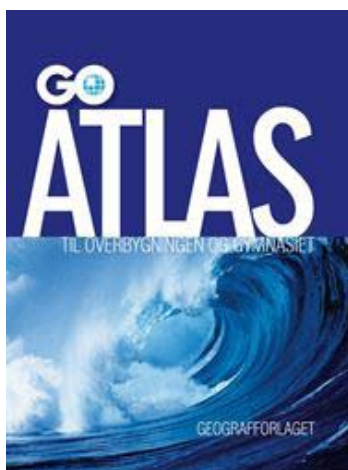
Torben P. Jensen, Maria Pertl og Niels Henrik Würtz, Geografforlaget, 2010. – 88 s. ill. i farver. – 190 kr./medlemspris 152 kr. (Natur og viden) **G**

Her er en bog med et meget vigtigt emne, som virkelig er oppe i tiden. Bogen tager sit stille udgangspunkt i FN's otte 2015-mål. Herefter går det stærkt. Spækket med tekst, flotte fotografier, kortmateriale, farvestrålende statistikker, vejrkort og meget mere bliver vi præsenteret for nuværende energiformer og forbrug samt naturligvis fremtidens energikilder. Alt sammen set i forhold til vores energiforbrug og faren ved klimaændringer.

Bogen er tiltænkt som en temabog til det naturvidenskabelige grundforløb på STX, til den naturvidenskabelige faggruppe på HF, men den kan også anvendes i andre faglige sammenhænge. Bogen er yderst anvendelig som elevbog, da hvert kapitel er krydret med alsidige, kreative og til tider praktiske opgaver.

Bæredygtig energi er første del af en planlagt temaserie, Natur og viden, som Geografforlaget udgiver. Forlaget har også en tilhørende hjemmeside på tegnebrættet, hvor man med tiden kan finde supplerende stof. Det er en fin bog til at introducere et vigtigt emne.

Birgitte Maren Larsen

GO Atlas til overbygningen og gymnasiet

Niels Kjeldsen og Ove Pedersen, Geografforlaget, 2010. – 147 s. ill. i farver. – 135 kr./medlemspris 108 kr. **F/G**

"GO Atlas til overbygningen og gymnasiet" er en revideret og udvidet udgave af det forhenværende atlas "Det store GO Atlas", som ligeledes er fra Geografforlaget. Det er stadigvæk overbygningen som er målgruppen, men det er bestemt også egnet til gymnasiet. Med denne reviderede udgave får vi dugfriske tal at arbejde med. Det kan kun højne undervisningsniveau. Men denne udgave er også udvidet med tematiske kort, fx fra Island, Brasilien og Tanzania. Dette gør blandt andet, at underviseren har langt nemmere ved at anskueliggøre de forskellige verdensdele forskelle overfor eleverne. Som noget nyt bliver der endvidere brugt plads på fx klimaforandringer, EU og internationale organisationer. En anden genistreg i denne udgave er blandt andet billedeksempler med naturlandskaber og geologiske ledeblokke, Danmark inddelt i de nye regioner, tværsnit af pladerande samt pladerandenes årlige bevægelser i cm. Dette atlas er guld værd for undervisere i geografi. Hvis økonomien tillader det, så skal det stå i klassesæt på alle skoler! Køb det.

Birgitte Maren Larsen

Oplev Slesvig - fra Kielerkanalen til Skamlingsbanken

Valdemar Kappel, Forlaget Hovedland 2003, 147 sider, pris 198,- kroner. **A**

Oplev Slesvig en spændende rejseguide og øjenåbner - ikke mindst hvis man vil udforske de gamle danske områder i Sydslesvig lidt grundigere.

Undertitlen *fra Kielerkanalen til Skamlingsbanken* markerer, at det gamle hertugdømme Slesvig behandles som en samlet geografisk enhed.

Bogen skitserer indledningsvist Slesvigs historie som en nøgle til at forstå af de særlige forhold, der stadig præger landsdelen.

Oplev Slesvig indeholder masser af gode fotos af kendte og mindre kendte lokaliteter samt tekstbokse og links til yderligere information på internettet.

Bogen indgår i Hovedlands serie af natur- og kulturguider, og for den, der også gerne opsøger de mindre kendte steder og naturoplevelser, er *Oplev Slesvig* en solid og indsigtsfuld guide.

Serien af natur- og kulturguider omfatter foreløbig: *Oplev Marsklandet, Nordsjælland, Limfjordslandet, Sydøstfyn og Øhavet, Slesvig, Vestkysten, København, Sydsjælland, Møn og Lolland-Falster, Østjylland, Sjælland - fra Ods herred til Stevns samt Bornholm*

Ivan Jacobsen

POST

PP

DANMARK

Magasinpost B

ID NR 46670

ISBN: 978-87-7702-766-6

9788777

027666